

*Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова
Творче об'єднання «Нова парадигма»*

НОВА

ПАРАДИГМА

- *Філософія*
- *Політологія*
- *Соціологія*

ВИПУСК 123

Київ
Вид-во імені М. П. Драгоманова
2014

УДК 06

ББК 95

Н 72

**Фахове видання з філософських наук, політології та соціології
затверджено Постановою Президії ВАК України
(протокол № 1-05/1 від 10 лютого 2010 р.)**

Свідчення про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 8429 від 11 лютого 2004 р.

*Друкуються за рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова
(протокол № 2 від 25 вересня 2014 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

- В. П. Бех** доктор філософських наук, професор (**головний редактор**);
Ю. В. Бех доктор філософських наук, професор (**відповідальний секретар**);
І. В. Григоренко кандидат філологічних наук, доцент (**секретар-координатор, літературний редактор**);
- Філософія**
- В. П. Андрущенко** доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
В. М. Вашкевич доктор філософських наук, професор;
А. І. Зеленков доктор філософських наук, професор (Республіка Білорусь, м. Мінськ);
Н. І. Мозгова доктор філософських наук, професор;
В. І. Муляр доктор філософських наук, професор;
І. М. Преоборська доктор філософських наук, професор;
Т. В. Розова доктор філософських наук, професор;
- Соціологія**
- В. Б. Свух** доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України;
О. М. Дікова-Фаворська доктор соціологічних наук, професор;
М. І. Михальченко доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України;
Моріц Гуццінгер доктор філософії, професор (Федеративна Республіка Німеччина, м. Франкфурт-на-Майні);
Н. Б. Отрешко доктор соціологічних наук, професор;
Ю. В. Романенко доктор соціологічних наук, професор;
А. О. Ручка доктор філософських наук, професор;
Ю. І. Яковенко доктор соціологічних наук, професор;
- Політологія**
- Б. І. Андрушин** доктор історичних наук, професор;
О. В. Бабкіна доктор політичних наук, професор;
І. М. Варзар доктор політичних наук, професор;
К. О. Ващенко доктор політичних наук, професор;
В. П. Горбатенко доктор політичних наук, професор;
М. А. Дмитренко доктор політичних наук, професор;
Г. І. Зеленько доктор політичних наук, професор;
М. П. Медведєва доктор політичних наук, професор (Російська Федерація, м. Москва);
С. О. Телешун доктор політичних наук, професор.

Н 72

Нова парадигма: [журнал наукових праць] / голов. ред. В. П. Бех.;
Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова; творче об'єднання «Нова парадигма». – Вип. 123. –
К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. – 226 с.

Концепція журналу базується на багатоплановому науковому та філософському висвітленні актуальних проблем інформаційної цивілізації, що формується. Основні рубрики охоплюють галузі соціальної педагогіки, психології, соціології, політології, філософії та культурології.

Видання розраховане на вчених гуманітарного напрямку, аспірантів та докторантів, студентів і здобувачів.

**УДК 06
ББК 95**

© Редакційна колегія, 2014
© Автори статей, 2014
© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2014

ФІЛОСОФІЯ

Гончаренко М. М.

СВІТОГЛЯДНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ СОЦІОПРИРОДНОЮ СИСТЕМОЮ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОКРИЗИ

У статті проаналізовано світоглядні засади управління соціоприродною системою за умов глобальної екологічної кризи. Розглянуто антицентропійні засоби гармонізації розвитку системи «суспільство-природа». Визначено, що саме екологічна криза є основним фактором, який здатний цілеспрямовано інтегрувати окремі природно-соціально роз'єднані елементи сучасного світу, поєднати їх у намаганні віднайти вихід із складної ситуації. Підкреслено, що науково-теоретичне управління екологічною ситуацією передбачає пошук і використання так званої оптимальної технології соціального впливу на довкілля. Такими засобами є новітні технології, йдеться про використання «високих», сучасних технологій як схем неструктуривної діяльності людини у природі.

Ключові слова: екологічна криза, соціоприродна система, глобальні проблеми, коєволюція, ноосфера, управління.

Влада людини техногенної цивілізації над природою реалізується як момент раціонального освоєння світу. Починаючи з доби Нового часу наукова раціональність є домінуючою формою ставлення людини до довкілля. Орієнтація техногенної цивілізації на наукове пізнання природи як істинне і необхідне для плідної практичної діяльності є фундаментальним принципом кінця ХХ – початку ХХІ сторіччя. І хоча в наші дні соціологічні оцінки впливу науки на людину, природу, культуру не завжди однозначні, оскільки визнано, що наука є одним із чинників глобальної екологічної кризи, разом з тим, виробництво, господарська діяльність спираються переважно на досягнення науки і раціональність залишається основою ставлення суспільства до природи. Крім того, і у вітчизняній, і у західній філософській і науковій літературі традиція ставлення до науки як основи розв'язання

екологічних проблем залишається сильною і вагомим альтернатив поки не існує.

Більшість науковців єдині в тому, що пошуки нових підходів до розв'язання кризового стану суспільства і природи потребують не відмови від використання наявного науково-теоретичного потенціалу, а створення таких світоглядних концепцій, які б спрямували наукову свідомість належним чином. Тільки тоді науково-теоретичне освоєння взаємодії людини з природою може бути ефективною основою розумного управління з боку людини.

Проблема поліпшення екологічної ситуації як проблема оптимізації управління відносинами «суспільство – природа» у вітчизняній методології науки пов'язана з ім'ям академіка В. Вернадського. Його концепція ноосфери – це оригінальна спроба теоретично обґрунтувати специфічні риси екологічної ситуації ХХ сторіччя, коли взаємодія людини і природи стала настільки органічною, що стало можливим говорити про нову якість їх буття – ноосферу. Становлення ноосфери В. Вернадський пов'язував, насамперед, з високим рівнем розвитку науки. Ця концепція є світоглядною і методологічною основою пошуку оптимальних форм взаємовідносин біологічної і соціальної систем, сформованої еволюційним природним чином, самоорганізованої і саморегульованої глобальної надсистеми, що інтегрує у складну структурно-функціональну єдність абіотичне, біотичне і соціальне, які в межах цієї надсистеми охоплені єдиним контуром управління [1].

У ХХ столітті, на думку В. Вернадського, людство опинилося в умовах єдиного історичного процесу. Наукова думка і наукова методика охоплюють всю біосферу, всі держави, ведуть до створення нових галузей знань, до злету наукової творчості і перетворення біосфери в ноосферу. Вчений вважав, що саме в ХХ ст. розум проявляє свою могутність в таких межах, що його «геологічну силу» можна співвіднести з дією природних сил.

Становлення ноосфери, її розвиток В. Вернадський пов'язує із розвитком наукової думки. Ноосфера для нього – біосфера, перероблена науковою думкою. Втім уявлення вченого про ноосферу не позбавлена певних рис ідеалізації. Під впливом трагічності Другої світової війни, він висловлює сподівання, що розквіт ноосфери як глобального процесу пов'язаний з закінченням війни. Саме тоді запанують ідеали демократії, єдності і братерства всіх людей планети [2, 33].

Це свідчить, що у своїх наукових пошуках В. Вернадський часом був під впливом комуністичних ідеалів і певною мірою ототожнював

ноосферу з радянською соціально-політичною системою. Так, він писав: «Історичний процес на наших очах докорінно змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – всіх і кожного – і вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство, взяте в цілому, стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею постає питання про перебудову біосфери в інтересах людства як єдиного цілого, що мислить вільно. Цей новий стан біосфери... і є «ноосфера» [2, 33].

Необхідно зазначити, що поняття «ноосфера» і сьогодні залишається проблемним. Часто його наповнюють новим змістом. Ноосферою позначають сучасний або майбутній стан біосфери, або сферу розумової і виробничої діяльності людства, сферу охоплену людською духовністю і, зокрема, науковою думкою, сферу майбутньої діяльності і існування людства (космічний простір) та ін. Така «різнобарвність» відбиває, з одного боку, намагання якомога повніше наповнити зміст поняття ноосфери, а з іншого, – «розчинення» його наукового змісту в суто ідеологічних міркуваннях. Концепція ноосфери В. Вернадського – це фундаментальна наукова ідея і тому закономірно, що навколо неї є і будуть дискусії. Але принциповим в сучасних дослідженнях ноосфери є акцент на проблемі здійснення контролю і управління в системі «суспільство-природа». Ця ідея узгоджується із уявленнями про ноосферу В. Вернадського, який особливо підкреслював виключну роль науки, наукової свідомості у формуванні ноосфери, перебудову біосфери в інтересах людства.

Вважається, що В. Вернадський розглядав ноосферу лише в межах біосфери. Ноосфера – стадія розвитку біосфери. Вона вже є ноосферою на сучасному етапі еволюції. Таким чином, була представлена лінія в трактуванні поняття «ноосфери», за якою неправильно в науковому і методологічному плані зводити цю сферу просто до буквального перекладу з грецької – «сфера розуму» [3, 133]. Зрозуміло, що чітке визначення ноосфери є впливовим науковим і методологічним критерієм у розв'язанні таких важливих питань взаємовідносин людства і природи, як, скажімо, саморегулювання біосфери та ноосфери, рівні здійснення цілеспрямованого управління екологічними процесами. Адже, зрозуміло, що керування, саморегулювання і самоорганізація систем не визначені ні науковим, ні соціотехнічним чином.

Таким чином вперше була висловлена саме ідея можливості наукового управління екологічним станом В. Вернадським, при цьому

реальністю, в межах якої розгортається керована людиною природа, є ноосфера.

Отже, концепція ноосфери – це перша, науково-теоретична спроба розв'язати питання розумного (тобто, не шкідливого для самої природи) керування втручанням людини в біосферу. Це по-перше. По-друге, вона є початком формування у суспільстві нової парадигми, що ґрунтується на нових світоглядних і методологічних засадах і розглядає природу і людство як підсистеми єдиної глобальної системи.

Науково-теоретичне управління екологічною ситуацією передбачає розробку певних методологій. Одна з них спирається на моделювання як базовий метод слідування за екологічною ситуацією і управління нею. Так, в роботі «Основи соціоекології» детально розглядається метод математико-картографічного моделювання соціоекосистем у процесі пізнання взаємовпливу природи і суспільства. Автори розглядають природу і суспільство як єдину соціоекосистему. На сучасній стадії її розвитку, в умовах соціоекологічної кризи не можна успішно налагодити охорону раціонального використання природних компонентів, не враховуючи їх зв'язки між собою із компонентами соціоекологічних систем. Тобто, виникає потреба в комплексному системному підході. Саме це забезпечує математико-картографічне моделювання соціоекологічних систем. Гносеологічні можливості цього методу розкриваються в тому, що він дає змогу здійснити перехід від оптимізації певних процесів до управління соціоекосистемами різного ієрархічного рівня як цілісними об'єктами. Математико-картографічний метод спирається на досягнення кібернетики, системології, інформатики та географії. Якщо говорити більш конкретно, він спирається на загальну теорію управління, загальну теорію систем і загальну теорію інформаційного забезпечення. Саме на основі інтегративного використання цих трьох теорій сформувався напрям моделювання [7, 222–224].

Системна методологія поведінки складних систем нині широко визнана сучасними науковцями поведінки складних систем. Не дивно, що існує низка концепцій, в яких надається перевага саме цій методології у вивченні і оцінці екологічного стану та покращенні екологічної ситуації.

Системний підхід як спосіб оптимізації і регулювання екологічної ситуації використовують М. Мойсеев, В. Александров, А. Тарко [5]. За їх оцінками, загального методологічного принципу коеволюції розвитку людини і природи потребує застосування системного методу до вивчення взаємовідносин в системі «суспільство-природа». Системність дослідження досягається завдяки дослідженню в єдності

необхідних умов коеволюції і можливості забезпечення умов коеволюції. Дослідники розробили наукові моделі клімату, океану, біогеохімічних циклів (глобального колообігу вуглецю, азоту в певних системах), біосферних процесів, вивчення змін процесів у біосфері під впливом господарської діяльності людини. Для виконання цих досліджень використовувалося моделювання на ЕОМ. Складність наукового розв'язання цих завдань полягає в тому, що біосферні процеси є багатофакторними, отже в процесі моделювання з необхідністю відбувається значне спрощення. Зрозуміло, реальні біосферні процеси значно складніші.

Прагнення забезпечити науково-теоретичне обґрунтування регулювання взаємовідносин в системі «людина – природа» у ХХ ст. супроводжується інтегративними процесами у розвитку науки, появою нових наук, прямим завдання яких є саме вивчення загальної взаємодії суспільства і природи. Саме до цього напрямку належать дослідження відомого вітчизняного науковця М. Голубця. Він підкреслює, що особливої уваги заслуговує глибоке усвідомлення потреби управління екологічними процесами. Розв'язання цієї проблеми можливе на основі сучасних досягнень науки і людського інтелекту як регулятивного блоку в складній саморегульованій системі «суспільство-природа». Саме зараз, на думку вченого, «ідея створення єдиного контура управління дозріла до свого втілення» [3, 216]. Він розглядає соціосферу як самоорганізовану, саморегульовану планетну систему, до складу якої належить біосфера, інші, охоплені виробничою діяльністю геосфери, та прилеглий до Землі космос і людське суспільство з усіма наслідками його розумової і господарської діяльності (інтелектуальними здобутками, спорудами, інституціями, формами організації, типами виробничих відносин тощо). Центральним організатором соціосфери є людство. Оскільки за поглядами М. Голубця, сучасний етап розвитку біосфери – це ноосфера, то біосфера включена у соціосферу як підсистема. Тобто, вона існує в «єдиному контурі управління глобальними програмами, в тому числі біотичними, екологічними» [3, 159].

Відомий український дослідник екологічних проблем сучасності Г. Бачинський пропонує в науковому плані вивчати цілісну систему «природа-суспільство», тобто соціоекосистеми як єдине ціле. Різниця лише в тому, що М. Голубець розглядає як підсистему глобальної системи соціосфери не природу взагалі, а біосферу в її сучасному стані, якою дослідник вважає ноосферу. Але вони одностайні в тому, що науковий компонент – це головна засада управління сучасною екологічною ситуацією з метою її поліпшення. Отже, в концепціях

цього напрямку «соціо», «наукова раціональність» є домінуючими факторами. Тобто зберігається і відтворюється традиція віри в можливість наукової думки у розв'язанні екологічних проблем. Це поперше. А по-друге, автори наведених концепцій практично єдині також у висновку, що в сучасних умовах посилюється взаємозв'язок і взаємозалежність суспільства і природи. Управляти глобальною системою «суспільство-природа», зрозуміло, більш складно, ніж її окремими підсистемами. Виникає потреба визначитись щодо загального розуміння системи дій, спрямованих на управління складними системами, і насамперед соціальними, оскільки в глобальній соціоекосистемі активною стороною є все-таки соціум, а не природа, і змінювати, вносити корективи легше, доступніше в людську діяльність, а не в закони природи (діяти треба відповідно до законів природи).

Керування окремим виробництвом здійснювали і здійснюють вже давно. Проблема керування присвячується велике число досліджень, виникають спеціальні наукові дисципліни. У цій галузі знань є вагомі здобутки. Проте ситуація стає незрівнянно складнішою, коли об'єктами управління постають процеси соціальної природи, управління взаємовідносинами в системі «соціум – природа».

Теорія управління як самостійна дисципліна створена представниками технічних наук. Саме ними створено її понятійний апарат і найважливіші ідеї [4, 301-302]. Термін «управління» у технічних науках вживається тоді, коли мова йде про процес використання активних впливів (іноді кажуть, ресурсу) на керовану систему (або об'єкт керування) для досягнення визначеної мети. Управління – сукупність дій, вибраних на підставі визначеної інформації і спрямованих на підтримку або поліпшення функціонування об'єкта відповідно до наявної програми (алгоритму) або мети функціонування. Перше і найважливіше поняття теорії управління – мета управління. У технічних системах мета завжди екзогенна, тобто є зовнішнім чинником – вона не належить системі. У цій теорії процес управління є насправді процедурою вибору і реалізації визначених цілеспрямованих дій. Для вирішення подібних задач розробляються конкретні методи, у тому числі й математичні.

Якою мірою таке розуміння процесу управління відповідає соціальним чи соціоприродним системам, коли мова заходить про цілеспрямований вплив на них? Якою мірою методи, розроблені в інженерних науках, можуть бути використані в соціальній сфері, коли в ній виникає необхідність цілеспрямованих впливів? Відповіді на ці питання носять не стільки технічний, скільки методологічний

характер. Як вважають О. Тоффлер та М. Мойсеев багато чого з того, що розроблено в теорії управління технічними системами, може бути з успіхом використано в суспільній сфері. Проте існують і дуже значні відмінності, які не дозволяють безпосередньо перенести в сферу наукового керування суспільними і соціоприродними процесами методологію, сформовану в технічних науках. Включення в теорію управління об'єктів соціальної природи потребує її якісного розширення [8; 6, 303].

Насамперед у соціальних системах, а тим більше в соціоекосистемах, мабуть, не може бути єдиної соціальної мети, а завжди існує певна низка цілей. Це насамперед її стабільність, але одночасно це і високий рівень життя людей, і забезпечення безпеки країни, величина національного доходу тощо. Для соціоприродних систем важливо забезпечити неруйнівний вплив людини на природу. У методологічному плані для нас більш важливо привернути увагу до того факту, що цілі розвитку соціальної системи не задаються ззовні, вони формуються всередині самої системи, стають найважливішим елементом управлінського процесу. Ще більш складним процесом є формування градації цілей існування і розвитку соціоекосистеми.

Формування мети, цілей розвитку тієї чи іншої системи є найбільш складним видом діяльності серед тих, з якими людині доводиться мати справу у її житті. Навіть коли мета визначена, перед людиною постають надзвичайні труднощі при виборі адекватних способів впливу на систему. Тобто проектування таких впливів, які спроможні забезпечити досягнення поставленої мети, є дуже складним. Причина цього – надзвичайна складність зв'язків, науково-теоретичний аналіз котрих є необхідним для прийняття правильного (або хоча б задовільного) рішення. Крім того, навіть враховуючи високий рівень сучасного науково-технічного розвитку, важко передбачити всі можливі наслідки дій людини в природі і суспільстві. Із зростанням складності керованої системи, керуюча система теж стає все більш і більш складною: обсяг інформації, яку вона повинна бути здатна переробити для того, щоб можна було вибрати обґрунтовані рішення, зростає пропорційно разом із зростанням складності керованої системи. На певному рівні складності керованої системи визначення точного набору необхідних команд стає просто неможливим, оскільки неможливо передбачити ні кількісно, ні якісно можливі зміни параметрів керованої системи.

Саме цей висновок стосується управління глобальними, тобто соціоприродними системами. Відомий американський футуролог, лауреат Нобелівської премії. О. Тоффлер пише: «Усе більш

нестабільне навколишнє середовище потребує більшої кількості незапрограмованих рішень. Спроби соціального управління занадто далекі від дійсності, занадто мало враховують конкретні умови і занадто повільно реагують на зміни. Управління, проте, чинить опір, оскільки, як і бюрократична система, яку воно віддзеркалює, є по суті антидемократичним і короткочасним» [8, 103–104].

Аналізуючи особливості функціонування соціоекосистеми і управління ними важливо звернути увагу ще на один момент. Визнання існування природи і суспільства в межах певної цілісності не означає ігнорування специфіки ні природного буття, ні соціального. Власне, у тому і проблема, що кожна із цих підсистем функціонує за своїми законами. Життя людства складається з активності мільйонів людей. Але всі люди різні: у кожної людини свої потреби, інтереси, мета життя, смаки, ціннісні орієнтації. Тому кожна людина сприймає світ по-своєму, по-своєму оцінює зміни, що відбувається у світі, і приймає свої особливі рішення. Саме ця неоднозначність і багатогранність сприйняття світу окремими людьми і є фундаментальною засадою, міцності, усталеності розвитку популяції *Homo sapiens*. Моделлю може бути знаменита теорема Фішера з популяційної динаміки, що підтверджує залежність усталеності популяційної динаміки (потенційної спроможності зберегти свій гомеостаз) від ступеня генетичної розмаїтості фенотипів: чим ширша генетична розмаїтість популяції, тим легше вона переносить різноманітні негаразди (популяція в цілому, а не окремі індивіди).

Щось подібне, але на більш складному рівні організації ми бачимо в суспільстві. Розмаїтість уявлень окремих людей, культур, форм організації виробничої діяльності – усе це запорука здоров'я популяції людини. У певному сенсі ми можемо сказати, що плюралізм думок, демократичність державного устрою є у чомусь і біологічною потребою розвитку популяції людини. Але при цьому необхідно усвідомлювати, що з утвердженням демократії і плюралізму думок у суспільстві внутрішня боротьба стає більш жорсткою, відбувається беззупинне заміщення одних соціоекономічних і політичних структур іншими. Швидкість появи нових, більш досконалих форм організації розвитку суспільства в сучасній цивілізації є досить високою. Спроба нав'язати суспільству жорстке керування може бути успішною лише в екстремальних ситуаціях, наприклад, коли є нагальна потреба розв'язання глобальних проблем. Але і в такій ситуації можна досягти мети лише тоді, коли більша частина населення буде об'єднана цією метою, коли мета буде спільною. Саме такою для людства має стати мета знайти шляхи виходу із екологічної кризи.

Отже, для здійснення науково-теоретичного забезпечення управління взаємовідносинами між суспільством і природою в межах глобальної соціоєкосистеми, необхідно, на нашу думку, насамперед ввести нове розуміння самого терміна управління. Воно має бути відмінним від того, що сформувалося у технічних науках і виробничій діяльності. Необхідно нове розуміння змісту управлінського процесу. Ми вже говорили, що в процесі управління технічними об'єктами мета управління задається ззовні: її задає людина, яка у кінцевому підсумку і здійснює управління. Літак може бути знищеним у процесі виконання бойового завдання, але головна мета управління при цьому може бути досягнута. В управлінні природою, як і в управлінні суспільством мета управління вже є в самій підсистемі. Ця мета цілісність підсистеми, рівновага, забезпечення оптимальності її функціонування. Тут неприпустиме знищення або руйнування об'єкта управління – природи або суспільства.

Ось чому, можливо, було б коректніше говорити не про управління, а про оптимізацію взаємовідносин в системі «суспільство – природа», забезпечення спрямованого розвитку кожної із цих підсистем.

Варто виходити із того, що впливи людини необхідні лише для того, щоб підтримати «бажані» тенденції, які вже є в самій підсистемі, аби уникнути тих чи інших «небажаних» природних процесів, які можуть призвести до негативних щодо існування людини подій. Так В. Вернадський дуже обережно говорить про керований розвиток суспільства і природи. Він ставить питання в площині відповідальності людського розуму за подальший розвиток природи і суспільства. Суспільство повинно бути спроможним узгоджувати свої потреби з можливостями біосфери. А це вже, по суті, і є концепція спрямованого розвитку, тільки стратегія узгодженого взаємоіснування природи і розуму спроможна забезпечити людству майбутнє.

Маємо визнати, що оптимізація взаємовідносин між суспільством і природою, забезпечення спрямованого розвитку підсистем – це теж управління. Але запропонована нами термінологія має сенс, вона попереджає суб'єктів управління, що управляти системою «суспільство – природа» або кожною із цих підсистем в традиційному розумінні слова (як управління об'єктами) не можна. Суспільство і природа – це особливі об'єкти: їх руйнування веде до неминучої смерті і самого суб'єкта управління – людини. В управлінні системою «суспільство – природа» керівні дії можуть бути тільки узгодженими із закономірностями підсистем, функціонування підсистем за своїми внутрішніми законами – абсолютна цінність. Тому краще називати

таке втручання не управлінням, а оптимізацією взаємовідносин між суспільством і природою або спрямування розвитку тієї чи іншої підсистеми, що дозволить у майбутньому уникати екологічних катастроф.

Отже, сучасна наука має виходити із світоглядної орієнтації не на жорстке управління природними процесами, що призводить до їх деформації, а на спрямування природних процесів самоорганізації в бажане русло розвитку. Такий підхід дасть можливість розробити на основі сучасних досягнень науки, техніки і виробництва концептуальні засади оптимізації взаємовідносин між природою і людиною. Суспільство може не в далекій перспективі, а зараз втілювати його у життя.

Управління (у його традиційному розумінні як управління об'єктами) і цілеспрямований вплив на характер процесів у суспільстві і природі внутрішніх тенденцій для надання бажаного характеру процесу розвитку суспільства і природи, наприклад, з метою запобігання кризових явищ – не одне й те ж. Регламентувати діяльність кожного підприємства, а тим більше кожного члена суспільства дуже важко, практично неможливо. Але можна знайти засоби зберегти еволюційний розвиток природи у безпечних берегах. Межі втручання суспільства у природні процеси повинні визначатися насамперед умовами екологічного імперативу і соціальної стабільності. Людство повинно знати граничні межі свого впливу на природу і виходити за них ні за яких обставин. Науково-теоретичне обґрунтування цих меж можливе тільки на основі відповідних філософсько-світоглядних засад, широкого масиву наукових досліджень, орієнтованих на збереження цілісності природи і забезпечення належних умов для стабільного розвитку суспільства.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Вернадский В. И.* Биосфера и ноосфера. – М. : Рольф, 2002. – 567 с.
2. *Вернадский В. И.* Философские мысли натуралиста. – М. : Наука, 1988. – 520 с.
3. *Голубець М. А.* Від біосфери до соціосфери. – Львів : Поллі, 1997. – 256 с.
4. *Моисеев Н. Н.* Расставание с простотой. – М. : АГРАФ, 1998. – 480 с.
5. *Моисеев Н. Н.* Человек и биосфера / Н. Н. Моисеев, В. В. Александров, А. М. Тарко. – М. : Наука, 1985. – 272 с.

6. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера. – М.: Молодая гвардия, 1990. – 351 с.
7. Основы соціоекології / За ред. Г. О. Бачинського. – К.: Вища школа, 1995. – 238 с.
8. *Тоффлер А.* Футурошок / Пер. с англ. – СПб.: Лань, 1997. – 461 с.

Гончаренко М. М. Мировоззренческие основания управления социоприродной системой в условиях глобального экокризиса.

В статье анализируются мировоззренческие основания управления социоприродной системой в условиях глобального экологического кризиса. Рассматриваются антиэнтропийные способы гармонизации развития системы «общество-природа». Определяется, что именно экологический кризис есть основным фактором, который может целенаправленно интегрировать отдельные природно-социальные разьединенные элементы современного мира, объединить их в намерении поиска выхода из сложной ситуации. Подчеркивается, что научно-теоретическое управление экологической ситуацией предвидит поиск и использование так называемой оптимальной технологии социального влияния на окружающую среду. Такими критериями есть новейшие технологии, речь идет об использовании «высоких», современных технологий как схем неdestructивной деятельности человека в природе.

Ключовые слова: экологический кризис, социоприродная система, глобальные проблемы, коэволюция, ноосфера, управление.

Goncharenko M. M. Ideological bases of social and natural system in global environmental crisis.

This paper examines the philosophical foundations of social and natural systems management in conditions of the global environmental crisis. We consider antyentropic means of harmonization of the «society-nature.» Here it is determined what environmental crisis is a major factor that is able to purposefully integrate some natural socially fragmented elements of the modern world, to combine them in an attempt to find a way out of a difficult situation. It is emphasized that the scientific and theoretical control of environmental situation involves finding and using of the so-called optimal technology of social impact on the environment. These tools are the latest technology; we are talking about using of the «high», modern technologies as non-destructive patterns of human activity in nature.

Keywords: co-evolution, environmental crisis, global problems, management, natural system, no-sphere.

ІННОВАТИКА В БЕЗПЕРЕРВНІЙ ОСВІТІ ДОРΟΣЛИХ: ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто філософські засади освіти протягом життя від найдавніших часів до сьогодення. Безперервна освіта викладачів розглядається автором як шлях до професійної компетентності і підвищення якості сучасної освіти. Успіх формування професійної компетенції викладача також значною мірою визначається інноваційною спрямованістю його педагогічної діяльності.

Ключові слова: філософія освіти дорослих, освіта протягом життя, андрагогіка, компетентність, інновація.

У сучасних умовах інтенсивного розвитку науково-технічного прогресу, високих темпів впровадження новітніх інформаційних технологій і процесів глобалізації досягти успіху можуть лише ті держави, які мають висококваліфіковані кадри у високотехнологічних галузях виробництва і приділяють належну увагу підготовці наступного покоління фахівців, підготовка яких відповідає сучасним вимогам. Прогресивні перетворення в усіх новітніх галузях залежать від активності працівників, їх професіоналізму, креативності, здатності творчо підходити до вирішення проблем, що виникають у процесі діяльності. У цьому контексті актуальним стає питання безперервної освіти, оскільки людині в умовах ринкової економіки та інформаційного суспільства необхідно підвищувати кваліфікацію за допомогою системи підготовки чи перепідготовки кадрів.

Метою статті є огляд філософських засад освіти протягом життя, які лягли в основу освіти дорослих та розгляд підвищення кваліфікації викладачів вищої школи як шляху до професійної компетенції.

Як зазначає академік І. А. Зязюн, «філософсько-педагогічна ідея неперервної освіти – це передусім усвідомлення освіти як процесу, що охоплює все життя людини; невинне цілеспрямоване засвоєння людиною соціокультурного досвіду з використанням усіх ланок існуючої освітньої системи; дотримання означеного принципу організації освіти, освітньої політики, спрямованої на створення умов для навчання людини впродовж усього її життя» [3, 169].

У працях Платона, Аристотеля, Сократа, Демокрита, Квінтіліана та багатьох інших давньогрецьких і давньоримських філософів, у працях прогресивних мислителів епохи Відродження (Вітторіо де Фельтре, Томазо Кампанелли, Франсуа Рабле, Томаса Мора, Мішеля

Монтеня та ін.) є немало цікавих і нині актуальних суджень щодо призначення, змісту й методів навчання, виховання і розвитку людини протягом усього життя.

У стародавніх греків школи філософії не ставили перед собою задачу навчити людину конкретної професії. Аналіз праць Платона говорить про те, що метою життєдіяльності людини є повернення до свого витoku шляхом добродійності. У Платона знання розглядаються як початок мудрості, проникнення у внутрішню сутність речей. Відповідно до вчення Платона, шлях освіти – це виконання закону духовного життя. Отже, основним завданням освіти було спрямування тілесних і духовних сил людини до усвідомленого самовиховання, до культурного ідеалу протягом життя.

Ідеї стародавніх філософів-софістів відображають думки про потребу навчання протягом життя, про особливості і способи здобуття знань у різні періоди життя. Схожі течії можна прослідкувати у Стародавньому Римі. За Плутархом, «освіта – єдине, що божественне і безсмертне в нас» [6, 351].

На початку XXI ст. набули розвитку різні підходи до визначення суті поняття «неперервна освіта», а саме: філософсько-педагогічна концепція, згідно з якою освіта трактується як процес, що охоплює все життя людини; важливий аспект освітньої практики на різних ступенях системи освіти, що представляє її як постійне цілеспрямоване освоєння людиною соціокультурного досвіду різних поколінь.

На розвиток теорії неперервної освіти, безумовно, вплинули і філософські погляди Ніцше, який висловив думки щодо нової культурно-філософської орієнтації, заклав фундамент «філософії життя». Основна ідея цієї філософії полягає у ствердженні верховної цінності, постійного культурного вдосконалення людини, в результаті чого має з'явитися новий тип людини, яка перевершить сучасників своїми морально-інтелектуальними якостями. Така людина майбутнього може відбутися, відповідно до теорії Ніцше, шляхом удосконалення, строгого відбору і свідомого виховання протягом усього життя [1, 701–702].

Мислителі XIX ст. дійшли висновку у необхідності появи андрагогіки як науки, що досліджує навчання й освіту дорослих. Андрагогіка (від грец. *aner andros* – «зрілий муж» та *ago* – «веду») – галузь педагогіки, що вивчає питання освіти дорослих. Андрагогіка – педагогіка дорослих, одна з педагогічних наук, яка займається дослідженням проблем освіти, самоосвіти й виховання дорослих [2, 25]. Термін «андрагогіка» був вперше використаний німецьким вчителем О. Каппом у 1833 році для позначення особливого розділу

педагогіки, в якому досліджуються проблеми навчання та освіти дорослих.

На сучасному етапі освіта розглядається як відкритий процес, що відбувається не тільки у спеціалізованих для навчання закладах і не тільки під керівництвом викладачів-професіоналів, а й всюди, зокрема під впливом тих фахівців, які мають певний досвід і намагаються передати його іншим.

На Заході для позначення безперервної освіти використовують два терміна «безперервна освіта» (безперервна освіта) і «навчання через все життя» (протягом усього життя), при цьому останнім часом перевагу віддають останньому.

Термін «безперервна освіта» з'явився на початку 80-х років як відповідь на запити ринку праці. У той час людина розглядалася як «економічна істота», а освіта – як інвестиції в людський капітал. Таким чином, цінність освіти знижувалася, тому що вона концентрувалася на людських ресурсах, як капіталі, та економічних якостях, як інвестиціях першої необхідності. Поняття «освіта впродовж життя» з'явилося в 70-х роках минулого століття, спочатку воно мало гуманістичні традиції. Вважалось, що всі люди здатні до навчання, розвитку своїх потенційних можливостей у будь-якому віці. З цієї точки зору термін виступає як інтегруючий і говорить про вікову безперервність освіти.

Для педагогів вже стало традиційним поняття «освіта впродовж життя». Це обумовлено тим, що в сучасних умовах модернізації освіти підвищується рівень вимог до професійної підготовки педагогічних кадрів. Головною метою системи професійної педагогічної освіти виступає підготовка професійно компетентного, інтелектуально розвиненої, соціально зрілої, освіченої особистості викладача вузу.

Проблема педагогічного професіоналізму складна і багатоаспектна. Філософія, соціологія, психологія, педагогіка та інші гуманітарні та прикладні науки вивчають різні сторони його формування. Такий цілісний підхід дослідження проблеми продиктований потребою вищої школи в професійно компетентному викладача.

Частковим вирішенням цієї проблеми є організація курсів підвищення кваліфікації при вищих навчальних закладах. Частковим, оскільки без професійного саморозвитку, науково-дослідної діяльності, викладач не зможе оволодіти всіма професійними компетенціями і бути конкурентоспроможним на ринку праці.

За визначенням В. Олійника, підвищення педагогічної кваліфікації – це процес і результат навчання педагогічних працівників, головною метою якого є забезпечення потреб суспільства у кваліфікованих

кадрах з високим рівнем професіоналізму та культури, здатних компетентно, творчо і відповідально виконувати поставлені перед ними завдання [5].

Під системою підвищення кваліфікації як різновиду освітніх систем В. Олійник розуміє систему соціального типу, яка є частиною післядипломної освіти, головною метою якої є створення оптимальних умов виконання замовлення суспільства на рівень і якість (професіоналізм, культура, здібності) підготовки кваліфікованих кадрів.

На думку В. Маслова, підвищення кваліфікації здійснює такі функції:

- програмно-цільові (компенсаторна, поновлювальна, коригувальна, прогностична);
- процесуально-технологічні (діагностична, моделювальна, організаторська, координувальна, контрольо-інформаційна);
- соціально-психологічні (орієнтаційна, пропагандистська, мотиваційна, стимулююча, творчого розвитку) [4].

В Україні курси підвищення кваліфікації діють у провідних вищих навчальних закладах країни, але сьогодні вони не всі повністю реалізують потреби і запити сучасних педагогічних працівників. Серед недоліків можна назвати такі:

- невідповідність тематики пропонованих курсів професійним потребам та інтересам;
- недостатня практична спрямованість;
- великі перерви між заняттями в міжкурсовий період;
- вивчення матеріалу, який вже відомий слухачам;
- від увагу зовсім не береться необхідність індивідуальної роботи і самовдосконалення.

Тому першочерговими завданнями системи післядипломної освіти викладачів у нашій державі мають стати:

- створення оптимальних умов для реалізації одного з основних принципів післядипломної освіти – безперервності навчання протягом всієї педагогічної діяльності, усього життя;
 - формування мотивації педагогічних працівників до самостійного вибору форм і змісту підвищення кваліфікації протягом всього міжтестастійного періоду;
 - різноманітність умов для врахування індивідуальних потреб педагогічних працівників відповідно до їх професійними уподобаннями і рівнем професійної підготовки шляхом впровадження системи спекурсів;
 - оновлення навчальних програм курсів підвищення кваліфікації.
-

На сучасному етапі розвитку вищої школи однією з важливих професійних компетенцій викладача є управлінська компетенція. Тому в програму курсів підвищення кваліфікації за напрямом «Педагогіка вищої школи» мають бути включені такі розділи, як «Нормативно-правова база діяльності вищих навчальних закладів», «Основи діловодства», «Менеджмент у викладацькій діяльності» та інші. Ці предмети формують уявлення викладача про внутрішні механізми управління навчальним закладом, створенні документації та документообігу, оскільки керівники різних ланок освітньої сфери нерідко скаржаться на низький рівень знань підлеглих управлінської документації.

Інноваційна діяльність сьогодні стає обов'язковим компонентом особистої педагогічної системи, що забезпечує підвищення рівня професійної компетентності викладача. Останнім часом спостерігається тенденція до того, що вчителі середньої ланки освіти активніше використовують інновації у своїй педагогічній діяльності, в той час, коли викладачі не хочуть виходити за рамки традиційних лекційно-семінарських занять. Тому програмою курсів підвищення кваліфікації має бути передбачено розгляд такої теми як «Інноваційні педагогічні технології у вищій школі». Відповідно до педагогічних процесів інновація – це введення нового в цілі, зміст, методи та форми навчання і виховання, в організації спільної діяльності викладачів і студентів.

Таким чином, успіх формування професійної компетенції викладача значною мірою визначається інноваційною спрямованістю його педагогічної діяльності, ступенем залучення викладача в процес створення, освоєння і використання педагогічних нововведень, умінням орієнтуватися в сучасному освітньому просторі, володінням методології наукових досліджень і базовим рівнем управлінських знань, умінь і навичок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. – М. : АС ; Мн. : Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Зязюн І. А. Філософія неперервної професійної освіти і сучасні психолого-педагогічні парадигми // Неперервна професійна освіта: філософія, педагогічні парадигми, прогноз: Монографія. – К. : Наукова думка, 2003. – С. 167-276.

4. *Маслов В. И.* Теория и методика организации непрерывного повышения квалификации руководителей школ: Учеб. пособие. – К. : МНО УССР, 1990. – 259 с.
5. *Олійник В. В.* Дистанційне навчання в післядипломній педагогічній освіті: організаційно-педагогічний аспект: Навч. посібник. – К. : ЦППО, 2001. – 148 с.
6. *Плутарх.* Алкивиад. Избранное жизнеописание : в 2 т. / Пер. с древнегреч. ; сост., вступ. ст., примеч. М. Тонашевской. – М. : Правда, 1986. – Т. 1. – 697 с.

Отрох Н. В. Инноватика в непрерывном образовании взрослых: философско-педагогический аспект.

В статье рассмотрены философские основы образования в течение жизни от древнейших времен до современности. Непрерывное образование преподавателей рассматривается автором как путь к профессиональной компетентности и повышения качества современного образования. Успех формирования профессиональной компетенции преподавателя также в значительной мере определяется инновационной направленностью его педагогической деятельности.

Ключевые слова: философия образования взрослых, образование в течение жизни, андрагогика, компетентность, инновация.

Otroh N. V. Innovation in adult continuing education: philosophical and pedagogical aspect.

The article examines the philosophical foundations of lifelong learning from the earliest times to the present. Continuing education of teachers is regarded by the author as a way to proficiency and improving the quality of modern education. The success of the formation of the professional competence of the teacher is also largely determined by the innovative thrust of his teaching activities.

Keywords: philosophy of adult education, lifelong learning, androhogika, competence, innovation.

Бех В. П., Бех Ю. В.

У ПОШУКАХ НОВОЇ ПАРАДИГМИ ОСВІТИ

У статті розглянуто потребу зміни світоглядного погляду на зміст освіти ХХІ століття під впливом становлення планетарної особистості, розгортання суспільства знань, формування планетарного соціального організму. Подано алгоритми саморозгортання Семантичного Всесвіту, людини, суспільства, зміни виду цивілізації. Все це має бути предметом

наукового дослідження і змістом навчальних дисциплін в університетах майбутнього.

Ключові слова: космополітизм, людина, постлюдина, людина-Інтермен, Планетарна особистість, суспільство знань, штучний інтелект, Інтерократія.

Проблеми розбудови освіти, особливо вищої професійної, є актуальними з багатьох точок зору. Глибина їх полягає у визначенні змісту навчання, стратегії виховання і, нарешті, технологій реалізації, якими можливо привести національні системи навчання і виховання до якісної освіти.

Якість вирішення цих проблем залежить, у першу чергу, від світоглядно-ідеологічного підходу до управління освітянським процесом. Зазвичай цей момент багато авторів пов'язують з вимогою значного нарощування матеріально-технологічної бази освіти і обґрунтування потреб у збільшенні кількості грошей на оплату праці професорсько-викладацького складу навчального закладу. На нашу думку, це необхідні, але недостатні вимоги до розбудови системи професійної освіти XXI століття, що детерміновано становленням суспільства знань. Нагадаємо, що суспільство знань – це еволюційна ланка у саморозгортанні морфологічної структури планетарної спільноти, коли знання стають головним ресурсом сталого соціального розвитку. Тому далеко не випадково, що в усьому світі організатори освіти останнім часом наполегливо ведуть пошуки університету майбутнього. Наприклад, Френк Ньюмен, керівник американського «Проекту майбутнього: політика в галузі вищої освіти мінливому світі» (зі штаб-квартирою в Університеті Брауна) виділив три атрибути, необхідні для збереження за університетами ролі служителя потребам суспільства: 1) підготовка/соціалізація студентів до їхньої ролі в житті суспільства, 2) забезпечення всім студентам шансів на соціальну мобільність, 3) захист університету як оселі для безкорисної наукової діяльності й вільних дискусій [8].

Ми ж вбачаємо, що корінь якісного вирішення проблем освіти XXI століття знаходиться у площині зміни світогляду й ідеології поведінки людей: з одного боку, організаторів освітянських послуг, а з іншого – споживачів освітніх послуг, оскільки будь-яке співтовариство «зібране» і відтворюється на певній матриці. Важливим її зрізом є когнітивна структура – система засобів пізнання реальності та інструментів суспільної свідомості й обміну інформацією (мова, значущі факти, теоретичні уявлення, методи, міра, логіка та ін.). Великі гетерогенні співтовариства (народ, нація, суспільство) зібрані

на складній світоглядній матриці, в якій переплетені когнітивні структури безлічі співтовариств і субкультури. Коротко пояснимо, про що йде мова.

Справа полягає в тому, що зміст епохи завжди визначав зміст і якість освіти, оскільки вона або сприяла, або гальмувала соціальний розвиток людини і суспільства. Потреба удосконалити освіту виникла з тієї причини, що наприкінці ХХ століття «дух епохи» піднявся на якісно інший рівень розвитку, розбурхавши ментальні засади етносу. Ми не зрозуміли своєчасно або не сприйняли серйозно попередження Гегеля про те, «що якщо тільки дух народу піднімається на більш високий рівень, всі моменти державного устрою, пов'язані з попередніми рівнями його розвитку, втрачають свою усталеність, вони повинні занепасти, і не існує сили, здатної їх утримати» [2, 379].

Отже, феномен навчання наповнюється змістом, що несе у собі «дух епохи». Звісно, що минула доба (індустріальна цивілізація) несла «свій» дух, а нова доба (інформаційна цивілізація), відповідно, несе й «новий дух». Якщо у новій добі присутній старий дух, то це означає, що епоха, яка відходить у минуле, затримує розвиток людини і прагне загальмувати соціальний розвиток світової спільноти. І це завжди погано.

Для того, щоб зрозуміти дух інформаційної епохи, потрібно змінити панівний технократичний світогляд на космополітичний і відтворити принципово іншу картину світоустрою третього тисячоліття. Космополітизм не треба розглядати як щось неприродне і протиправне на тлі розбудови української державності, що значно затрималась у загальнопланетарному еволюційному процесі і зараз повинна наздоганяти передові країни світу.

Цінність космополітичного світогляду полягає у тому, що він дозволяє на основі якісно нової картини світу усвідомити напрям і зміст нового етапу у розвитку людини і суспільства. Нарешті, має допомогти усвідомити масштаби, напрям і кінцеву мету планетарного розвитку. При виконанні такої місії він стає науковим світоглядом для нової доби соціального розвитку планетарної системи.

Водночас відсутність генеральної мети планетарного розвитку свідчить про те, що сучасна світова спільнота дрейфує, тобто повільно і постійно рухається у невідомому для нас напрямі з невизначеним кінцевим продуктом – станом соціального світу. Планетарний світ підходить до точки поліфуркації у стані соціальної сингулярності, тобто короткого періоду надзвичайно швидкого організаційного і технологічного прогресу.

Життєустрій планетарної спільноти спонтанно організовано, як відомо, у формі соціальних систем, а саме у формі національних соціальних організмів. Їх соціальна взаємодія між собою нині глобалізується і вимагає узагальненої організаційної форми, яку ми називаємо планетарним соціальним організмом. Наскільки швидко ми до неї рухаємось, свідчать глобалізаційні процеси, що охопили усі складові нашого життя.

З вищенаведеного випливає, що основу наукової картину світу та змісту освіти у XXI столітті має складати усвідомлення нового способу життєустрою планетарної спільноти – планетарного соціального організму. Глобалізація невідворотно виведе нас на цей організаційний рівень світоустрою світу. Тому ми повинні вивчати цей рівень та його складові, а саме: людину і суспільство, а також провідні тенденції його становлення, що відбувається у формі коеволюції людини і суспільства.

Коротко розкриємо наше бачення еволюції людини і суспільства, їх форму соціальної взаємодії, самоорганізації і саморегуляції життєустрою планетарної спільноти, а також розглянемо провідні тенденції сучасного соціального розвитку планетарної спільноти, закономірності яких мають стати оновленим змістом професійної освіти XXI століття.

Почати такий аналіз вважаємо за потрібне з людини як головного замовника, об'єкта і виконавця освітянського процесу. Людина протягом інформаційної доби має набути, за нашим баченням, властивостей планетарної особистості.

Для нас є цілком очевидним фактом, що цей вид розумної живої речовини у сучасній науці, позначений як «біологічна людина», швидко проходить унікальний шлях геологічних метаморфоз по лінії: пралюдина – біологічна людина – Особистість людини – Планетарна особистість – Ноосферна особистість (безтілесний суб'єкт) – Променисте людство.

Тож на цьому етапі соціального розвитку ми маємо справу з формуванням планетарної особистості, що передує становленню ноосферної особистості. Її властивості потрібно глибоко вивчати і цілеспрямовано формувати засобами освіти XXI століття.

У пошуках образу людини майбутньої доби нас цікавить віддзеркалення у літературі так званої Постлюдини. С. Хорунжий, розглядаючи проблему формування Постлюдини, зазначає, що на сьогодні антропологічний «сплеск» принципово відрізняється від попередніх: «Вперше в історії Людини повна трансформація нею самої себе, власної природи та конституції, стає технічно здійсненою, і

Людина, визначеним чином, неухильно починає вже вибудовувати відповідні практики» [7].

Дослідник зазначає, що хоча слово «постлюдина» давно вживається в літературі, сам термін досі не має прийнятого наукового визначення ні як філософський концепт, ні як поняття науково-технологічної сфери, тому що її самої ще немає, вона тільки «на підході», тому вона – справжній фантом, що походить з кінця XXI століття.

Цьому образу відповідає людина-челенджер (challenge), людина мережі або networker, людина-понтіфік, людина-навігатор, які у сумі, за словами російського дослідника С. Смирнова, є «Людиною переходу» або homo ludens. Не варто також забувати про людину-кіборга, модель якої активно обговорюється багатьма дослідниками. Ці «моделі людини» існують відповідно до «фігури ідентичності», залежно від історичного процесу розвитку для кожного періоду характерна власна модель людини. Тож, на нашу думку, концепт Постлюдини є нічим іншим, як Планетарною особистістю з усім багатством атрибутивних властивостей людини XXI століття.

Комп'ютерні технології входять в антропологію, здійснюючи кардинальне розширення інтерфейсу «мозок – машина» (ИММ). Коли ИММ захоплює деяку критичну долю активностей і здібностей людини, виникає підстава говорити, що людина перетворюється на гібрид людини і машини, тобто Кіборга (термін введений ще в 1960 р. і позначає будь-який гібрид людського тіла, включаючи мозок, і штучних механізмів). Отже, Кіборг – це перший вид Постлюдини, і до його появи ведуть стратегії, що розвивають всі форми з'єднання і зрощення людини з комп'ютерною технікою.

Ці ж стратегії ведуть до можливості ще однієї екзотичної істоти – Клона, тобто точної генетичної копії іншого людського організму. Клон – генетично нормальна людська істота, не Мутант, проте маючи характер «копії, а не оригінала», він виявляє ряд глибоких антропологічних відмінностей, через які також, на думку вченого, може розглядатися як Постлюдина. «Отже, Кіборг, Мутант, Клон – три версії Постлюдини, до кожної з яких ведуть певні антропотехнологічні практики, що сьогодні вже активно розвиваються (хоча і не досягли фінальних плодів), але викликають при цьому настільки ж активні заперечення та сумніви» [7].

«Людина Мережі – Інтермен» також є одним з проєктів стану майбутньої людини. «Інтерменом можна назвати людину XXI-го століття, життя якої тісно пов'язане з Інтернетом. Особистість Інтермена формується в Мережі і належить мережевим

співтовариствам. Інтермен буде плани, виходячи лише з можливостей, що відкриваються Мережею, інтелектуально і емоційно прив'язаний до неї, залежить від процесів, що відбуваються в кіберпросторі, переживає захват і потрясіння у зв'язку з подіями, що відбуваються в Мережі, закохується і ненавидить через Мережу, шукає допомоги, підтримки через Мережу і лише Мережу.

Психологічно Інтермен прив'язаний до процесів у Мережі, що мають до нього безпосереднє відношення, бо лише їх вважає справжніми, вартими його уваги та часу. На нашу думку, сутністю Інтермена є його здатність реалізовуватись у такій локальній особистісній системі, що визначається поняттями: Інтермен-маргінал (звичайний користувач інформацією), Інтермен-хакер (користувач прихованою інформацією) і Інтермен-креативник (творець інноваційних інформаційних проектів) [4].

Ми вважаємо, що характер соціальної діяльності Інтермена визначається не тільки тим, що чинник тілесності відходить на задній план разом з наочно-матеріальною дійсністю, покликаною лише забезпечувати його електронну особистість та її успіхи у самореалізації. За характером соціальної діяльності Інтермен з необхідністю набуває креативності, що й забезпечує його новаторське існування.

При цьому спостерігається відділення свідомості від особистості і її самостійне віртуальне буття. На цю закономірність звертає увагу й О. Гомілко. Аналізуючи феномен тілесності у мережі, О. Гомілко наголошує, що віртуальні реальності, які створюються комп'ютерною технікою, неминуче мінімізують реальний досвід живої людської тілесності, активно продукуючи ілюзію його повноти. Відбувається своєрідна десоматизація особистості. «Живе тіло», що навіть для найбільш радикального філософського міркування (наприклад, у феноменології Е. Гуссерля) є основою самоідентифікації людини, перестає виконувати цю базову роль. Рух у віртуальній реальності заміщує досвід чуттєвого контакту, торкання, тілесного переживання й реагування [3].

Далі можна уявити собі, що у суспільстві знань основу складає генотип, що має стільникову будову, оскільки елементами генотипної інформації є окрема особистість. Разом окремі джерела людського розуму, здатного до творчої рефлексії, складають Планетарну особистість. Така особистість перетвориться дійсно у одноосібного, тобто Планетарного суб'єкта, що зможе ефективно рефлексувати лише на стадії введення у дію штучного інтелекту.

Специфіка інформаційної доби полягає у тому, що людина значно «відстає» від розвитку сучасного суспільства, що робить стрибок у інформаційному просторі і набуває властивостей суспільства знань.

При цьому звернемо увагу на те, що глобалізація і інтенсифікація соціального розвитку планетарної спільноти одночасно видозмінює онтологічну, інформаційну і організаційну засади життєустрою людини. Це означає, що ми маємо справу з трьома закономірностями саморозгортання планетарного соціального світу, що ведуть у просторі XXI століття до становлення онтологічної, інформаційної і організаційної єдності планетарної спільноти і мають знайти своє завершення у мультиплікаційному ефекті – породити Світове суспільство знань.

Коротко прокоментуємо, що тягне за собою кожна з вищеназваних тенденцій, які інноваційні зміни вона обумовлює і на які продукти нам треба орієнтуватись, оскільки будь-який процес обов'язково породжує певний продукт.

Провідною тут є тенденція до онтологічної єдності планетарної спільноти. Її сутність полягає у тому, що вона кількісно змінює морфологію планетарного світу у бік укрупнення організаційних структур (ЄС, Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз та ін.), а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від стану осередку, тобто утвореної сукупністю окремих національних держав, переходить до стану мережовості.

Атрактором становлення онтологічної єдності планетарної спільноти є Світовий ринок, що завдяки своїм компонентам (ринку товарів, послуг, капіталу, технології, інформації і міжнародному пересуванню людей, у першу чергу робочої сили) сформує протягом XXI століття нові зони економічного розвитку, йдеться насамперед про структури геополітичного походження, а саме: Південноамериканський Союз, Євразійський Економічний Союз і низку інших організаційних утворень, що претендують на особливий статус у політико-економічному просторі планети.

Параметрами порядку (управління) онтологічним розвитком структури Світового суспільства є, на нашу думку, соціальні мережі Інтернет, Facebook, LinkedIn, Твіттер, Vkontakte, нові форми радіозв'язку, від голосового повідомлення мобільного телефону до SMS, WiFi і WiMax та ін. Це означає, що сьогодні ми ще не уявляємо у повній мірі структуру і обсяг параметрів порядку, завдяки яким можемо впливати на структуру і властивості мережевого суспільства. Бурхливий розвиток IT-технологій ще не завершився, і не усі новинки інструментарію інформаційної доби реалізовані. Поява у просторі

Інтернету телеканалів, наприклад телеканалів «112 Україна», «Россия 24» та інших, є чи не найбільш яскравим тому підтвердженням.

Кінцевим продуктом фазового переходу є мережеве суспільство як соціальна структура, ґрунтована на мережах, керованих інформаційно-комунікаційними технологіями, ґрунтованими на мікроелектроніці і мережах комп'ютера, які генерують, обробляють і розподіляють інформацію через системи мереж. Мережеве суспільство на сьогодні ще не охоплює увесь планетарний простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого поширення.

Тенденція до становлення інформаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від локально замкнених інформаційних обмінів між учасниками планетарного життя до створення органічної єдності у формі універсального суспільства знань, органічна цілісність якого забезпечується інформаційним метаболізмом, що живиться семантикою ноосфери. Структурно інформаційна цілісність утворюється завдяки інформаційному обміну смислами, у якому беруть участь людина і суспільство, що обмінюються між собою і зовнішнім середовищем генетичною, фенотипною, структурною, комунікативною, управлінською інформацією.

Атрактором формування цієї тенденції є соціальні комунікації, що забезпечують соціальну взаємодію людей між собою за допомогою обміну текстами, що циркулюють каналами соціальних комунікацій, особливо Інтернету і ЗМІ, сила їх кратологічного впливу на людину прирівнюється до впливу істини і грошей. Це призводить до того, що соціальний вплив спадкової аристократії поступається впливу менеджерів та експертів, і у просторі організаційної діяльності з'являються менеджери планетарного масштабу: мова йде про меритократію, ноократію, раціократію, інетократію, нетократію, езократію тощо.

Параметром порядку у цьому горизонті структурних і функціональних перетворень є наукові знання про планетарне буття, універсальним інструментом – планетарна мова завдяки смислам, що закладені у її семантичні одиниці, а саме – ідеалам суспільного розвитку. Мова Інтернету нині є більш впливовим засобом організаційного мислення і організаційної поведінки ніж традиційні силові методи управління поведінкою людини. Посилення протягом ХХІ століття організаційної ролі знанневого компоненту у бутті планетарної спільноти настільки відчутна, що коли науковці заговорили про формування суспільства знань, як першого етапу становлення інформаційного суспільства, то його сприймають нині без будь-якого заперечення з боку пересічної людини.

Кінцевим продуктом цієї тенденції є інформаційне суспільство. Його становлення реалізується завдяки інформаційному метаболізму, що притаманний якісно новим утворенням, а саме – живим системам, оскільки забезпечує їх життєдайність і аутопоезис, тобто самовідтворення, а це притаманно функціональним (польовим) системам, наприклад, соціальним організаціям окремих країн. Свідченням про становлення якісно нової польової структури – планетарного соціального організму – є самопородження окремих його органів, наприклад, Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, Світового банку, МВФ, Світового Суду тощо.

Тенденція до становлення організаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від нині діючих національних систем державного управління і місцевого самоврядування до становлення органічної системи Світової влади, що розкладається на чотири складові: недержавну владу Світового громадянського суспільства, Світову законодавчу владу, Світову виконавчу владу і Світову судову владу; на демократичних засадах породжує Світову державу з головним виконавчим органом – Світовим урядом, єдиною нормативно-правовою системою у формі загальноцивілізаційної системи цінностей, планетарної моралі і Світовим правом.

Права і свободи особистості людини є лакмусовим папірцем демократичності глобалізаційного процесу у сфері організаційного буття планетарної спільноти. Нові види Світової влади технологічно народжуються і закріплюються у організаційному бутті планетарної спільноти на початку ХХІ століття. При цьому ця тенденція однозначно веде до становлення якісно нової системи управління соціальним світовим розвитком і сприяє подальшому саморозгортанню алгоритму саморегуляції цілісної світїсистеми.

Демократія проявляє себе у цьому контексті як параметр порядку в ході самопородження нового світоустрою. Саме вона забезпечує поки що стихійний розподіл Світової влади у організаційній матриці планетарного життя між матеріальним і духовним виробництвом, між монополюю вибудуваними і агресивно налаштованими на світове панування господарськими утвореннями, між окремими національними державами і їх військово-політичними блоками. Зворотним боком за таких умов загострюється проблема переусвідомлення у контексті глобалістики явищ свободи і волі людини і її колективних утворень.

Кінцевим продуктом тут є організоване суспільство (за В. Андрущенком) [1], у якому раціонально розподілена Світова влада.

Специфіка цього розподілу полягає у тому, що у новому розподілі Світової влади, нарівні зі Світовою державою (державною владою: законодавчою, виконавчою і судовою) приймає участь Світове громадянське суспільство.

Далі можна з впевненістю сказати, що три вищерозглянуті глобалізаційні процеси, що відбуваються у горизонті 1) структури, 2) функціональних можливостей і 3) організаційної взаємодії, зливаються у єдиний процес трансформаційних перетворень світосистеми, на основі якої лежить процес соціального метаболізму, що обслуговує якісно новий тип організації життєдіяльності планетарної спільноти – Світове суспільство знань. Останнє має, як мінімум, три виміри: 1) онтологічний (структурний, генетичний) з кінцевим продуктом – мережеве суспільство; 2) функціональний з кінцевим продуктом – інформаційним суспільством; 3) кратологічний – кінцевим продуктом – організоване суспільство.

Звичайно, що такі перетворення морфологічної структури і прояву нових функціональних можливостей об'єктивно ведуть до потужного мультиплікаційного ефекту, саме: а) появи нових суб'єктів соціальної дії; б) формування нової якості суспільства, а саме породження знаннєвого суспільства; в) нового алгоритму саморегуляції життєдіяльності планетарної спільноти у формі планетарного соціального організму.

Тож дух епохи несе нам якісно новий вид цивілізаційного устрою, а саме інформаційну цивілізацію, що передує інтелектуальній цивілізації, оскільки ми еволюціонуємо у площині соціальних змін за алгоритмом: пращивілізація – аграрна – техногенна – інформаційна – інтелектуальна – космічна.

Маючи такі переходи, ми повинні розглянути їх як алгоритм саморозгортання організаційної єдності смислогенезу, суб'єктивованого і об'єктивованого соціального світу, оскільки предметом істинного соціального знання і критерієм його справжньої науковості є загальні процеси і явища, що повторюються. Звідси обов'язкова риса класичних концептуальних побудов – вичленення необхідної стадіальності або етапності загального історичного розвитку планетарної спільноти. Основа вичленення таких стадій і етапів – відтворення еволюційної матриці, що повторюється в умовах, що розрізняються.

Тепер ми можемо відтворити етапність у саморозгортанні планетарної спільноти, що повинна бути негайно покладена у зміст освітянського процесу в XXI столітті (див. табл. 1).

Таблиця 1

Етапи саморозгортання планетарної спільноти

	Смислогенез	Вид людини	Вид цивілізації
Перший етап	Архетипи	Пралюдина	Працивілізація
Другий етап	Емпіричне знання	Біологічна людина	Аграрна
Третій етап	Наукове знання	Особистість людини	Технічна
Четвертий етап	Інформація	Планетарна особистість	Інформаційна
П'ятий етап	Смисли	Ноосферна особистість	Інтелектуальна
Шостий етап	Космічний розум	Променисте людство	Космічна

Матеріальне виробництво сьогодні далеко не випадково швидко трансформується у напрямі від динамічної рівноваги (гомеостазу) до сталої нерівноважності (гомеорезу), і перехід цей настільки стохастичний, що більшість країн потрапила у кризову ситуацію, яку ми називаємо гомеоклазом, та супроводжується швидким нарощуванням ентропії і реальною є загроза саморозпаду або, мовою економістів, потрапляння у стан дефолту і банкрутства.

Глобалізаційні процеси матеріалізуються, як бачимо, у якісно нові продукти, і на планетарному соціальному полі з'являються нові гравці, що кардинально змінюють його морфологію і проявляють якісно нові функції, на вивчення і відтворення яких має бути спрямована професійна підготовка у системі освіти XXI століття.

У такому випадку перед організаторами національних систем освіти і системи міжнародної освіти постає проблема вибору ідеології побудови і управління освітою у планетарному просторі. Саме вона має стабілізувати соціальний розвиток за рахунок здатності планетарної людини рухатись по щаблям Семантичного Всесвіту, поступово опановуючи його змістом за алгоритмом: архетипи – емпіричне знання – наукове знання – інформація – смисли – космічний розум. Це потрібно зробити для того, щоб планетарна спільнота не «звалилась» у штопор і не відхилилась від осі еволюційного саморозгортання світового і планетарного розуму.

Така постановка питання про зміст освіти майбутньої доби, що робить наше життя колективним, дещо суперечить вимогам сучасної ринкової моделі розвитку світової спільноти, оскільки зорієнтована на підготовку людини-функцію (володаря набору функцій / компетенцій). Для XXI століття потрібна людина культури, що має бути креативною і універсальною, тобто здатною до оволодіння все новими і новими

функціями або соціальними ролями. На практиці це означає, що вона повинна постійно навчатися протягом всього життя.

Тож організатори професійної освіти сьогодні постали перед вибором ідеології організації навчально-виховної роботи у сучасному ВНЗ: що переможе – «людина-гвинтик» чи «людина культури» покаже найближчий час. У той же час слід зазначити, що для обслуговування життєустрою сучасної планетарної спільноти потрібні і ті й інші фахівці.

Це пояснюється тим, що для обслуговування наявних виробничих сил потрібні люди, що здатні якісно забезпечувати обслуговування окремих агрегатів і систем машин. Водночас для забезпечення науково-технічного прогресу потрібні винахідники, креативні фахівці здатні створювати матеріально-технічну базу суспільства знань. Тоді питання постає про пропорцію у системі їх професійної підготовки.

Відповіддю української держави на цей виклик є прийняття 01.07.2014 року Верховною Радою України Закону № 1556-VII «Про вищу освіту» [6], що надає більш широкі можливості університетам як у плані розширення власної автономії, так і у плані впливу на соціальний розвиток людини і суспільства, оскільки вводить науку у сферу виробничої діяльності ВНЗ.

Цей Закон встановлює основні правові, організаційні, фінансові засади функціонування системи вищої освіти, створює умови для посилення співпраці державних органів і бізнесу з вищими навчальними закладами на принципах автономії вищих навчальних закладів, поєднання освіти з наукою та виробництвом з метою підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях.

Іншим законом, мається на увазі проект «Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність», держава має посилити наукову складову сфери вітчизняної освіти [6]. Цей Закон, як записано у його преамбулі, визначає правові, організаційні та фінансові засади функціонування і розвитку науково-технічної сфери, створює умови для наукової і науково-технічної діяльності, забезпечення потреб суспільства і держави у технологічному розвитку.

Закон спрямований на збереження, розвиток науки і техніки та ефективне використання науково-технічного та кадрового потенціалу науки, прискорене інтегрування її надбань у культурну та освітню сфери, галузі, що забезпечують міжнародну конкурентоспроможність і національну безпеку України.

Розвиток науки і техніки є визначальним фактором прогресу суспільства, підвищення добробуту його членів, їх духовного та інтелектуального зростання. Цим зумовлена необхідність пріоритетної державної підтримки розвитку науки як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян у сфері наукової і науково-технічної діяльності, цілеспрямованої політики у забезпеченні використання досягнень вітчизняної і світової науки і техніки для задоволення соціальних, економічних, культурних та інших потреб.

Будемо сподіватися, що національна вища школа, у першу чергу автономні університети, швидко опанують нові когнітивні, законодавчі й організаційні можливості інформаційної доби і у найближчий час почнуть ефективно впливати на національне і міжнародне життя, забезпечувати сталий розвиток суспільства у парадигмі зеленої економіки. Тож наступний крок у посиленні впливу освіти на соціальний розвиток – за вченими радами, ректоратами і колективами вчених університетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андрущенко В. П.* Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. – 498 с.
2. *Гегель Г.* Политические произведения. – М. : Наука, 1978. – 438 с.
3. *Гомілко О.* Метафізика тілесності : концепт тіла у філософському дискурсі. – К. Наукова думка, 2001. – 340 с.
4. *Девтеров І. В.* Інтермен як нова особистість // Вища школа. – К. : Знання, 2011. – № 9. – С. 83-91.
5. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
6. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
7. *Хоружий С.* Проблема постчеловека, или трансформативная антропология глазами синергийной антропологии. // Философские науки. – 2008. – № 2. – С. 10-31. – Режим доступу : http://www.intelros.ru/intelros/reiting/rejting_09/material_sofiy/5246-problema-postcheloveka-ili-transformativnaya-antropologiya-glazami-sinergijnoj-antropologii.html.
8. *Newman, Frank.* Saving Higher Education's Soul [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.futuresproject.org.

Бех В. П., Бех Ю. В. В поисках новой парадигмы образования.

В статье рассмотрена потребность изменения мировоззренческого взгляда на содержание образования XXI века под воздействием становления планетарной личности, развертыванием общества знаний, формированием планетарного социального организма. Раскрыты алгоритмы саморазвертывания Семантической Вселенной, человека, общества и изменение вида цивилизации, которые должны быть предметами научного исследования и содержанием учебных дисциплин в университетах будущего.

Ключевые слова: космополитизм, человек, Постчеловек, человек-Интермен, Планетарная личность, общество знаний, искусственный интеллект, Интерократия.

Bekh V. P., Bekh Y. V. In search of a new education paradigm.

The article studies the need for change of the worldview approach to the content of education in the XXI century under the influence of the evolvement of planetary personality, development of knowledge society, formation of planetary social organism. The author provides the algorithms of self-development of Semantic Universe, people, society and change of civilizations that should be the subjects of research and subject matter of course units in the universities of the future.

Keywords: cosmopolitism, human-being, posthuman, Interman, Planetary personality, knowledge society, artificial intelligence, Interocracy.

Рябека О. Г.

**ПОГЛЯД НА СУЧАСНИЙ ПЛАНЕТАРНИЙ СВІТ НА ПОРОЗИ
СОЦІАЛЬНОЇ СИНГУЛЯРНОСТІ**

У статті з позицій соціальної сингулярності розглянуто переструктурування планетарного світу, формалізовано три тенденції сучасного процесу глобалізації і подано їх природні продукти, що у процесі соціальної взаємодії породжують мультиплікаційний ефект з атрактором науково-технічного прогресу, параметром порядку – Планетарною особистістю і родовим продуктом – інформаційним суспільством.

Ключові слова: планетарний світ, соціальна сингулярність, глобалізація, атрактор, параметр порядку, мережеве суспільство, знаннєве суспільство, організоване суспільство, інформаційне суспільство.

Звернення до праць філософів, політологів, культурологів і істориків доводять, що у сучасному світі, пронизаному глобалізаційними процесами, глобалізм і регіоналізація, або глобалізм

і диференціація, або інтеграція і дезінтеграція, є двома альтернативними шляхами розвитку, детермінованими об'єктивними чинниками. Але яким же шляхом піде розвиток світу і всієї системи міжнародних відносин, яка модель світоустрою стане найбільш адекватною до викликів конкретної історичної епохи? Пошуки відповідей на ці питання не випадково хвилюють вітчизняних і зарубіжних учених і політиків.

До цього дискурсу ми відносимо фундаментальні філософські, політологічні, культурологічні, історичні узагальнення від «Логічних дослідів» Є. Гуссерля (1900 р.) до «Історії Західного мислення» Р. Гарнаса (1991 р.). Сюди ж ми відносимо такі фундаментальні праці, як «Протестантська етика і дух капіталізму» М. Вебера, «Процес» Ф. Кафки, «Незадоволення культурою» З. Фрейда, «Повстання мас» Х. Ортеги-і-Гассета, «Осягнення історії» А. Тойнбі, «Втеча від свободи» Е. Фрома, «Буття і ніщо» Ж. Сартра, «Розмова на путівці» М. Хайдеггера, «1984 р.» Дж. Оруелла, «Феномен людини» Тейяр-де-Шардена, «Політика досвіду» Ленка, «Межі зростання» Д. Медоуза, «Способи створення світу» Гудмена, «Філософія і дзеркало природи» Рорті, «Третя хвиля» О. Тоффлера, «Організоване суспільство» В. Андрушенка, «Криваве століття» М. Поповича тощо.

Поза сумнівом, «внутрішній погляд» на історію ХХ століття склався і з участю таких відомих філософів, культурологів і політиків, як О. Шпенглер, К. Барт, Б. Рассел, Т. Манн, К. Ясперс, К. Поппер, П. Сорокін, А. Швейцер, Г. Маркузе, Зб. Бжезинський, Ж. Дерріда, І. Пригожин, М. Попович і багатьох інших, чії праці назавжди ввійшли в історію науки і культури, привідкрили в них невідомий ще пласт природної чи людської реальності.

Але спонтанність сучасних глобалізаційних процесів, особливо у антропогенному контексті, ставить нас перед необхідністю застосування до аналізу трансформаційних процесів оригінальних методологічних інструментів і використання нових методик аналітичних процедур, оскільки швидкість процесів збільшилась у декілька разів.

Метою статті є зробити аналітичний погляд на майбутній устрій планетарного світу після завершення інтенсивної фази саморозгортання сучасного глобалізаційного процесу, що нині втягнув у свій вир усі його складові і формує власну конфігурацію нашого життєустрою.

Ідею про зростання наукового знання, що прискорюється, уперше можна зустріти, як відомо, в роботах Ф. Енгельса. У середині ХІХ століття він писав про те, що наука рухається вперед пропорційно масі

знань, успадкованих нею від попереднього покоління. На його думку, з часу свого виникнення (XVI – XVII ст.) розвиток наук посилювався пропорційно квадрату відстані (у часі) від свого початкового пункту.

Схожі ідеї висловлював В.І.Вернадський, що писав про безперервне посилення темпів наукової творчості. На думку деяких сучасних дослідників, має місце «експоненціальний закон розвитку науки», що проявляється у відповідному збільшенні кількості науковців, наукових організацій, публікацій і інших показників.

Відомо: те, що в якийсь момент непередбачуване, може стати передбачуваним у міру наближення до події. Людина, що жила в 1950-ті роки XX століття, могла передбачати сьогоднішній світ детальніше, ніж людина Відродження, яка, у свою чергу, могла передбачати значно більше, ніж який-небудь дикун кам'яного віку.

Оскільки горизонт передбачуваності відступає у міру нашого руху вперед в часі, можливо, що повного стрибка в невідомість не буде ніколи. На кожному етапі ви можете передбачати багато що з того, що повинно статися на наступному кроці, хоча кінцевий результат міг бути повністю прихований від вас, коли ви дивилися з початкової точки. Питання передбачуваності важливе, оскільки, не маючи можливості передбачити хоч би деякі наслідки наших дій, немає ніякого сенсу в тому, щоб намагатися направити розвиток у бажаному напрямі.

Ми вважаємо за доцільне у справі оцінки перспектив саморозгортання планетарного світу звернутися до такого методологічного інструменту як сингулярність і поглянути на планетарний світ у той момент, коли цей феномен може остаточно вийти за межі існуючої раціональності в повсякденному бутті і звичного нам жорсткого державного, навіть з елементами розширеної участі громадськості, управління. Практично усі, хто вважає, що сингулярність буде, припускають, що вона станеться в цьому столітті, і багато хто упевнений, що це швидше за все станеться впродовж декількох десятиліть.

Термін «сингулярність» запозичений, як відомо, у математиків і астрофізиків, які використовують його при описі космічних чорних дір і в деяких теоріях початку всесвіту, — точка з нескінченно великою щільністю і температурою і нескінченно малим об'ємом. Математична сингулярність (особливість) – точка функції, значення в якій прагне до нескінченності, або інші подібні «цікаві» точки – особливості функції.

У цьому контексті уперше термін «сингулярність» використав у середині XX століття Джон фон Нейман, маючи на увазі математичне, а не астрофізичне розуміння цього слова – точку, за якою

екстраполяція починає давати безглузді результати (розходиться). Про це пише Вернор Віндж, якому цей термін зазвичай приписують. Науковим обґрунтуванням настання сингулярності активно займається Реймонд Курцвейл [3].

Одними з фундаментальних відкритих питань щодо сингулярності є питання про її існування, час настання і темпи зростання технологічних змін. Екстраполяція деяких тенденцій показує, що сингулярність може статися до 2020 року; можливо, що дату слід переглянути і наблизити до 2018 або навіть 2016 року, якщо покладатися на саму останню оцінку Дені Едера про те, що час подвоєння потужності комп'ютерів припав до 9 місяців на вересень 2002 року, – і вона має бути дуже раптовою, що характерно для природи гіперекспоненціальної кривої.

Технологічна сингулярність – передбачувана точка в майбутньому, коли еволюція людського розуму в результаті розвитку нанотехнології, біотехнології і штучного інтелекту прискориться до такої міри, що подальші зміни призведуть до виникнення розуму з набагато більш високим рівнем швидкодії і новою якістю мислення.

За деякими припущеннями сингулярність повинна настати близько 2030 року (наприклад, так вважає Вернор Віндж [2]). Якщо проекструлювати закон Мура, виявиться, що приблизно в той же час обчислювальна потужність комп'ютерів порівняється з головним мозком людини.

Технологічна сингулярність – це гіпотетичний момент у майбутньому, коли технологічний розвиток стане настільки стрімким, що графік технічного прогресу зробиться практично вертикальним. Ця концепція уперше була запропонована В. Вінджем, який вважає, що якщо ми зуміємо уникнути загибелі цивілізації до цього, то сингулярність станеться через прогрес в галузі штучного інтелекту, інтеграції людини з комп'ютером або інших методів збільшення розуму.

Посилення розуму, на думку В. Вінжа, в якийсь момент призведе до позитивного зворотного зв'язку: розумніші системи можуть створити ще розумніші системи і зробити це швидше, ніж первинні конструктори-люди. Цей позитивний зворотний зв'язок швидше за все виявиться таким сильним, що впродовж дуже короткого проміжку часу (місяці, дні або навіть усього лише години) світ перетвориться більше, ніж ми можемо це уявити: він несподівано виявиться населеним надрозумним створіннями. Це час життя і творіння, за нашим баченням і ідеологією розвитку планетарного світу, Планетарної особистості.

Самопородження Планетарної особистості (Інтермена) з її синергетичним мисленням, космополітичним світоглядом і космополітичною ідеологією, оригінальною інтернеткультурою, що потребує якісного забезпечення науковими знаннями і наявності інтенсивного соціального спілкуванні на основі розвиненої організаційної культури або соціальної взаємодії з іншими особистостями у горизонті становлення єдиного інформаційного забезпечення життєдіяльності, що має бути побудована на раціонально організованих смислах, інтенсивно відбувається вже сьогодні.

З поняттям сингулярності часто пов'язують ідею про неможливість передбачити, що буде після неї. Постлюдський світ, який у результаті з'явиться, можливо, буде таким чужим для нас, що зараз ми не можемо знати про нього абсолютно нічого. Єдиним виключенням можуть бути фундаментальні закони природи, але навіть тут іноді допускається існування ще не відкритих законів (у нас доки немає теорії квантової гравітації) або не до кінця зрозумілих наслідків з відомих законів(подорожі через просторову червоточину, створення «всесвітів-немовлят», подорожі в часі і т. п.), за допомогою яких постлюди зможуть робити те, що ми звикли вважати фізично неможливим. Соціальна сингулярність настає у момент, коли планетарна спільнота, породивши соціальний світ, загубить контроль над ним і перейде у невідому для нас фазу буття.

То що ж можна передбачити у стані сучасного планетарного світу на порозі соціальної сингулярності? Відповідь наша полягає у тому, що ніхто не може відмінити дію природних процесів і ніхто не може знищити їх продукти. Інша справа, що саме явище сингулярності готується і проявиться на останньому етапі як кінцевий результат, тобто як мультиплікаційний ефект, взаємодії саме цих процесів і продуктів.

За нашими спостереженнями нині діє три закономірності саморозгортання планетарного соціального світу, що вирують у сучасному глобалізаційному процесі і ведуть у просторі XXI століття до становлення онтологічної, інформаційної і організаційної єдності планетарної спільноти, тобто системно охоплюють становлення мережевої морфології якісно нової світосистеми, наповнення її функціонування якісно новими знаннями або смислами, що виводить на перший план культуру і духовне виробництво і, нарешті, вибудовує оригінальну організаційну форму, що відома нам як планетарний соціальний організм, у структурі якого усі підсистеми життєзабезпечення планетарної людини набувають властивостей

органів, здатних до самовідтворення і саморегуляції у межах соціального цілого.

У ході попередніх досліджень виявлено, що тенденція до онтологічної єдності планетарної спільноти полягає у тому, вона кількісно змінюється у бік укрупнення організаційних структур (ЄС, Південноамериканський Союз, Євразійський Союз та ін.), а якісно – завдяки зміні властивостей структури, що від стану осередковості, тобто утвореної сукупністю окремих національних держав, переходить до стану мережевості.

Атрактором становлення онтологічної єдності планетарної спільноти є Світовий ринок, що завдяки своїм компонентам (ринку товарів, послуг, капіталу, технології, інформації і міжнародному пересуванню людей, у першу чергу робочої сили) сформує протягом XXI століття нові зони економічного розвитку. Йдеться передусім про структури геополітичного походження, а саме: Південноамериканський Союз, Євразійський Союз і низку інших організаційних утворень, що претендують на особливий статус у політико-економічному просторі планети.

Параметрами порядку онтологічним розвитком структури Світового суспільства є, на нашу думку, соціальні мережі Інтернет, Facebook, LinkedIn, Твітер, Vkontakte, нові форми радіозв'язку, від голосового повідомлення мобільного телефону до SMS, WiFi і WiMax та ін. Це означає, що сьогодні ми ще не уявляємо у повній мірі структуру і обсяг параметрів порядку, завдяки яким можемо впливати на структуру і властивості мережевого суспільства. Бурхливий розвиток ІТ-технологій ще не завершився і не усі новинки інструментарію інформаційної доби реалізовані. Поява у просторі Інтернету телеканалів, наприклад телеканалів «112 Україна», «Россия 24» та інших, є чи не найбільш яскравим тому підтвердженням.

Кінцевим продуктом фазового переходу є мережеве суспільство як соціальна структура, ґрунтована на мережах, керованих інформаційно-комунікаційними технологіями, ґрунтованими на мікроелектроніці і мережах комп'ютера, які генерують, обробляють і розподіляють інформацію через системи мереж. Мережеве суспільство на сьогодні ще не охоплює увесь планетарний простір, але складає ядро світової соціальної структури і проявляє тенденцію до швидкого поширення.

З'ясовано, що тенденція до становлення інформаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від локально замкнених інформаційних обмінів між учасниками планетарного життя до створення органічної єдності у формі універсального суспільства знань, органічна цілісність якого забезпечується інформаційним

метаболізмом, що живиться семантикою ноосфери. Структурно інформаційна цілісність утворюється завдяки інформаційному обміну смислами, у якому беруть участь людина і суспільство, що обмінюються між собою і зовнішнім середовищем генетичною, фенотипічною, фенотипічною, структурною, комунікативною, управлінською інформацією.

Атрактором цієї тенденції є соціальні комунікації, що забезпечують соціальну взаємодію людей між собою за допомогою обміну текстами, що циркулюють каналами соціальних комунікацій, особливо Інтернету і ЗМІ. Сила їх кратологічного впливу на людину прирівнюється впливу істини і грошей. Це призводить до того, що соціальний вплив спадкової аристократії поступається впливу менеджерів і експертів. У просторі організаційної діяльності з'являються менеджери планетарного масштабу: мова йде про меритократію, ноократію, раціократію, інетократію, нетократію, езократію та інше.

Параметром порядку у цьому горизонті структурних і функціональних перетворень є наукові знання про планетарне буття, універсальним інструментом – планетарна мова завдяки смислам, що закладені у її семантичні одиниці, а саме: ідеалам суспільного розвитку. Мова Інтернету нині є більш впливовим засобом організаційного мислення і організаційної поведінки, ніж традиційні силові методи управління поведінкою людини. Посилення протягом ХХІ століття організаційної ролі знаннєвого компоненту у бутті планетарної спільноти настільки відчутна, що коли науковці заговорили про формування суспільства знань як першого етапу становлення інформаційного суспільства, то його сприймають нині без будь-якого заперечення з боку пересічної людини.

Кінцевим продуктом цієї тенденції є інформаційне суспільство. Його становлення реалізується завдяки інформаційному метаболізму, що притаманний якісно новим утворенням – живим системам, оскільки забезпечує їх життєдайність і аутопоезис, тобто самовідтворення, а це притаманно функціональним (польовим) системам, наприклад соціальним організаціям окремих країн. Свідченням про становлення якісно нової польової структури – планетарного соціального організму – є самопородження окремих його органів, наприклад Світового громадянського суспільства, Світової держави, Світового уряду, Світового банку, МВФ, Світового Суду та інших.

Тенденція до становлення організаційної єдності планетарної спільноти полягає у переході від нині діючих національних систем

державного управління і місцевого самоврядування до становлення органічної системи Світової влади, що розкладається на чотири складові: недержавну владу Світового громадянського суспільства, Світову законодавчу владу, Світову виконавчу владу і Світову судову владу; на демократичних засадах породжує Світову державу з головним виконавчим органом – Світовим урядом, єдиною нормативно-правовою системою у формі загальноцивілізаційної системи цінностей, планетарної моралі і Світового права.

Права і свободи особистості людини є лакмусовим папірцем демократичності глобалізаційного процесу у сфері організаційного буття планетарної спільноти. Як нові види Світової влади технологічно народжуються і закріплюються у організаційному бутті планетарної спільноти на початку XXI століття, ми розглянемо далі, але ця тенденція однозначно веде до становлення якісно нової системи управління соціальним світовим розвитком і сприяє подальшому саморозгортанню алгоритму саморегуляції цілісної світосистеми.

Демократія проявляє себе у цьому контексті як параметр управління у ході самопородження нового світоустрою. Саме вона забезпечує поки стихійний розподіл Світової влади у організаційній матриці планетарного життя між матеріальним і духовним виробництвом, між монопольно вибудуваними і агресивно налаштованими на світове панування господарськими утвореннями, між окремими національними державами і їх військово-політичними блоками. Зворотним боком за таких умов є загострення проблеми переусвідомлення у контексті глобалістики явищ свободи і волі людини, її колективних утворень.

Кінцевим продуктом є організоване суспільство [1] (за В. Андрущенком), у якому раціонально розподілена Світова влада. Існує також якісно новий розподіл Світової влади між Світовою державою (державною владою: законодавчою, виконавчою і судовою) і Світовим громадянським суспільством (недержавною владою).

Встановлено, що три вищерозглянуті глобалізаційні процеси, що відбуваються у горизонті структури, функціональних можливостей і організаційної взаємодії, зливаються у єдиний процес трансформаційних перетворень світосистеми, в основі якої лежить процес соціального метаболізму, що обслуговує якісно новий тип організації життєдіяльності планетарної спільноти – Світове суспільство знань, що має, як мінімум, три виміри: 1) онтологічний (структурний, генетичний) з кінцевим продуктом – мережеве суспільство (за М. Кастельсом); 2) функціональний з кінцевим продуктом – інформаційне суспільство (за Р. Лейном);

3) кратологічний – кінцевим продуктом – організоване суспільство (за В. Андрущенком).

Мультиплікаційний ефект саморозгортання планетарного світу полягає у тому, що атрактори, до яких ми віднесли світовий ринок, соціальну комунікацію, розширення демократії, у своїй сукупності є нічим іншим, як науково-технічним прогресом. Він нам відомий був і до цього, але на теперішньому етапі ми виокремили у його структурі інші елементи, що стали провідними джерелами у горизонті інформаційної доби розвитку планетарного людства.

Незважаючи на надзвичайно велику швидкість соціальних змін до появи порогу сингулярності, параметром порядку буде залишатися особистість людини, оскільки планетарний світ – це її матеріалізований внутрішній соціальний світ, і тому вона має бути їх володаркою і повелителькою аж до моменту «бунту» породженого нею світу проти неї самої ж. Це означає, що після того, як ми пройдемо поріг соціальної сингулярності, планетарне людство ввійде у постлюдський світ. Планетарний світ перетвориться більше, ніж ми можемо це уявити, і несподівано виявиться населений надрозумними створіннями.

Отже, постлюдський світ, який у результаті сучасних глобалізаційних тенденцій з'явиться, можливо, буде таким чужим для нас, що зараз ми не можемо знати про нього абсолютно нічого. Єдиним виключенням можуть бути фундаментальні закони природи, але навіть тут іноді допускається існування ще не відкритих законів (у нас доки немає теорії квантової гравітації) або не до кінця зрозумілих наслідків з відомих законів (подорожі через просторову червоточину, створення «всесвітів-немовлят», подорожі в часі і т. п.), за допомогою яких постлюди зможуть робити те, що ми звикли вважати фізично неможливим. А пророцтва мислителів збуваються, як відомо, майже на сто відсотків.

Закономірно перед сучасною теоретичною думкою постає питання про інформаційне суспільство і його функцію у еволюційному розвитку планетарної спільноти. Що воно собою знаменує? Воно завершує планетарний період буття людини? Воно є перехідною ланкою між планетарним і космічним буттям людини? Воно є саме по собі космічною формою буття людини? І де тоді шукати поріг соціальної сингулярності? Це нагальні питання, на які ще треба відповісти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу. – К. : ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2006. – 498 с.
2. Вернор Виндж [Електронний ресурс] // Вікіпедія – свободная энциклопедия. – Режим доступа до ресурсу : https://ru.wikipedia.org/wiki/Виндж,_Вернор. – Заголовок з екрана.
3. Курцвейл Реймонд. Сингулярность действительно близко [Електронний документ] // <http://novadeus.com/wp-content/uploads/Singularity.pdf>. – Заголовок з екрану.

Рябека А. Г. Взгляд на современный планетарный мир на пороге социальной сингулярности.

В статье с позиций социальной сингулярности рассмотрено переструктурирование планетарного мира, формализованы три тенденции современного процесса глобализации и поданы их естественные продукты, которые в процессе социального взаимодействия порождают мультипликационный эффект с аттрактором научно-технического прогресса, параметром порядка – Планетарной личностью и родовым продуктом – информационным обществом.

Ключевые слова: планетарный мир, социальная сингулярность, глобализация, аттрактор, параметр порядка, сетевое общество, общество знаний, организованное общество, информационное общество.

Ryabeka O. G. View on modern planetary world at the threshold of social singularity.

The aim of the article is to provide the analytical view on the future structure of planetary world after the intensive self-development phase of modern globalization process that has embraced all of its components and forms its own configuration of our lifestyle.

Therefore, the author finds it reasonable to use such methodological instrument as singularity and study the planetary world at the moment when this phenomenon may finally go beyond the limits of the existing rationality in everyday life and customary rigid state management, even with the elements of broadened public participation. The author assumes that social singularity emerges when planetary community, having generated social world, loses control over it and goes to the unknown phase of posthuman existence.

According to the author, at present there are three regularities of self-development of planetary social world in modern globalization process, leading to the formation of ontological, information and organizational unity of planetary community in the XXI century.

Posthuman world, which will eventually appear, may be so strange for us that now we may know almost nothing about it. The only exclusion can be fundamental laws of nature, but there are still undiscovered laws (for example, quantum gravity theory) or not completely understood consequences of the

known laws (travelling through spatial hole, creation of “infant universes”, time journeys etc.) by means of which posthumans can do whatever we consider physically impossible. And predictions of thinkers usually fulfill. It is logical to raise the question of information society and its role in the evolution of planetary community.

Key words: planetary world, social singularity, globalization, attractor, order parameter, network society, knowledge society, organized society, information society.

Нестерова М. А.

ТРАНСДИСЦИПЛИНАРНОСТЬ КОГНИТИВИСТИКИ

В статье рассмотрена проблема трансдисциплинарности когнитивистики. Проанализированы связи трансдисциплинарности с междисциплинарностью и полидисциплинарностью. Показаны методологические вызовы когнитивистики, связанные с процессом гиперспециализации современной науки. Предложены методологические основы нового типа научной рациональности и очерчены направление дальнейших методологических исследований.

Ключевые слова: когнитивные исследования, когнитивистика, междисциплинарность, трансдисциплинарность.

Когнитивистика как сложный комплекс различных дисциплин, практик и технологий, который занимается наиболее актуальными проблемами современной науки, в настоящее время переживает явный подъем. При этом особенно интенсивно развиваются междисциплинарные когнитивные исследования. Но такое интенсивное развитие современных научных технологий как ответ на все новые и новые потребности общества может привести к процессу гиперспециализации: процессу, ведущему к драматическому росту фрагментации и раздробление знания. Тогда трансдисциплинарность может восприниматься как теоретическая попытка «трансцендировать» дисциплины, которая вызвана необходимостью отреагировать на гиперспециализацию. Условием подобной трансценденции являются когнитивные стратегии, которые становятся возможными и действенными только тогда, когда вырабатывается общий трансдисциплинарный язык – метаязык, когда происходит истинное понимание. Только в этом случае мы можем говорить о создании нового интеллектуального пространства [3, 195]. Таким

образом, для когнитивистики приобретает значение ее внутренний трансдисциплинарный дискурс.

В последнее время в научном дискурсе широко используются понятия междисциплинарности и трансдисциплинарности, разрабатывается философская и методологическая проблематика этих феноменов современной науки. Признанными авторитетами в области исследования проблем трансдисциплинарности считаются Н. Лапьер, А. Лихнерович, Э. Морен, Б. Николеску, Ж. Пиаже, Э. Янч. Среди отечественных мыслителей разработкой проблемы междисциплинарности и трансдисциплинарности занимаются В. Аршинов, В. Буданов, Л. Горбунова, Г. Гутнер, Л. Киященко, В. Моисеев, В. Мокий, Я. Свирский, Е. Князева, В. Степин, П. Тищенко и многие другие.

Термин «трансдисциплинарность» был впервые предложен Жаном Пиаже, швейцарским психологом и философом в 1970 г. в дискуссиях с Эрихом Янчем, австрийским астрофизиком, исследователем проблемы самоорганизации во Вселенной, одним из основателей Римского клуба, и Андре Лихнеровичем, французским математиком, в рамках международного семинара «Интердисциплинарность – проблемы исследований и обучения в университетах». Семинар был подготовлен «Организацией по экономическому сотрудничеству и развитию», совместно с министерством национального образования Франции и университета Ниццы [7].

Сегодня можно говорить о формировании и развитии своего рода международного трансдисциплинарного движения. Одной из первых организаций в этой области был так называемый Международный центр трансдисциплинарных исследований (CIRET – Centre International de Recherches et Etudes Transdisciplinaires), некоммерческая организация, базирующаяся в Париже и созданная в 1987 году. Президент этой организации – румынский физик Басараб Николеску, один из лидеров трансдисциплинарного движения в мире [2, 155]. На первом своем съезде центр принял Хартию трансдисциплинарности, под которой стоят подписи Э. Морена и Б. Николеску. Для того, чтобы показать различия с междисциплинарностью и полидисциплинарностью, Николеску постулирует: «1) Признание существования уровней реальности. Каждая дисциплина изучает только какой-то фрагмент реальности, только один из ее уровней. Трансдисциплинарная стратегия стремится понять динамику процесса на нескольких уровнях реальности одновременно, поэтому она перешагивает границы конкретных дисциплин и создает универсальную картину процесса, ее

холистическое видение. Трансдисциплинарность не антагонистична междисциплинарности, а дополняет ее, так как соединяет различные фрагменты реальности в единую картину. 2) Логика включенного третьего. Трансдисциплинарность не противопоставляет, а объединяет, соединяет по принципу дополнительности то, что рассматривалось как противоположное. 3) Сложность. Трансдисциплинарность пытается понять реальность в ее сложности, а это именно та установка, которая свойственна синергетике. Только трансдисциплинарные исследования способны справиться со сложностью мира» [3, 194]. Сложность также присуща и когнитивистике, поскольку ее обуславливает сложный предмет, а также сложные собственные стратегии исследования.

Когнитивистика как сложный междисциплинарный комплекс различных дисциплин решает наиболее актуальные задачи современной науки. Рост технологий, а также новых областей исследования актуализирует методологические основания когнитивистики. Является ли ее область просто полидисциплинарной или междисциплинарной, или мы можем говорить о трансдисциплинарных стратегиях когнитивистики?

Сложность самого предметного поля когнитивистики, недостаточная разработка ее методологического инструментария требует поиска новых оснований научной рациональности, как минимум, в этой области исследований. В этом смысле исследование феномена трансдисциплинарности может прояснить методологические основы когнитивистики. Также необходимо научное обоснование когнитивных стратегий самих исследователей, в связи со сложностью трансдисциплинарных проектов, в которые они включены. Еще одной задачей является прояснение использования термина «трансдисциплинарность», в связи с тем, что часто происходит смешение и подмена его с другими сходными понятиями, например, полидисциплинарность и междисциплинарность.

Предполагается, что трансдисциплинарность в науке является более высоким этапом исследований, который следует после междисциплинарного. Следует ожидать от трансдисциплинарного этапа, что он не ограничится междисциплинарными отношениями, а разместит эти отношения внутри глобальной системы, без строгих границ между дисциплинами. Для целей нашего исследования интересно рассуждение Эдгара Морена, который несколько заостряет различие между, казалось бы, близкими понятиями «междисциплинарность» и «трансдисциплинарность»: «Междисциплинарность может означать только и просто то, что различные дисциплины садятся за общий стол, подобно тому, как

различные нации собираются в ООН исключительно для того, чтобы заявить о своих собственных национальных правах и своем суверенитете по отношению к посягательствам соседа. Но междисциплинарность может стремиться также к обмену и кооперации, в результате чего междисциплинарность может становиться чем-то органическим... Что касается трансдисциплинарности, здесь часто идет речь о когнитивных схемах, которые могут переходить из одних дисциплин в другие, иногда настолько резко, что дисциплины погружаются в состояние трансa. Фактически, именно интер-, поли- и транс-дисциплинарные комплексы работают и играют плодотворную роль в истории науки; стоит запомнить те ключевые понятия, которые здесь привлекаются, а именно кооперацию, точнее говоря, соединение или взаимосвязь или, выражаясь еще более точно, совместный проект» [6, 136]. Совместный проект – это не просто рассмотрение общих для различных научных дисциплин понятий или обмен мнениями специалистов из различных научных областей по поводу какого-либо объекта. Совместный проект предполагает поставленные цели, задачи и, соответственно, стратегии исследования. Без подобных совместных проектов сейчас невозможны исследования актуальных проблем когнитивистики: например, мозга, сознания, процессов познания и т.п.

Подчеркнем еще раз принципиальные различия в типах объединения в совместные проекты. Так, полидисциплинарность, или как ее называют в международном сообществе мультидисциплинарность, (*multidisciplinarity*) – это неинтегративная смесь дисциплин, в которой каждая дисциплина сохраняет собственную методологию и собственные теоретические допущения, не видоизменяя и не дополняя их, подвергаясь воздействию со стороны других дисциплин. Полидисциплинарность отличается от междисциплинарности характером отношений, которые устанавливаются между различными дисциплинами. Внутри полидисциплинарного комплекса знаний кооперация может быть взаимной и кумулятивной, но она не является интерактивной. Междисциплинарность же сплавляет различные теоретические допущения, методологии и практики, которые приходят от вовлекаемых в научное исследование дисциплин. «Междисциплинарность» означает, прежде всего, кооперацию различных научных областей, циркуляцию общих понятий для понимания некоторого явления. И это возникновение общих понятий является основным двигателем развития научного знания, без которого дальнейшие исследования становятся затруднительными.

Таким образом, мы видим, что понятия междисциплинарности и трансдисциплинарности связаны, но все же не тождественны. И если поставить целью исследование методологических оснований когнитивистики, то прояснение этой терминологической неопределенности достаточно важно. Как минимум, для когнитивистики следует развести эти понятия и «целесообразнее говорить о полидисциплинарных исследовательских полях, междисциплинарных исследованиях и трансдисциплинарных стратегиях исследования» [4, 346–347]. Для нашего исследования важно прояснить основания трансдисциплинарных стратегий когнитивистики, но методологический статус ее предметной области, а также характер исследований, также важны.

Итак, является ли предметное поле когнитивистики полидисциплинарным? Безусловно, в ходе исторического экскурса показано, что произошло объединение различных наук, которые, каждая по-своему, в своей научной традиции, исследует те или иные объекты и явления в когнитивной сфере. Сами составляющие научного комплекса когнитивистики исторически образовались по принципу кооперации научных областей – например, психофизиология (предтеча когнитивной психологии), психолингвистика и т.д. И эти кооперативные процессы, эти совместные исследования, конечно, междисциплинарны.

Мы видим, что в подобном значении междисциплинарность как пример кооперации различных наук похожа на полидисциплинарность. Ведь объекты исследования когнитивистики являются предметом изучения различных ее областей. Например, мышление является предметом изучения психолингвистов, специалистов в области искусственного интеллекта, нейробиологов, философов и т.д. Полидисциплинарность может предшествовать междисциплинарности. Полидисциплинарные феномены, объекты могут быть поводом для кооперации соответствующих научных областей с целью более эффективного проведения исследований.

В обсуждении проблемы трансдисциплинарности поднимался вопрос о трансдисциплинарности науки или о трансдисциплинарной науке. Важно отметить, что одним из главных вопросов этой дискуссии являлось обсуждение сути трансдисциплинарности. Жан Пиаже считал, что трансдисциплинарность следует рассматривать как новую область знаний, отличную от просто междисциплинарного объединения дисциплин, в чем его поддержал Эрих Янч. Он был уверен в том, что трансдисциплинарность как новое пространство без стабильных границ между дисциплинами», как новая область знаний,

должна быть непременно супер- или гипердисциплиной. Такая трансдисциплинарность должна являться координатором всех дисциплинарных и междисциплинарных систем обучения и инноваций на основе общего аксиоматического подхода [7]. В такой интерпретации новая (трансдисциплинарная) область знаний требовала собственного (трансдисциплинарного) подхода. И в первую очередь трансдисциплинарный подход должен четко использовать термин «трансдисциплинарность».

А термин трансдисциплинарность употребляется, минимум, в четырех значениях. В первом значении трансдисциплинарность понимается как «декларация», провозглашающая равные права известных и малоизвестных ученых, больших и малых научных дисциплин, культур и религий, в исследовании окружающего мира. «В таком значении трансдисциплинарность играет роль «охранной грамоты» для любой частной точки зрения, не противоречащей знаниям научных дисциплин» [1]. Можно сделать предположение, что в этом значении обозначается маргинальная, но не явно лженаучная точка зрения, которая существует в виде «заметки на полях», а не «мейнстрима», основного научного «текста». Во втором значении трансдисциплинарность понимается как свойство личности, компетенция «генералиста», и трактуется как высокий уровень разносторонности, универсальности знаний конкретного человека. В третьем значении «трансдисциплинарность» трактуется как «правило исследования окружающего мира». Проблема трансдисциплинарна, если она исследуется сразу в нескольких уровнях. Например, на физическом и ментальном уровнях, глобально и локально. Четвертое значение – принцип организации научного знания, при котором происходит взаимодействие многих дисциплин при решении комплексных проблем природы и общества. В этом значении трансдисциплинарность легитимизирует выход за рамки своей дисциплины, выводя из-под обвинения в маргинальности или дилетантстве.

В зависимости от того, в каком количестве и в каком сочетании учёные будут использовать другие дисциплины в своём дисциплинарном исследовании, в этом четвертом значении трансдисциплинарность может называться мультидисциплинарностью (multidisciplinarity), плюродисциплинарностью (pluridisciplinarity), интердисциплинарностью (interdisciplinarity) [1]. Для когнитивистики принципиально, как было подчеркнуто, исходя из значения самой приставки «транс», что трансдисциплинарность характеризует такие исследования, которые идут через, сквозь границы многих дисциплин,

выходят за пределы конкретных дисциплин. И в этом процессе важно то, что создается принципиально новое, холистическое видение предмета исследования, чего не бывает, например, в полидисциплинарных исследованиях, в которых сохраняется изначальное понимание предмета исследования различными дисциплинами. Одна из метафор, описывающих когнитивистику, когнитивный подход – «трамплин, позволяющий преодолеть невидимые барьеры, которые нередко возникают между людьми, говорящими и мыслящими на разных языках» [5, 54]. Этот «трамплин» как раз и является выражением сути трансдисциплинарности когнитивистики. Одной из задач является формирование единого языка, метаязыка, который бы обеспечил взаимное понимание как следствие рассмотрения многофакторной проблемы с некоей метапозиции. На роль методологии для когнитивистики в этом ракурсе выступает и общая теория систем, и синергетика. Остается открытым вопрос о формировании собственной методологии когнитивистики, собственного понятийного аппарата, который, предположительно, может войти в ядро современной научной картины мира.

Одним из основных направлений дальнейших исследований феномена трансдисциплинарности в его связи с задачами когнитивистики является формирование нового типа ученого, который владеет трансдисциплинарной идеологией. Это означает владение определенными когнитивными стратегиями: умением видеть и решать многофакторные проблемы, работать в совместных проектах, владеть не только языком своей профильной дисциплине, но и метаязыком нового уровня обобщения, которое является признаком трансдисциплинарных исследований.

Есть все основания считать, что, невзирая на ее междисциплинарность и трансдисциплинарность, мы можем говорить об особом статусе когнитивистики, как и в случае синергетики. Предположительно, особый статус когнитивистики обусловлен становлением новой концепции субъектности, нового образа субъектной объективности, которая может существенно повлиять на формирование научной картины мира.

Можно сказать, что предметное поле когнитивистики и трансдисциплинарность ее стратегий в некотором смысле очерчены, поэтому следующим шагом будет определение методологических принципов исследования, подходов и методологических моделей, которые работают в когнитивистике.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. Информационный портал «Трансдисциплинарность» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.anoitt.ru>.
2. *Киященко Л. П.* Философия трансдисциплинарности. /Л. П. Киященко, В.И. Моисеев. – М. : Институт философии РАН. 2009. – 203 с.
3. *Князева Е. Н.* Трансдисциплинарные стратегии исследования // Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). – 2011. – № 10 (112). – С. 193-201.
4. *Князева Е. Н., Курдюмов С. П.* Трансдисциплинарность синергетики: следствия для образования. Синергетическая парадигма. Человек и общество в условиях нестабильности. – М. : Прогресс-Традиция, 2003. – С. 346-347.
5. *Плотинский Ю. М.* Модели социальных процессов: Учебное пособие для высших учебных заведений. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Логос, 2001. – 296 с.
6. *Morin E.* La tête bien faite. Repenser la réforme ↔ Réformer la pensée. P. : Editions du Seuil, 1999.
7. *Nicolescu B.* Transdisciplinarity – Past, Present And Future. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://basarab-nicolescu.fr/Docs_articles/Worldviews2006.htm.

Нестерова М. О. Трансдисциплінарність когнітивістики.

У статті розглянута проблема трансдисциплінарності когнітивістики. Простежено зв'язки трансдисциплінарності із міждисциплінарністю та полідисциплінарністю. Показано методологічні виклики когнітивістики, пов'язані з процесом гіперспеціалізації сучасної науки. Запропоновано методологічні засади нового типу наукової раціональності та окреслено напрямки подальших методологічних досліджень.

Ключові слова: когнітивні дослідження, когнітивістика, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.

Nesterova M. A. Transdisciplinarity of Cognitive Science.

The article analyzes the problem transdisciplinarity of cognitive science. Considered connections between transdisciplinarity, interdisciplinarity and multidisciplinary. The methodological challenges of cognitive science associated with the process of hyperspecialisation of modern science. The proposed methodological foundations of a new type of scientific rationality and outlines the direction for further methodological research.

Keywords: cognitive science, cognitive studies, interdisciplinarity, transdisciplinarity.

ІНФОРМАЦІЙНА ВЗАЄМОДІЯ В КОНТЕКСТІ ЛОГІКИ ПРОЦЕСІВ СОЦІОГЕНЕЗУ

У статті проаналізовано соціальний контекст та характер інформаційної взаємодії. Встановлено, що соціальні детермінації інформаційних відносин створюються логікою зміни комплексу зовнішніх і внутрішніх процесів, зокрема соціокультурних трансформацій. На основі дослідження виділено та розглянуто взаємодію між логікою процесів соціогенезу і розвитком інформаційних відносин, більш-менш відкритими і закритими соціокультурними системами, більш-менш агресивною та консервативною їх поведінкою, перенапруженням і циклами трансформації, а також економічної та соціокультурної організаціями інформаційних відносин і різними видами управління. Вивчення складних процесів постмодернізації соціокультурних відносин дало можливість створення перспективних моделей розвитку соціального управління і створення пропозицій з корегування соціальних та економічних реформ.

Ключові слова: соціогенез, інформація, інформаційна взаємодія.

Народы становятся чистыми объектами истории ...
именно тогда, когда они объявляют,
что наконец стали ее субъектами.
Или точнее, когда им это объявляют.
Самые совершенные формы рабства
создаются, конечно, революциями.
М. Алданов «Заговор»

Динамика сложных вопросов национальной безопасности на фоне существенных трансформаций глобального масштаба нашла отражение в капитальных трудах теоретиков и практиков международного уровня. Известны идеи и размышления на этот счет таких титанических фигур прошлого, как О. Бисмарк, С. Витте, В. Голицын, П. Столыпин и др. Выдающимися представителями различных научных школ: Н. Бердяевым, Л. Гумилевым, Н. Данилевским, И. Валлерстайном, А. Зиновьевым, И. Кантом, К. Леонтьевым, А. Лосевым, К. Марксом, Н. Моисеевым, Р. Нисбетом, П. Сорокиным, А. Дж. Тойнби, Ю. Хабермасом, С. Хантингтоном, А. Хомяковым, А. Чижевским, О. Шпенглером, А. Этциони и др. – активному исследованию были подвергнуты объективные основы социодинамики, изучено соотношение общих закономерностей и отличительных особенностей реализации логики социогенеза применительно к разным культурно-историческим мирам и эпохам,

выявлены возможности осуществления эффективных социетальных воздействий на нее, вскрыт диапазон перспектив при осуществлении взаимодействия. Р. Абдеев, А. Аверьянов, Н.Дж. Адлер, А. Ахизер, А. Ачлей, И. Барыгин, Д. Белл, В. Буданова, П. Дж. Бьюкенен, В. Вазюлин, М. Вайнер, В. Василькова, М. Гефтер, А. Денисов, А. Дугин, В. Зарин, А. Зарубин, Э. Ермилов, Ю. Ефимов, В. Иноземцев, М. Каган, В. Кантор, В. Келле, А. Кива, В. Кизима, К. Кумар, Дж. Курт, Д. Мак Клелланд, Н. Моисеев, К. Момджян, Н. Оконская, Ю. Осипов, А. Панарин, Н. Полякова, Л. Рейснер, Л. Репина, Н. Симония, Ю. Соколов, В. Степин, В. Триандафиллов, Г. Хакен, И. Черникова, С. Черняховский, В. Шамрай, Ю. Яковец, И. Яковлев, и др. сумели значительно углубить представления как о логике исторического процесса, методологии, системном познании, так и об особенностях взаимодействия культурно-цивилизационных миров. Особый анализ авторов часто был направлен на изучение особенностей активного взаимовлияния под воздействием вновь формирующихся на глобальном уровне тенденций.

Множественные интерпретации в сфере информационного обмена на базе работы И. Пригожина и И. Стенгерс «Порядок из хаоса» получили идеи развития и применения теории управляемого хаоса, которыми акцентируется отличие элементов систем социальных от естественных (наличие не только физических характеристик и свойств, но и таких качеств, как сознание, воля, воображение, интересы, потребности, способности и т. п.). Соответственно, трансформируются предпосылки случайности, возможности предвидения социальных процессов и, следовательно, эффективного влияния на них (прежде всего – путем создания политических условий общественной самоорганизации, которая и приводит к рождению нового социального порядка из хаоса кризисного состояния). Возник и термин «нетократия» (net – сеть) как отражение новой структурной упорядоченности общества, когда главная ценность – уже вовсе не сами материальные ресурсы, а информация и работа по ее хранению, передаче и обработке. При этом среди сетевых ресурсов все более заметную роль играют онлайн-социальные сети, осваивающие, наряду с функциями обеспечения общения, обмена мнениями и т.п., возможности получения информации, средств информационной конкуренции.

Отечественными научными школами было развито понимание как роли науки в обеспечении общественных и частных интересов в информационную эру, так и специфики интеллектуальной составляющей производительного труда, дана характеристика влияния

умственного труда как фактора повышения социально-экономической продуктивности (см. работы Л. Абалкина, С. Вакуленко, К. Вальтуха, Л. Крылова, Е. Либермана, И. Лукинова, С. Малинина, В. Медведева, А. Милюкова, В. Мишина, В. Немчинова, В. Новожилова, И. Ройзмана, А. Румянцева, Р. Самар, М. Солодкова, С. Струмилинина, Б. Сухаревского, Л. Тыкоцкого, Т. Хачатурова, В. Черковца и др.), исследованы элементы материально-технической базы (прежде всего в трудах Л. Гатовского, Р. Ивановой, Б. Кедрова, Е. Капустина, В. Лебедева, Б. Злобина).

Результаты участия в конкуренции часто предопределяются самодисциплиной, готовностью работать на своем месте с предельной самоотдачей, на грани и за гранью возможного, а также командной слаженностью, согласованностью, когерентностью. При этом, разумеется, чем выше общественное положение человека, тем жестче требования к нему. Вместе с тем, серьезной общественной проблемой становится подмена «политикообразующих слоев», субъектов трансформаций как отдельного направления в осуществлении «покушения невидимыми средствами». И в первую очередь это касается представителей «станового хребта» общества – его среднего класса, а также управленческих (в политике – властных и оппозиционных, элитных и контрэлитных пластов. А отделение «социума власти» от всего общества и попытка тотального поглощения им выработки содержания определяющих решений становится препятствием для развертывания дееспособных механизмов свободы и ответственности каждого. Маргинализация же общества, размывание примет среднего (и «нового среднего») класса и элиты становятся угрожающими развитию тенденциями. В частности, понятие элиты связано не столько с «находящимися у власти» или «теми, кто борется за власть», сколько с «лучшими представителями народа», его наиболее достойными членами. Кризис среднего класса переживается сегодня в мировом масштабе, он также приобретает черты все большей неоднородности. В нем, наряду с «интеллектуальными тружениками» все заметнее влияние «интеллектуальных потребителей». Конечно, и офисные работники, и рантье предпочитают самоназвание «креативного класса», однако часто тяготеют к выбору потребителей благ (впрочем, не только материальных, но и духовных). Напротив, научно-интеллектуальный потенциал общества формируется, развивается и реализуется вокруг стержня ценностно-смысловых комплексов творчества. Таким образом, для части субъектов новой модернизации осмысленность жизни задается творчеством, созиданием, тогда как для другой –

потребительством, консьюмеризмом. И сегодня в борьбе общественно-экономических тенденций определяется, будет ли место среднего класса формальной серединой или же подлинным социальным клеем, несущей конструкцией общества. Восхождение ложных социальных образований, свойственное развитой форме общественного устройства потворствует разнообразию квазиявлений и псевдоявлений, переход субъектности к которым может непоправимо изменить вектор движения. Тогда расплывается не только государство, но и ткань социальности, сама общественность. Соответственно, военные по настроению чужды милитаризму, юристы не в ладах с законом, буржуазия не верит в свое право собственности, судьи не убеждены в моральной справедливости наказания. В итоге многие позволяют себе иметь две модели восприятия и решения: на абстрактном и конкретном уровнях.

Таким образом, актуальной задачей остается синергетическая характеристика постсовременного информационного воздействия на процесс социогенеза. Рассмотрению соотношения закономерных и случайных, объективных и субъективных особенностей его и посвящен этот материал.

Как известно, обладание и обмен жизненно важной информацией является одним из важнейших факторов обеспечения безопасности и развития всякого социального образования (системы, бессистемной целостности), включенными в процессы, с одной стороны, формирования несущего культурного стержня цивилизации, ее ведущих ценностно-смысловых комплексов, с другой – социализации каждого. При этом «культуру можно рассматривать как «возделанную природу», включая и природу самого человека – субъекта культуры, способного воспринимать ее значение, творить ее и жить в создаваемой ею среде» [1, 23].

Более того, полнота, достоверность, своевременность и системность информационного обеспечения социальной ткани существования культурно-цивилизационного мира выступает фактором обеспечения ее комплексности, преодоления потенциальной инвалидности проблемных участков и отношений. «В отличие от различных попыток найти некий однородный культурный «субстрат» – предметный, или деятельностный, или человеческий, или духовный, или ценностный, или языковой и т.д., и т.п. – системный на нее взгляд представляет ее именно как многомерную, многоаспектную целостность, суть которой и определяется этой ее структурной сложностью, а структура – ее основными функциями» [2, 127].

За счет этого информационное взаимодействие может как наделять важным преимуществом, так и поддерживать формы отчуждения, что определяет и заинтересованность общества в его качестве, и его отнесение к кругу вопросов национальной безопасности. Для развития духовно-информационного влияния на логику социогенеза крайне важным является деление культуры на духовную и материальную, где духовное рассматривается как нематериальное. Кроме того, значение приобретает деление на культуру научную и художественную, а также научно-гуманитарную, в том числе обществоведческую, и научно-естественную, обладающие спецификами методологии и ресурсной базы. При этом художественная культура относится к духовной, а научная является интеллектуальной [1, 24-25]. И если «духовная культура зиждется не на знаниях, а на ценностях, в которых нуждается человек как общественное существо, она эстетически окрашена и пронизана нравственными оценками», то «в науке развитие идет за счет постановки и решения все новых проблем... В области духа, напротив, преобладают вечные проблемы, меняются лишь их интерпретации» [1, 29-30].

Интеллектуальная культура (и одно из ее высших воплощений – культура научная) сегодня – не просто феномен культуры. Именно реализация и развитие научно-интеллектуального потенциала становится по мере роста объема и значения информационного обмена мощнейшим фактором жизни общества, партнерства и конкуренции культурно-цивилизационных миров. А информационная конкуренция, в свою очередь, выступает определяющим результатом условием их диалога.

Стабилизирующая и придающая инновационные формы традиция роль ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационных миров активно использует процессы социального мифотворчества. Так, распространенным был подход к рассмотрению процессов формирования, распространения и интерпретации сведений, по которому миф на заре истории заменяет познание, даруя иллюзорные представления (см., например, [3, 521]). С развитием практики (в том числе интеллектуальной) наука создает предпосылки для рационального освоения действительности. Однако вплоть до Нового времени, наполнение духовностью связывается преимущественно с религиозными практиками. Соотношение разума и веры, науки и культуры по-разному раскрывалось энциклопедистами, сторонники шотландской школы и классической немецкой философии. И. Кант, рассматривая нравственность как детерминанту человеческой деятельности, предельно четко выявил качественное различие

культуры интеллектуальной и духовной. В свою очередь, для Г. Гегеля все проявления духа – это лишь виды знания. Исследования же Л. фон Мизеса, Ф.А. фон Хайека, М. Вебера и К. Поппера дополнительно привлекли внимание к роли нравственности и традиций в истории. И при противопоставлении Г. Риккертом надисторической ценности индивидуализирующего метода «наук о культуре» принятым методам научного поиска, открывается перспектива внерациональных путей освоения мира.

Причем подмечено, что раскрытие природы социального мифа – не столько в объяснении при его помощи природы, сколько в «переносе в обобщенном виде на природу и весь космос чисто человеческих отношений в определенный период человеческой истории» [4, 458]. Так, у Ф.Х. Кессиди сущность «мифов не в объяснении, а в объективировании субъективного (коллективно-бессознательного) переживания и впечатления, при котором порождения фантазии, как результат этого объективирования, принимаются за подлинную реальность внешнего мира» [5, 44]. Соответственно, отстраненность в восприятии мифических интерпретаций и направленное их распространение (как индивидуальное, так и социальное) резко расширяет диапазон возможностей информационного манипулирования. «Однако логос не устранил мифа, а лишь ограничивал сферу его действия. Рациональное мышление и его продукты, возникнув, не смогли заменить мифа, и это свидетельствовало о том, что оба явления отвечали нуждам общества, удовлетворяли определенные жизненные потребности человека» [1, 25].

Но есть различия в восприятии и использовании разнокачественной информации из различных источников и каналов конкретными культурно-цивилизационными мирами, что влияет на характер и степень уязвимости. Существенно в этом контексте также, что более-менее открытые-закрытые социокультурные системы характеризуются разницей ритмов и колебаний, формируют различия в циклах. Более-менее открытые-закрытые социокультурные системы тяготеют к более-менее агрессивному- консервативному поведению (в том числе, в информационном взаимодействии). Соответственно, повышение агрессивности (моментов экспансии) ведет к повышению темпов старения системы, усиливает ее перенапряжение [6-8].

Процесс социогенеза переносил исторические акценты от модели социально-экономической системы, формирующей национальные государства, к социокультурной целостности, тяготеющей к децентрализованному объединению. Соответствующим образом

трансформируется и историческая продуктивность социальных образований, меняется эффективность признаков открытых и закрытых образований [9]. Культура создается уже не для узкого верхушечного слоя общества, а для всех. В ней формируется возможность и множества своих локальных пространств, и самых разнообразных контактов и пересечений. Объективируется социальная потребность в запрете на насильственное манипулирование инновациями даже аутсайдерского типа, на разрушение даже контркультурных логик: новая эпоха создает культурные миры, где есть место всем. Творчество становится не только идеально всеобщим, но и реально всеобщим фактором социогенеза. При этом обеспечивается ресурсный потенциал диапазона более гибких и мягких реакций на наличие аномальных социально-экономических явлений и периферийных культур. Закрепляются принципиально разнородные структуры. Многие же социальные тенденции все еще только формируются, другие трудно распознать в море прежних закономерностей и уходящих фактов. А внутренние ценности и глубоко индивидуальные смыслы, подходы и взгляды численно небольших групп могут в этот момент приобретать дополнительное звучание на макроуровнях общества, а то и агрессивно навязываться всем.

Разумеется, глобализация информации превращает ее в мощный фактор потенциального усиления социального равенства. Однако возможности дозировать доступ к ней и трансформировать ее восприятие оказываются часто предпосылкой размежевания, условием господства и доминирования. За счет этого, например, можно, не отрицая самого факта, изменить впечатление от него, кардинально трансформировать его оценку. Безусловно, уже на фундаментальном уровне информационная неравноценность характеризует базисные для рыночных отношений контрагентов продавца и покупателя-потребителя. Однако закрепление неэквивалентности обмена и на уровне актуальном ведет к расхищению национального богатства, перетеканию качества и количества его к иным культурно-цивилизационным мирам. Особенности информационной эры мультиплицируют значение своевременной и качественной информации, ее восприятия и обработки. Вместе с тем, при динамике общественных форм обмена в процессе социогенеза активно смещаются и акценты в выделении наиболее существенных потоков [10-13].

В эпоху глобальной информатизации и построения информационного общества как одним из важнейших признаков

создания государства, так и обязательным условием и характеристикой самого информационного общества становится единое информационное пространство. От того, насколько быстро и масштабно происходит его формирование, во многом зависит, в том числе, и состояние безопасности личности и общества. Современный процесс информатизации общества, связанный с развитием информационных технологий, резко увеличивает потоки социально-политической информации, циркулирующей в обществе, во многом изменяет ее качество. Впрочем, социальная информация, которая функционирует в обществе, всегда включает субъективные оценки, представления и восприятия [14].

С одной стороны, как известно, информационные технологии в настоящее время превращаются в основу экономической мощности государств и определяющий ресурс конкурентной борьбы. Диапазон применения информационных технологий расширяется, включая пространство от сферы электронной торговли и выдачи лицензий до ведения военных действий. Соответственно, расходы на информационные технологии увеличиваются во многих странах в 2-5 раз быстрее, чем растет валовой внутренний продукт. Даже экономическая значимость вещественных факторов часто определяется ценностью заложенной информации. Сегодня активно трансформируется как ценность умственного труда вообще, так и разнообразных видов работы с информацией в частности, включая распространение востребованности бизнес-разведки и деятельности в сфере PR/GR [15-19].

Вместе с тем информационные ресурсные возможности все активнее оказываются на переднем плане конкурентных стратегий, выступая средством не столько диалога, сколько противоборства. Соответственно, новую актуальность обретает общеизвестный барьер Питерса, суть которого именно в том, что развитие человека и прогресс технологий вообще не могут быть кардинально разнотемпными без угрозы уничтожения человечества. Причем в настоящее время после этапов внетекстового, текста устного и письменного текста, газетного сообщения и телевидения в осуществлении информационных воздействий усиливается роль Интернета (открытое управление которым происходит, например, при распределении доменных имен высшего уровня (ICANN)), регулировании размещения информации и возможностей доступа к ней) [20-22].

Причем эта асимметричность воздействия информационного простора действует как на индивидуальном, так и на социальном

уровне, а особенностью т.н. информационной эры является ее все более активная роль в социетальном масштабе. Именно поэтому дискредитация технократических рецептов социального управления как нереалистичных, усиление в начале 70-х годов внимания к ценностным ориентациям столь убедительно продемонстрировали, что традиционные организационные подходы не соответствуют современной экономической и технологической структуре общества. Ныне неоконсервативные традиционные ценностные ориентации зачастую обновляются под знаком усиления мотивов социальной ответственности, умеренности, самоограничения, закрепление состояния социальной иерархии. Социал-демократы необходимость обновления ценностных ориентаций обуславливают так же, как и неоконсерваторы, исчерпанность традиционного понимания технического прогресса, социальной политики «государства благоденствия», экологическим кризисом и т.д. Однако, выход из этой ситуации сторонники демократического социализма видят скорее в создании условий ценностно-правового порядка, способствующих формированию зрелой личности, которая самостоятельно проявляла бы свою волю и принимала активное участие в реализации позитивного содержания определяющих ценностей на основе толерантного консенсуса. У неоконсерваторов поиск ценностных ориентаций осуществляется через апелляцию к традициям как воплощению выверенного историей опыта, а также к народным обычаям, в которых закрепляется «позитивный» и отклоняется «негативный» смысл. Вследствие такой направленности реактуализируется интерес к базовой культуре, прежде всего к ценностно-смысловым комплексам. Такое культурно значимое двуединство ценностно направленных и религиозно окрашенных контрверзальных отношений социал-демократов и неоконсерваторов выступает как теоретическая и практическая проблема, требующая исследования именно на социокультурной почве.

При этом чаще всего и наиболее успешно искривление информационного поля в меж- и внутрирегиональных обменах обеспечивается методами разоблачения, внушения, убеждения, интерпретации, дезинформации, манипуляции (в частности статистическими данными), компрометации (дискредитации), инсинуации, некорректного сравнения разноуровневых факторов (диспропорций масштаба), некорректных аналогий, расширения-сужения контекста, невербальной демонстрации симпатии-антипатии, подмены (смешения) объективного сообщения о событии с его комментарием, осмеяния противника. Повышение результативности

этих подходов происходит на базе использования и сознательной трансформации распространенных мифов и стереотипов восприятия, направленного применения лингвистических средств и предварительно подготовленных эффектов.

Существенно в этом контексте, что значимая социокультурная специфичность может быть присуща не только вещному, но и рефлексивному сознанию и иметь основу в подсознании (что, в частности повышает роль мифического уровня обеспечения информационных воздействий благодаря освещению содержания констант подсознания и возможностям трансформации мировосприятия). Вместе опора на ведущие системные символы позволяет не только закрепить информацию в подсознании человека, но и соответствующим образом окрасить ее [23-27].

В свою очередь это создает нужную установку, перестраивает под себя все другие сведения, и закрепляет нужным образом их интерпретацию. Таким образом, формируется «информационный якорь» и «информационная установка» восприятия и реакции. Соответственно, подчиняясь доминантной установке, человек сам встраивает в свое восприятие и свою жизнедеятельность необходимые фрагменты, домысливает то, чего не достает и интерпретирует происходящее. Люди, как правило, не видят того, чего не ожидают увидеть. Так что могут быть заранее созданы и заложены ситуации («социальные и индивидуальные автоматы»), предусматривающие стандартные решения объектов воздействия и способны изменять векторы желаний, их силу и направленность. И здесь необходимо различать три аспекта изменений социальных технологий осуществления информационных воздействий: технико-технологический (инструментальные средства решения задач), социально-институциональный (совершенствование институциональной сферы общества) и культурно-ценностный (народные традиции, исторический опыт, социальное наследие) – и череду уровней (см., например, [28, 98]). Соответственно, подготовка к информационному воздействию предполагает определение средств оптимальной трансформации.

Существенным фактором трансформации ресурсной базы информационного взаимодействия также становится и то обстоятельство, что активизация действия украинской элиты (как правящей, так и оппозиционной) по вхождению на орбиту европейской структуры ведения бизнеса приводит ныне к очередному усилению действия принятых в Европе норм. Вместе с тем, ассоциация с ЕС – не только результат предшествующих шагов, но и предпосылка

дальнейшего изменения среды ведения бизнеса, в частности – при помощи распространения передовых в глобальном масштабе технологий работы с информацией. Так, по известному разграничению в стратегиях использования информационных ресурсов, умный знает, как победить, применив их, тогда как мудрый – как обеспечить реализацию своих интересов, избежав конфронтации. Для принятия решений «мудрого» уровня, как правило, приоритетно требуется уметь вписывать свои действия в конкретный контекст среды, учитывать и характер более общих трансформаций. Эти обстоятельства повышают заинтересованность бизнеса в информационной поддержке государства [29-32].

Одновременно целый ряд функций, обычно исполняемых в информационном взаимодействии государственными органами, требует активного участия коммерческого и некоммерческого негосударственных секторов, а некоторые прочие предполагают привлечение их представителей. Тем самым создается основа для стратегического партнерства представителей разных секторов хозяйствования в осуществлении информационного обмена [33-36].

Повышение информационной открытости требует постоянного проведения комплекса дополнительных мер для обеспечения равноправного участия в конкуренции, осуществления успешного (равноценного) информационного обмена. Так, грамотное противодействие закреплению контрпродуктивной неэквивалентности взаимодействия становится важнейшим направлением бизнес-разведки. Вместе с тем, обеспечение прозрачности бизнеса может и улучшить репутацию, и поставить под угрозу информационные активы, активизировать против себя средства из арсенала недобросовестной конкуренции [37-45].

Характерный сегодняшнему уровню хозяйственного строительства акцент на информационном мотиве вынуждает организационные структуры учитывать особенности информационных потоков, приспосабливаться к ним. В частности, все более заметной составляющей частью информационного ресурса выступает рост числа операций концентрической и конгломератной интеграции подразделений непрямой подчиненности, однако входящих в сферу влияния и/или стратегического партнерства (например, за счет единства целей, проектов и т.д.) [46, 39].

Соответственно, меняется и исторический тип социального управления. Причем в нынешних хозяйственных условиях быть успешным глобальным конкурентом значит найти для себя адекватную своим конкретным особенностям нишу. А это возможно и

для небольших структур, и для «аутсайдеров» (содержание этого термина тоже меняется, различные пути могут вести к необходимому результату, отсутствует обязательность следования канонам «вестернизации»). Конечно, в странах, организованных в экономическом и политическом плане определенным образом, достигают некоторых целей развития конкретного человека и нации в целом успешнее, чем в иных. Но время корректирует привычные представления. Например, фактор экономии на масштабах производства в соответствии с наиболее распространенными типовыми моделями перестает быть определяющим.

В свою очередь девелоперская практика означает и расширение распространения информационных составляющих организационно-управленческих схем на новые перспективные участки хозяйственной активности. Глобальное позиционирование путем усиления позиций своего бренда позволяет обеспечить его стратегическое распространение. Причем ресурсная база и модели действий в рамках бизнес-разведки (деловой разведки) позволяют осуществлять комплекс мер как более консервативных, так и более агрессивных, ориентированных на получение-удержание нужной информации, внедрение-уничтожение-локализацию распространения дезинформации, направленность действий является преимущественно внутренней и/или внешней по обеспечению своей безопасности и присутствию на поле контрагента [47-49].

Чтобы успешно конкурировать, необходимо постоянно внедрять инновации и наращивать свои конкурентные преимущества. Их источник хорошо известно – приток и рациональное использование капиталовложений в материальные и нематериальные активы. Изменения в процессах конкуренции и рост давления глобализации делают капиталовложения влиятельным фактором достижения и реализации конкурентного преимущества. В свою очередь, на интенсивность, направления, концентрацию капиталовложений существенно влияют определение границ государственного сектора в экономике, эффективность использования государственной собственности, применение средств государственного регулирования как непрерывный и целенаправленный процесс воздействия на объект управления, функции организованных систем, обеспечение поддержку их структуры и режима деятельности при реализации общественной программы, цели. Уже сейчас следует быть всесторонне готовым к ситуации, когда итоговый вектор трансформаций будет вырабатываться под активным воздействием качественно разнонаправленных глобальных и региональных центров сил и

полюсов влияния, оставаясь сложным и конфликтным, динамичным и труднопредсказуемым. Соответственно, реальностью становится качественное усложнение социальности и структур ее организации, иерархий мотивов и стимулов, в том числе – имеющих отношение как к хозяйственным процессам, так и к политике, а также конвертации различных форм власти (экономической, политической, идеологической, etc.) друг в друга. Однако можно быть малой величиной, но четко выделять и последовательно преследовать свои интересы в мире сверхбольших величин, а можно – достаточно крупной и потенциально серьезной единицей без достаточных интеллекта и действий, без понимания и воплощения задач своей защиты и развития.

А для создания чувства психологического комфорта исключительно при условии разделения нужных стереотипов, нахождения на нужном уровне восприятия («в контексте») создается необходимое информативное поле, проводится психологическая настройка. Для этого, в частности, корректируются информационные влияния глобальных и региональных СМИ под давлением: экономическим, идеологическим, внутри- и внешнеполитическим, а также ресурсами положительной мотивации, при помощи влияния посредством горизонтальной инфраструктуры и сообщества, воздействия разнообразных государственных служб, продвижение журналистов с желаемыми личными взглядами и т.п. Существенно в этом контексте, что значимая социокультурная специфичность может быть присуща не только вещному, но и рефлексивному сознанию и иметь основу в подсознании (что, в частности повышает роль мифического уровня обеспечения информационных воздействий благодаря освещению содержания констант подсознания и возможностям трансформации мировосприятия). Вместе опора на ведущие системные символы позволяет не только закрепить информацию в подсознании человека, но и соответствующим образом окрасить ее. В свою очередь это создает нужную установку, перестраивает под себя все другие сведения, и закрепляет нужным образом их интерпретацию.

При этом время ускоренной (форсированной) модернизации, как правило, предполагает умение осуществлять масштабный маневр собственными силами, которому (на определенном этапе) может мешать слишком высокая степень открытости внешним процессам. Нынешний разрыв в уровнях развития доминирующих и отстающих таков, что шансы последних сводятся к получению статуса обслуживающей экономики. Вместе с тем, для некоторых элементов

хозяйственной структуры именно закрытость и является фактором фиксации отсталости. Баланс «открытости» и «закрытости», возможностей (пост)рыночного механизма и государственного воздействия предусматривает формы сочетания энергии частного труда и предпринимательства с гибким государственным регулированием. Настройки государственного управления еще раз напоминает о наличии трех главных измерений: обеспечения индивидуальных и прав человека, подъема социально-экономического благосостояния и политического сознания. Эти направления взаимосвязаны, при этом, например, высокий уровень вложений в образование и профессиональную подготовку, науку, здравоохранение и социальное обеспечение работников – неотъемлемая черта превращения человеческого потенциала в человеческий фактор, а также его расширенное воспроизводство. Сейчас вовсе не формальные конструкты, а качество жизни и возможности творчества определяют показатели прогресса страны, а новые горизонты развития открываются тем государствам, в которых общественное устройство максимально способствует реализации творческого потенциала граждан. Вместе с тем, только способные к сознательному критическому осмыслению действительности личности могут успешно противостоять шаблонам и стереотипам глобальных СМИ, натиску внешних для цивилизации техноструктур.

Таким образом, уже история появления и характер информации создают предпосылки для асимметричности ее использования: и в простейшем товарообмене продавец знает о своем товаре, как правило, гораздо больше покупателя. При этом контрагент информационного взаимодействия лишен возможности адекватного ответа. Еще более отчетливо это заметно в информационном противостоянии с использованием, например, инструментария распространения слухов, утечки информации. Например, резкое увеличение информационных нагрузок может вызвать информационное насыщение и эмоциональную перегрузку, на фоне которых обесценится и поистине важное сообщение. Создание обстановки напряженного ожидания определенного хода событий приводит к оценкам любых последующих реальных событий с позиций сравнения относительно этого ожидаемого сценария. Изменение масштаба происходящего (вплоть до замалчивания существенного и раздувания роли мелкого события) эффективно позволяет переключать индивидуальное и социальное внимание. Причем эта асимметричность воздействия информационного простора действует как на индивидуальном, так и на социальном уровне, а особенностью т.н. информационной эры

является ее все более активная роль в социетальном масштабе, что вынуждает к адекватной коррекции социально-экономических реформ.

Дальнейший анализ темы статьи связан с изучением особенностей постсовременных информационных потоков и международной компаративистики (международных сравнений) в сфере создания условий развития информационной инфраструктуры постсовременного типа.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Келле В. Ж.* Культура истории. Методологические заметки // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 23-32.
2. *Каган М. С.* Философия культуры. – СПб. : Петрополис, 1996. – 416 с.
3. *Токарев С. А.* Ранние формы религии. – М. : Политиздат, 1990. – 661 с.
4. *Лосев А. Ф.* Мифология // Философская энциклопедия. – Т. 3. – М. : Государственное научное издательство «Советская энциклопедия». – 1964. – 588 с.
5. *Кессиди Ф. Х.* От мифа к логосу. Становление греческой философии. – 2-е изд., испр. и расширенное. – СПб. : Алетейя, 2003. – 316 с.
6. *Егоров И. А.* Логика экономического процесса: социоэкономический синтез // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 4. – С. 27–36.
7. *Репина Л. П.* Интеллектуальная история на рубеже XX-XXI веков // Новая и новейшая история. – 2006. – № 1. – С. 12-22.
8. *Алексеев В. П.* Историческая антропология и этногенез. – М. : Наука, 1989. – 445 с.
9. *Перкинс Д.* Исповедь экономического убийцы. – М. : Pretext, 2005. – 319 с.
10. *Kurth J.* Toward the Postmodern World // *Dialogie*. – 1993. – № 2. – P. 8-13.
11. *Шишков Ю. В.* Международное разделение производственного процесса меняет облик мировой экономики // Мировая экономика и международные отношения. – 2004. – № 10. – С. 15-25.
12. *Шедяков В.* Трансформации конкурентоспособности системы хозяйствования под влиянием изменений в международном разделении труда // *Экономика Украины*. – 2012. – № 7. – С. 26-35.
13. *Шедяков В.* Навіщо нам враховувати світові тенденції до формування економіки знань. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://ua-economist.com/3224-navscho-nam-vrahovuvati-svtov-tendencyi-do-formuvannya-ekonomki-znan.html>.
14. *Шеллинг Т.* Стратегия конфликта. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 366 с.
15. Конкурентная разведка: Уроки из окопов / [под ред. Дж.Е. Прескотта, С.Х. Миллера]. – М. : Альпина Паблишер, 2003. – 336 с.

16. Боган К. Бизнес-разведка. Внедрение передовых технологий / К. Боган, М. Инглиш. – М. : Вершина, 2006. – 358 с.
17. *Нежданов И. Ю.* Технологии разведки для бизнеса. – М. : Ось-89, 2009. – 400 с.
18. *Доронин А. И.* Бизнес-разведка. – М. : Ось-89, 2002. – 288 с.
19. *Лемке Г. С.* Секреты коммерческой разведки. – М. : Ось-89, 2011. – 416 с.
20. *Роговский Е. А.* Геопространственная разведка США // США * Канада: экономика – политика – культура. – 2004. – № 8. – С. 116-127.
21. *Шедяков В. С.* Інформаційне забезпечення конкурентоспроможності країни в контексті розвитку бюджетної системи // Економіст. – 2013. – № 7 (321). – С. 10-15.
22. *Шедяков В. С.* Развитие научовой рефлексії в умовах поширення Інтернет-простору // Соціальна психологія. – 2012. – № 3 (53). – С. 21-32.
23. *Шедяков В. С.* Міфічність розвитку contra використання міфу з метою розвитку // Мультиверсум. – 2013. – № 3 (121). – С. 21-30.
24. *Шедяков В. С.* Використання міфологічних конструкцій в інформаційному впливі: можливості та обмеження // Політологічний вісник. – 2012. – Вип. 65. – С. 422-433.
25. *Шедяков В. Е.* Актуализация ценностно-смысловых комплексов культурно-цивилизационного мира как условие успешного участия в стратегической конкуренции // Государство и общество в современной политике: Сборник статей. Выпуск 1. – Воронеж : Научная книга, 2013. – С. 158-168.
26. *Шедяков В. Е.* Специфика формирования и использования мифа в системе социальной регуляции // Публичное управление: теория и практика. Сб. научн. работ. – 2013. – Спецвыпуск. – С. 263-272.
27. *Шедяков В. Е.* Миф постсовременности: препятствие или помощь развитию общества? // Эффективность функционирования и развития региона как социально-экономической системы: модернизация подходов, методов, инструментов управления: Материалы Междунар. заочн. научно-практ. конф. – Пермь, 2013. – С. 539-549.
28. *Акофф Р.* Планирование будущего корпорации. – М. : Прогресс, 1985. – 327 с.
29. *Семин Н. Л.* Спецслужбы и крупный бизнес США // Россия и Америка в XXI веке / Н.Л. Семин. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/vprint/57353>.
30. *Плэтт В.* Стратегическая разведка. – М. : Инфра-М, 1997. – 376 с.
31. *Тобольский А.* Экспансия иностранного шпионажа. Угроза модернизации России. – М. : Вече, 2011. – 496 с.
32. *Шедяков В. С.* Регулювання інформаційних відносин в комплексі засобів модернізації соціально-інформаційних систем // Сучасні

- інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2012. – № 2 (14). – С. 101-105.
33. *Заруба О.* Розвідувальні служби в системі державної влади // Політичний менеджмент. – 2011. – № 1 (46). – С. 25-33.
 34. *Постоловський С.* Конкурентно-інформаційна розвідка: симбіоз держави та національного бізнесу. Приклади для України // Сучасна українська політика. – 2012. – Вип. 26. – С. 193-203
 35. *Шедяков В. Є.* Ресурсний потенціал методології: пар в соціальному просторі // Розбудова іміджу інститутів сектору безпеки України: *viribus unitis* / Колект. монографія. – К.; Женева; Луганськ : Янтар, 2013. – С. 76-117.
 36. *Переслегин С.* Новые карты будущего, или Анти-Рэнд. – М. : АСТ: АСТ-МОСКВА; СПб. : Terra Fantastica, 2009. – 701 с.
 37. *Мошелла Д.* Бизнес-перспективы информационных технологий: Как заказчик определяет контуры технологического роста. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2004. – 252 с.
 38. *Шедяков В. Є.* Стратегічна конкуренція макрорегіонів і стимулювання бажаних трансформацій // Віче. – 2012. – № 22 (331). – С. 30-32.
 39. *Гаджиев К. С.* Имидж как инструмент культурной гегемони // Мировая экономика и международные отношения. – 2007. – № 12. – С. 3-14.
 40. *Дубас О. П.* Теорія і практика формування іміджу країни / О.П. Дубас // Політологічний вісник. Зб-к наук. праць. – К. : ІНТАС, 2011. – Вип. 54. – С. 380-386.
 41. *Прохоренко А.* Брендинг страны: что превращает государство в торговую марку? // PR в России. – 2009. – № 5 (105). – С. 20-23.
 42. *Тихомирова Є. Б.* PR-формування відкритого суспільства. – К. : Наша культура і наука, 2003. – 197 с.
 43. *Гусаковський А.* PR как социальный психодизайн // PR менеджер. – 2008. – № 8. – С. 20-25.
 44. *Богуш Д.* Внутрикорпоративный PR – как это делается // Бизнес. – 06.10.03. – С. 86-87.
 45. *Сагал А.* Как бороться со слухами // Бизнес. – 17/25.04.05. – С. 82-83.
 46. *Ступницкий А.* Информационные технологии и корпоративное управление в XXI в. // Экономика Украины. – 2005. – № 2. – С. 38-46.
 47. *Аничкина Т. Б.* О некоторых приемах «информационной войны» США // США, Канада: экономика – политика – культура. – 2007. – № 7. – С. 123-127.
 48. *Петров В. К.* От информационной войны к управляемой конфронтации и сотрудничеству. [Электронный ресурс] / В.К. Петров, И.И. Рабинович // Факт. – 2001. – № 9. – Режим доступа : <http://www/fact/ru/www/archiv8s7/htm>.

49. Денисов А. А. Краткий очерк основ управляемой конфронтации / А. А. Денисов, Е. В. Денисова // Информационные войны. – 2014. – № 1 (29). – С. 24 – 33.

Шедяков В. Е. Информационное взаимодействие в контексте логики процессов социогенеза.

Статья содержит анализ социального контекста и характера информационного взаимодействия. Установлено, что социальные детерминации информационных отношений создаются логикой изменения комплекса внешних и внутренних процессов, в частности социокультурных трансформаций. На основе исследования выделены и рассмотрены взаимодействия между логикой процессов социогенеза и развитием информационных отношений, более-менее открытыми и закрытыми социокультурными системами, более-менее агрессивным и консервативным их поведением, перенапряжением и циклами трансформации, а также экономической и социокультурной организациями информационных отношений и различными видами управления. Изучение сложных процессов постмодернизации социокультурных отношений дало возможность создания перспективных моделей развития социального управления и выработки предложений по коррекции социальных и экономических реформ.

Ключевые слова: социогенез, информация, информационное взаимодействие.

Shedyakov V. E. Information interaction in the context of sociogenesis processes' logic.

The article contains analysis of the social context and character of information interaction. It was stated that social determinations of information relations were created by complex of domestic and international socio-cultural processes, in particular, sociocultural transformations. Based on the research undertaken, interactions between logic of processes of sociogenesis and information relations relations, more-less aggressive and conservative by their behavior, over-voltage and cycles of transformation, economic and socio-cultural organizations of information relations and different kinds of management were distinguished and considered. Investigation of complex processes during postmodernization of sociocultural relations enabled to design the forecast models of social management development and to create proposals for the social and economic reforms correction.

Keywords: sociogenesis, information, information interaction.

МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ВИКОРИСТАННЯМ ТА РОЗВИТКОМ БІОСОЦІАЛЬНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ВПЛИВУ НА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

У статті проаналізовано механізм управління використанням та розвитком біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини. Автор наголошує на тому, що відтворення механізму управління використанням і розвитком біосоціальних технологій на практиці пов'язане, з одного боку, з тим, що технології старіють і їх треба постійно модернізувати, а з іншого – розвиток пізнання соціальних процесів, у тому числі й проблем людини, збагачені ІКТ технологіями, відкривають нові горизонти і можливості у цій сфері.

Ключові слова: механізм управління, використання, розвиток, біосоціальні технології, вплив, здоров'я людини.

Соціальна взаємодія є інтегративним чинником, за допомогою якого відбувається об'єднання частин в певний тип цілісності. Вона має об'єктивний і універсальний характер. Нею охоплені усі форми буття і форми їх віддзеркалення. Через його універсальність здійснюється взаємний зв'язок усіх структурних рівнів буття, матеріальна єдність світу. Ланцюг взаємодій ніде не обірваний, вона не має ні почала, ні кінця. Кожне явище – лише ланка загального ланцюга взаємодій.

Життєвий цикл біосоціальної технології – це сукупність стадій від зародження технологічних нововведень до їх рутинізації. Він складається з 5 етапів: 1) новітня технологія – будь-яка нова технологія, яка має високий потенціал; 2) передова технологія – технологія, яка зарекомендувала себе, але ще досить нова, має невелике поширення на ринку; 3) сучасна технологія – визнана технологія, є стандартом, підвищується попит на цю технологію; 4) не нова технологія – по колишньому корисна технологія, але вже існує новіша технологія, тому попит починає падати; 5) застаріла технологія – технологія застаріває і замінюється досконалішою, дуже малий попит, або повна відмова від цієї технології на користь нової.

Методологічні проблеми пізнання і конструювання соціальної дійсності знайшли своє відображення у працях В. Г. Баженова, З. Баумана, П. Бергера, Й. Вайса, В. В. Ільїна, Н. Лумана, М. К. Мамардашвілі, К. Манхейма, Н. О. Победи, В. Г. Федотової, С. Л. Франка, Ю. Хабермаса та ін.

Загальні проблеми соціоінженерної діяльності і соціальних технологій відтворені у працях Г. І. Іконнікової, В. С. Дудченка, О. К. Зайцева, В. М. Іванова, В. І. Патрушева, Н. Лумана, М. Маркова, В. І. Подшивалкіної, К. Поппера, Ю. М. Резніка, В. В. Щербини та ін.

Метою цієї статті є висвітлення механізму управління використанням та розвитком біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини.

Управління використанням перевіреної на практиці біосоціальної технології впливу на здоров'я людини ми розглянемо через призму праці О. І. Холостової «Технологии социальной работы». О. І. Холостова пише: «Питання про специфіку технологій соціальної роботи, незважаючи на усвідомлення в останні роки рівноправ'я її технологічної і феноменологічної складової, не лише не втрачає актуальності, але, судячи з усього, набуває ще важливішого значення у міру переходу сучасного суспільства від індустріалізму до постіндустріального стану. З'являються нові аспекти взаємодії теорії і практики соціальної роботи, основних чинників і умов, що детермінують вдосконалення технологій надання допомоги тим, що потребують: розвиток науки, потреби (проблеми) практики, творча діяльність фахівців, учених і практиків. Цілком безперечно позначилися особливості диференціація технологій соціальної роботи, обумовлена, по-перше, специфікою, сферою рішення проблем клієнта в суспільстві (технології соціальної роботи в освіті, охороні здоров'я, сфері зайнятості, соціального обслуговування та ін.); по-друге, особливостями концептуальних моделей надання соціальної допомоги, тими теоріями, які використовуються в практиці людей; по-третє, перевагами, досвідом власне соціального працівника, суб'єкта надання допомоги тим, що потребують» [7, 36].

Взаємодію біосоціального технолога і людини з проблемами здоров'я слід розглядати не тільки у парадигмі організаційної взаємодії, а й у контексті соціальної взаємодії, оскільки соціальна взаємодія – це форма соціальної комунікації (або спілкування), яка становить систему соціальних дій щонайменше двох індивідів (чи двох соціальних спільнот) або індивіда і соціальної спільноти [1, 57]. Щонайбільше, соціальна взаємодія – це будь-яка поведінка індивідів (чи групи людей), яка має певне значення для інших індивідів (соціальних груп чи суспільства загалом) у цей момент і в майбутньому [2, 47].

Категорія «соціальна взаємодія» виражає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються один від одного

своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями) [6, 63].

Соціальна дія індивіда може бути як спрямованою, так і не спрямованою на іншого індивіда. Однак тільки та соціальна дія, що спрямована на іншу людину (а не на фізичний об'єкт), а також викликає в неї зворотну реакцію, може бути кваліфікована як соціальна взаємодія. Одна з форм цієї взаємодії – приєднання до точки зору іншої людини (чи групи людей), а в підсумку – намагання стати такою, як і вона (чи вони). Звідси випливає, що соціальна взаємодія – це двоспрямований процес обміну соціальними діями між двома чи більше індивідами, а соціальна дія – односпрямований процес. Тобто взаємодія – двоспрямоване контактне чи безконтактне зіткнення двох чинників, що містять у собі очікування зворотної реакції [1, 823]. Зворотний зв'язок – ключова ознака соціальної взаємодії.

Категорію «взаємодія» К. Маркс вважав «фундаментальним методологічним чинником пізнання усіх природних і суспільних явищ». На запитання: «Що ж таке суспільство за будь-якої його форми?», К. Маркс відповідає: «це – продукт взаємодії людей» [3, 402]. Водночас С. Ожегов пояснював цю категорію через «взаємний зв'язок двох явищ», наприклад, «взаємодію попиту та пропозиції» [4, 63].

Для пояснення специфіки буття зворотного зв'язку у взаємодії з прямим зв'язком на відміну від такого явища в управлінні технічними і біологічними системами використаємо ідею Т. Парсонса про те, що в цьому випадку система цінностей створює нормативну складову з чотирьох елементів: «будь-яка конкретна система, включаючи просту одиницю, – статус-роль, що розглядається як підсистема, – може проходити через чотири типи еталонів, але вони будуть мати різну вагу в системах різного типу» [5, 575].

Механізм використання біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини у сфері соціальної роботи, включає, на думку О. І. Холостової, наступні етапи [7, 21]: *отримання інформації від клієнта* за допомогою питань, що ставляться довіряча поведінка, що заохочує ведення бесіди, переказ коментарів клієнта, що підкреслює солідарність з клієнтом; *здійснення зворотного зв'язку*, що демонструє оцінку соціальним працівником повідомлень клієнта: угода, відхилення, виборче або нейтральне відношення; *передача клієнтові інформації* по частинах з метою підкреслення, що соціальний працівник приймає інформацію, що отримується від клієнта, але остаточну оцінку зробить у кінці повідомлення; *коригування*

суперечливої або недобросовісної інформації цієї проблеми, що стосується, отримується клієнтом з різних джерел.

Саме цей алгоритм використовується для реалізації системних позитивних, технологічному відношенні практик у сфері соціальної роботи.

Найбільш відомими і поширеними в Україні є такі моделі соціальної роботи: «моделі життя», «дозволяюча модель», «соціально-радикальна модель», «соціальної адвокатури», «модель захисту клієнта», «модель наділення повноважень», «марксистська модель», «волонтерська модель», «психодинамічна модель», «екзистенціальна модель», «гуманістична модель», «ролева модель», «комунікативна модель» та ін. Коротко їх охарактеризуємо.

«Моделі життя» екологічної теорії – одна з концепцій взаємодії психологічною і соціальною систем і порівняно нова теорія соціальної роботи, включеної в теоретико-методологічне осмислення практики соціальної допомоги. Тому, без сумніву, цей напрям не виключає перспективні ідеї. Проте нині «моделі життя» екологічної теорії, так само як і теорія систем в цілому, мають недостатню технологічність і конкретність у визначенні засобів і методик надання допомоги людям.

Дозволяюча модель соціальної роботи. Ця модель соціальної роботи на відміну від багатьох інших носить специфічно-прикладний характер. Основу її формування і здійснення складає скасування або хоч би зниження негативної дії суспільства на окремого її члена. Особливо ефективна ця модель при роботі з сім'ями, оскільки взаємна підтримка членів сім'ї може активізувати їх розвиток. Використовуючи цю модель, соціальний працівник прибігає до спеціальних методик, зокрема він повинен представляти себе «автентично». Вона будується на технології «партнерських відносин».

Соціально-радикальна модель соціальної роботи. Основу соціально-радикального різновиду організації соціальної роботи складають моделі захисту і «наділу повноваженнями», «соціальної адвокатури», підвищення рівня і розвитку самосвідомості представників різних соціальних груп. *Модель захисту клієнта* є частиною руху за права людини (проти расизму, національних забобів, приміщення людей, у тому числі і злочинців, на тривалий термін до установ різного типу), оскільки відповідальність за соціальні зміни як би перекладається на самого клієнта, що відновив свій життєвий потенціал за допомогою соціального працівника.

Існує ще один важливий момент, який доки чітко не фіксується соціально-радикальною моделлю: чи можна усіх клієнтів *«наделять повномочиями»*. Ця модель не описує психологію допомоги клієнтам,

чий здібності, як би їх не активізували і не «звільняли», не адекватні широті наданої свободи і влади розпорядження власним життям, які вони можуть отримати.

Ця модель соціальної роботи, спрямована на розвиток соціальних здібностей, індивідуальної і соціальної суб'єктності клієнта, не шукає шляхів зміни соціальних структур, пригноблюючих клієнта. При реалізації цієї моделі часто виникає етична проблема: як «наділити повноваженнями» одних, не зачепивши інших, – оскільки, якщо одні отримують захист за рахунок інших, не виключено виникнення конфронтації між групами. Щоб уникнути цього, потрібно використати різні стратегії надання допомоги, різні моделі соціальної роботи.

Марксистська модель соціальної роботи. Основу цієї моделі соціальної роботи складає розуміння діяльності соціального працівника як сили, сприяючої здійсненню спільних колективних дій, що підвищують самосвідомість клієнта і спрямованих на здійснення позитивних змін в суспільстві. Але спрямованість цієї «сили» в різних модифікаціях цієї моделі розглядається по-різному. У одному випадку пріоритетною вважається така функція соціального працівника, як соціальний контроль, в іншому очолюють вважаються такі функції, як соціальний «стабілізатор», соціальний «адвокат», соціальний «лікар», соціальний «педагог».

Волонтерська модель. У сучасному суспільстві виникли і оформилися пропозиції, що стосуються подальшої децентралізації соціальних служб і надаються ними клієнтам соціальних послуг. Основний «упор» соціальної допомоги робиться на общину, що має функціонуючу соціальну мережу і систему соціальних послуг, що надаються. Основу цієї моделі соціальної роботи складають передусім соціологоорієнтовані теорії. Характерна особливість системи моделей практики сучасної соціальної роботи, що формуються, – зростання її інтегративності у сфері розширення професійних функцій соціального працівника. Усе більш зникається професійна і нефахова соціальна робота, що відкриває нові можливості для формування широкої практики соціальної роботи в сучасному суспільстві, що передбачає поєднання професійною, інституціалізованої, формально регламентованою соціальної роботи і волонтера, різних форм нефахової благодійної допомоги що потребує.

Психодинамічна модель. Аналіз технологій сучасної масової практики соціальної роботи за кордоном показує, що домінуючою як і раніше являється психодинамічна модель, яка ґрунтується на психодинамічній побудові теорії соціальної роботи. Життєстійкість

психодинамічної моделі багато в чому пояснюється характером проникнення теорії в практику соціальної роботи і закріплення її у вигляді парадигми соціального знання.

Екзистенціальна модель. Основу екзистенціальної моделі соціальної роботи, що використовує відповідні підходи, складає принцип, згідно з яким при аналізі поведінки клієнта необхідно враховувати, як клієнт сприймає і інтерпретує світ, що оточує його, і як він оцінює свій соціальний статус. Соціальні працівники значну увагу приділяють розгляду специфіки вимог клієнта в так званих первинних по відношенню до нього групах (наприклад, сім'ї) і безпосередньому соціальному оточенні, вважаючи, що саме там потрібно шукати багато причин кризи, що настала.

Гуманістична модель. Один з основних принципів гуманістичної моделі соціальної роботи – прагнення соціальних працівників допомогти клієнтам на основі самопізнання і розуміння значущості свого особового статусу зрозуміти самих себе і характер впливу навколишнього світу. При використанні цієї моделі соціальний працівник передусім намагається переконати клієнта у своїй щирій зацікавленості в його проблемах, позитивному відношенні до нього, прагне співпереживати його емоційному сприйняттю виниклої ситуації або світу в цілому. Одна з дієвих методик в цьому випадку – оптимізація взаємовідносин соціального працівника і клієнта. Причому соціальному працівникові слід удатися до технології «активного слухання», основні компоненти якої – емпатія, спрямована на клієнта, і партнерський стиль стосунків. Одна з особливостей цієї моделі соціальної роботи – не директивний підхід до рішення проблем клієнта. Соціальний працівник повинен, по-перше пояснити клієнтові, що зрозуміти себе, а отже, і свої проблеми можна тільки спілкуючись з іншими людьми, і що людина повинна діяти в відповідності зі своїм рішенням; по-друге, переконати клієнта в тому, що він прагне допомогти йому вибрати стратегії дії, підкреслюючи важливість визначення кожною людиною свого призначення в житті.

Ролева модель. Використання ролевої моделі соціальної роботи в сучасних умовах усе більш часто припускає наявність у фахівця соціологічного знання. Але в основному обґрунтування доцільності тієї або іншої діяльності соціального працівника базується на психологічному знанні. Передусім це виражається в тому, що роль особи трактуючи переважно в психологічному або соціально-психологічному планах.

Комунікативна модель. Ця технологія соціальної роботи займає особливе місце – з однієї сторони, вона об'єднує різні психологічні

дослідження засобів, механізмів втручання в проблеми клієнтів; з іншого боку, вона є як би сполучною ланкою між різними теоріями соціальної роботи: крім того, вона сприяє розумінню соціальними працівниками свого основного завдання. Особливе місце цієї моделі соціальної роботи обумовлене специфікою самої комунікативної теорії соціальної роботи, яка, будучи комплексно-інтеграційною, використовує дані різних психологічних, соціальних і соціально-психологічних досліджень (наприклад, в технологіях соціальної роботи використовуються різні теорії особи – его-психологія, бихевіористські теорії та ін.).

Підводячи підсумки, слід зазначити, що яка б модель технологічного впливу на здоров'я людини не застосовувалась, головною є організаційна взаємодія біосоціального технолога і людини з проблемами здоров'я, що відбувається у просторі функціональної цілісності. Саме вона визначає характер і зміст процесу соціального управління динамічним цілим. У той же час теорія систем дозволяє соціальним працівникам і соціологам розробляти програми боротьби з відхиленнями в соціальній поведінці. Ці програми повинні передбачати участь в них різних соціальних установ. Слід мати на увазі, що теорія систем фіксує наявність певних зв'язків між різними соціальними чинниками і рівнями розвитку соціальних процесів, але не пояснює причини порушення або, навпаки, встановлення цих зв'язків, тобто не пропонує соціальному працівникові конкретний чин вирішення виниклої проблеми і контролю за результатом її вирішення. Обидва компоненти управлінської системи, тобто об'єкт і суб'єкт, пов'язані прямим і зворотним зв'язком, що обслуговується управлінською інформацією. Прямий зв'язок виражається потоком директивної інформації, що спрямовується від біосоціального технолога до людини з проблемами здоров'я; зворотний зв'язок є потоком звітної інформації про виконання прийнятих рішень, що йдуть у зворотному напрямі, тобто від об'єкта – людини з проблемами здоров'я до біосоціального технолога – суб'єкта управління.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у створенні концепції біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. *Добренев В. И.* Фундаментальная социология. Социализация и образование / В.И. Добренев, А.И. Кравченко. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 1024 с.

2. Лукашевич М. П. Соціологія. Основи загальної, спеціальних та галузевих теорій: [підручник] / М.П. Лукашевич, М.В. Туленков, Ю.І. Яковенко. – К. : Каравела, 2008. – 544 с.
3. Маркс К. Сочинения. – 2-е изд. / К. Маркс. Ф. Энгельс. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1955-1981. – Т. 27. – С. 402.
4. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – М. : Русский язык, 1985. – 797 с.
5. Парсонс Т. О структуре социального действия / Т.О. Парсонс; под общей ред. В.Ф. Чесноковой, С.А. Белановского. – М. : Академический проект, 2002. – 880 с.
6. Российская социологическая энциклопедия / под общ. ред. редакцией академика РАН Г.В. Осипова. – М. : Изд-во ИНФРА, 1998. – 664 с.
7. Технологии социальной работы : [учебник] / под общ. ред. проф. Е.И. Холостовой. – М. : ИНФРАМ, 2001. – 400 с.
8. Управление организацией: [энциклопедический словарь] / Под ред. А.Г. Поршнева, А.Я. Кибанова, В. Н. Гунина. – М. : Изд-во ИНФРА, 2001. – 822 с.

Путров С. Ю. Механизм управления использованием и развитием биосоциальных технологий влияния на здоровье человека.

В статье анализируется механизм управления использованием и развитием биосоциальных технологий влияния на здоровье человека. Автор отмечает то, что использование механизма управления использованием и развитием биосоциальных технологий на практике связано, с одной стороны, с тем, что технологии стареют и их надо постоянно модернизировать, а с другой – развитие познания социальных процессов, в том числе и проблем человека, обогащенные ИКТ технологиями, открывают новые горизонты и возможности в этой сфере.

Ключевые слова: механизм управления, использование, развитие, биосоциальные технологии, влияние, здоровье человека.

Putrov S. Y. Mechanism of management the use and development biosocial technologies of influence on a health of man.

This article analyzes the mechanism of management and the development of bio-social of influence of technology on human health. The author notes that the use of the mechanism of management and development of bio-social technologies in practice firstly, the fact that the technology are retires, and they must constantly upgrade and the secondly- the development of knowledge of social processes, including human problems enriched ICT technologies open up new horizons and opportunities in this field.

Keywords: mechanism of management, the use, development, biosocial technologies, influence, health of man.

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ СПОРТИВНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Управління спортивною діяльністю у тоталітарних і демократичних країнах є принципово розбіжним. Така ситуація спричинює актуальність дослідження проблеми державного управління і громадського самоуправління спортом у різних системах урядування. Зокрема, для системи тоталітарного управління спортом виконання державних завдань є обов'язковим для всіх спортивних установ та організацій. Щодо цього розподіляються й ресурси країни, які забезпечують здобуття спортсменами високих досягнень на світовій спортивній арені. В демократичних суспільствах спортивні здобутки значною мірою детерміновані розвитком різних чинників функціонування спортивної галузі. З огляду на це сучасний професійний та олімпійський спорт розвиваються в умовах поєднання державного управління і громадського самоуправління спортивною діяльністю, що забезпечує ефективність функціонування сфери спорту на різних рівнях, зберігаючи й посилюючи її соціокультурне значення.

Ключові слова: спорт, спортивна діяльність, управління, тоталітарне суспільство, демократичне суспільство.

Удосконалення можливостей суб'єкта управлінської діяльності в системі спорту безпосередньо визначається тими особливостями управління спортивною діяльністю, які існують у структурі тоталітарного та демократичного управління суспільством. Тому варто приділити увагу специфіці зазначених систем управління. Зокрема, виразні приклади управління спортивною діяльністю у структурі тоталітарного управління суспільством характерні для країн, де в першій половині ХХ ст. утвердилися тоталітарні режими – фашистської Італії і нацистської Німеччини.

В Італії після встановлення диктатури Б. Муссоліні велика увага почала приділятися сфері спорту. Його використання дозволяло фашистам культивувати масовість і працювати на всіх рівнях. З цієї метою було розпочато масове будівництво спортивних споруд. Для дітей віком від 9 до 14 років було створено організацію «Балілла», що мала «фізично і морально підготувати юних членів суспільства до нових норм життя, прищепити їм почуття дисципліни, забезпечити військове, спортивне, культурне й духовне виховання» [1, 8].

Національний олімпійський комітет Італії в роки фашистської диктатури активно співпрацював з університетами з метою залучення

юнаків та дівчат до спорту. Аналогічна робота проводилася серед службовців, робітників, селян. Сам Б. Муссоліні особисто влаштував забіги вулицями Рима, морські запливи в Остії, моторейди шляхами Лаціо, брав участь у регатах, займався льотним спортом. У такий спосіб державна влада прагнула пропагувати серед населення здоровий спосіб життя і спортивні ідеали.

Найбільш пильну увагу фашистська верхівка приділила футболу, який було визначено як національний вид спорту – через велику популярність у масах і закладений у ньому ідеал «командного духу», що відповідав пункту фашистського світогляду щодо переваги колективного, державного над індивідуальним, особистим. У серпні 1926 р. було укладено Хартію Віареджо, що передбачила низку реформ, які принципово змінили систему італійського футболу, а саме: офіційне визнання професіоналізму футболістів; запровадження ліміту на легіонерів (як наслідок націоналістичної політики); реорганізацію системи управління футболом (з 1927 р. усі керівні посади в клубах могли займати тільки особи, які було схвалено спеціальним органом, підконтрольним фашистській партії – таким чином, з керівництва футбольними клубами були усунені усі неблагонадійні елементи); створення єдиного національного дивізіону замість різних регіональних ліг; об'єднання клубів з одного міста з метою посилення новостворених команд для підвищення конкуренції; широке висвітлення футбольних змагань у ЗМІ (у газетах і на радіо) [2, 9-12].

Піднесення футболу знайшло найбільш яскравий вияв у перемогах футбольної збірної Італії на двох чемпіонатах світу: у 1934 і 1938 рр. Перший з них, який відбувався саме в Італії, супроводжувався програмними словами голови національної Федерації футболу генерала Джорджо Ваккаро про те, що «кінцевою метою чемпіонату є доведення величезного впливу фашистського спорту на формування людського ідеалу» [3, 61]. Для досягнення задекларованої мети було використано різні засоби: від натуралізації низки талановитих латиноамериканських гравців (т.зв. «оріунді»), які завдяки цьому здобули право виступати за італійську збірну, до використання відвертих грубощів під час гри. Так, зокрема, протягом перегравання чвертьфінального матчу проти іспанської збірної були травмовані і не змогли продовжувати гру троє гравців команди гостей. У цій грі суддівство Р. Мерсе було настільки упередженим, що швейцарська федерація дискваліфікувала власного представника довічно [4, 85]. Таким чином, підсумкова перемога збірної Італії на чемпіонаті світу 1934 р. великою мірою виглядала як штучно досягнутий успіх, незважаючи на безумовний талант її гравців. Вона стала яскравим

виявом того, що тоталітарний режим прагне довести свою перевагу буд-яким чином, у тому числі й використовуючи з цією метою сферу спорту.

Певні особливості управління спортивною діяльністю у структурі тоталітарного суспільством виразно простежуються і на прикладі нацистської Німеччини. Ще за часів Німецької імперії Гогенцоллернів гімнастика вважалася кращим засобом виховання «справжнього німця» в дусі патріотизму й покори кайзерові. Після приходу до влади А. Гітлера в 1933 р. було розпочато реформування спортивних структур. Було створено рейхскомісаріат у справах спорту, який очолив член НСДАП Г. фон Чаммер унд Остен; у межах цього відомства функціонували спеціальні відділи з різних видів спорту. У нацистській Німеччині спорт насамперед мав слугувати ідеологічним цілям і готувати молодь до армії. Оскільки чисельність рейхсверу за Версальськими угодами була обмежена 100 тис. осіб, то молодь могла фізично загартуватися саме у різноманітних спортклубах і гімнастичних об'єднаннях. Усі ненацистські спортивні організації (робітничі спортивні клуби, католицькі та протестантські команди) було заборонено; розпочалися переслідування спортсменів-комуністів та євреїв. До всіх німецьких спортивних клубів було призначено представників НСДАП, без згоди яких не можна було ухвалити жодного важливого рішення [5, 18–19]. Це засвідчило максимальну інтеграцію управління спортивною діяльністю до загальної системи тоталітарної німецької держави.

Яскравим виявом тієї великої ролі, яку нацистський режим відводив спорту як засобу пропаганди власних успіхів, стало проведення Олімпійських Ігор у Берліні в 1936 р. До початку Олімпіади було реконструйовано і побудовано низку спортивних споруд. Спортивні успіхи німецьких атлетів (у загальному командному заліку вони посіли перше місце, здобувши 33 золоті медалі) підкріплювалися візуальними образами фізично ідеального, досконалого тіла, поширеними завдяки фільму Л. Ріфеншталь «Олімпія», а також скульптурам А. Брейкера, яким властиві ті самі ідеальні форми та пропорції. Ці образи демонструють увесь механізм естетизації політики за нацизму: соціальне та політичне «тіло» спільноти повинне набути такої ж ідеальної форми, якою наділені ці індивідуальні тіла. У. Ванькович зазначає, що естетизоване тіло, універсально присутнє в нацистському мистецтві, стає репрезентативним символом нацистської ідеології, а фігурер постає митцем, який, із властивим йому еготизмом та відсутністю етичних переживань, виліплює з суспільства свій мистецький об'єкт, оскільки

наділений безмежною владою щодо «підручного» матеріалу – аморфної соціальної маси [6]. Такий підхід виразно демонструє всеосяжну владу тоталітарного режиму, у межах якого спорт перетворюється на один з інструментів впливу на суспільство.

У СРСР й інших соціалістичних країнах планування використовувалось як основний інструмент розвитку управління діяльністю в різних сферах суспільства, у тому числі й у спорті. Відповідно до економічної та соціальної політики держави планомірно розвивалася галузь фізичної культури і спорту, удосконалювалася система спортивної підготовки, проводилася науково-дослідна робота. Тематика наукових досліджень визначалася відповідно до тенденцій розвитку напрямів дисциплін спортивної науки, потреб спортивної практики, професійних інтересів вчених та інших аспектів. Оцінювався вплив спортивної науки як системи знань на розвиток фізичної культури і спорту, можливості окремих фундаментальних та теоретичних областей щодо вирішення практичних завдань, внесок прикладних досліджень у розвиток наукової методології. Побудова перспективного плану НДР мала наступні етапи: визначення та відбір проблем за аналізом думок експертів, публікацій, дисертацій, службових матеріалів, наукових звітів; побудова моделі плану на основі аналізу різних варіантів попередніх зведених планів та досвіду їх практичної реалізації; формування інформаційного масиву даних щодо кількості вітчизняних та зарубіжних наукових колективів, їх наукового потенціалу, науково-технічної підготовленості, матеріально-технічної бази та публікацій; корекція моделі плану відповідно до отриманої інформації із ранжируванням вагомості областей науки, проблем, завдань, можливостей матеріально-технічних засобів; вибір кінцевого варіанту плану з конкретизацією визначеної тематики у паспорті наукових спеціальностей, комплексних наукових програмах, планах НДР навчальних та наукових установ [7, 52].

Управління спортивною діяльністю у соціалістичних країнах здійснювалося у межах загальнодержавної планово-командної системи на основі директивних планів, які розроблялися центральними органами управління галуззю. Дотримання шляхів виконання державних завдань було обов'язковим для всіх установ, організацій, бо відповідно до них розподілялися ресурси. Це сприяло зосередженню всіх наявних ресурсів країни для високих досягнень спортсменів цих країн на світовій арені, часто за рахунок інших складових спортивної галузі.

У системі управління сферою спорту в демократичному суспільстві планування основних напрямів спортивної діяльності

залишається актуальним. Однак, як зазначає Ю. Павленко, нині воно потребує адаптації до ринкових відносин, які набувають все більшого поширення як у суспільстві взагалі, так і у спортивному русі та спортивній науці. У таких умовах плани мають набувати стратегічного рекомендаційного характеру з можливістю оперативного використання альтернативних шляхів вирішення поставлених завдань залежно від досягнень науково-технічного прогресу, особистої зацікавленості фахівців у високій продуктивності і якості їхньої роботи, ресурсних можливостей країни [8, 146].

Як приклад управління спортивною діяльністю на сучасному етапі у структурі демократичного управління суспільством може бути визначена сфера професійного спорту в США, якій притаманні такі специфічні риси: орієнтація на розвиток тих видів спорту, які приносять або можуть принести комерційний успіх; створення і підтримання на змаганнях атмосфери високої конкуренції; формування спортивної еліти в кожному виді спорту; наявність ефективної системи соціального захисту спортсменів, яка постійно вдосконалюється; експансія американського професійного спорту в інші країни світу.

Професійний комерційний спорт функціонує і розвивається не тільки за законами спорту, а й відповідно до закономірностей бізнесу, організованого на спортивному матеріалі. Головна особливість професійного комерційного спорту полягає в тому, що він є одночасно як спортом, так і бізнесом. Тому суб'єкти комерційного спорту перебувають в умовах, коли першорядного значення набуває демонстрація видовищних, ефектних дій, а тренувальний процес підпорядковується вирішенню цього завдання.

Гострота спортивної боротьби і непередбачуваність її результату є пріоритетним моментом й обов'язковою умовою спортивного бізнесу. Американський економічний журнал «Forbes» дослідив вартість фіналів останніх найбільш масштабних спортивних подій, розбивши їх за щоденним прибутком, який надходить від продажу прав на трансляцію, спонсорство, реалізацію квитків та ліцензій. Супербоул (фінальна гра Національної футбольної ліги, США) виявився поза конкуренцією – 336 млн. доларів, фінал чемпіонату світу з футболу – 103 млн., Дантона 500 (авто гонки) – 90 млн., фінал MLB (бейсбол) – 61 млн., фінал NBA (баскетбол) – 58 млн. Навіть під час пересічної гри клубу Національної хокейної ліги «Нью-Йорк Рейнджерс», на арені продається 20 000 хот-догов, 15 000 бляшанок пива, 10 000 пляшок води, 2500 програмок, 500 щорічників команди, 10 000 прапорців і багато іншої сувенірної атрибутики. За оцінками фахівців, кожен вболівальник до, під час і після матчу в середньому витрачає

додатково близько 100 доларів, окрім витрат на придбання квитка [9, 164].

Американська модель управління спортивною діяльністю репрезентує комерційно-спортивний напрям розвитку професійного спорту, за якого на першому плані перебуває прагнення максимальних прибутків, а суто спортивна діяльність і спортивний результат розглядаються як засіб досягнення мети. Разом з тим у сучасних західних країнах набуває поширення й спортивно-комерційний напрям розвитку професійного спорту, що передбачає пріоритетність спортивного результату, гостроти спортивної боротьби. Розвиток професійного спорту спортивно-комерційного типу викликає великий суспільний інтерес, що, зокрема, знаходить вияв у фінансовій та іншій підтримці професійного спорту з боку держави [7]. Така ситуація актуалізує проблему державного управління та громадського самоуправління спортом.

Державне управління спортом характеризує досягнутий рівень розвитку і якісні особливості організації управління у цій сфері [3]. Принципи оптимізації системи державного управління розвитком спорту, на думку дослідників, доцільно згрупувати за двома системними ознаками: структурно-функціональною і процесуальною. До групи структурно-функціональних принципів управління належать:

– принцип діалектичної взаємодії явищ симетрії та асиметрії. Явище симетрії визначає спрямованість на дотримання на належному рівні функціонування, задоволення потреб держави й суспільства за об'єктивних умов у послугах сфери спорту, пропорційного, домірного розвитку фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчої й спортивної роботи в навчальних закладах, спорту для всіх верств населення за місцем проживання, в місцях масового відпочинку громадян, олімпійського, параолімпійського, неолімпійського спорту. Асиметрія ж характеризується певною розбалансованістю в діяльності підсистем, мінливістю, наявністю назрілих суперечностей, що забезпечує формування нових структурно-функціональних утворень, підвищення рівня організації структур, підсистем, системи в цілому, обумовлює векторність розвитку;

– принцип взаємодії процесів між суб'єктом і об'єктом управління (визначається наявністю сукупності взаємозв'язків між суб'єктом та об'єктом управління, які обумовлюють ефективність системного впливу на динамічний розвиток об'єкта управління). У галузі спорту можна вирізнити ключові процеси, які мають матеріально-речовий характер (матеріальне-технічне забезпечення,

кадрове забезпечення, фінансове забезпечення) та інформаційний (взаємозв'язки із громадськістю, висвітлення спортивних подій, наукове забезпечення). Дотримання цього принципу дозволить забезпечити ефективний рух ресурсів та інформаційних потоків між окремими підсистемами сфери управління спортивною діяльністю й усередині цих підсистем, що забезпечить збалансовану й ефективну діяльність сфери спорту загалом;

– принцип інтенсифікації державного управління розвитком спорту (полягає в удосконаленні системи інформатизації, яка забезпечує нагромадження, обробку та оперативне використання інформації). Важливість цього принципу полягає в широкому використанні накопичених наукових знань і технічних досягнень, реалізації потенціалу процесу управління шляхом створення належної технічної оснащеності галузі. Ефективність державного управління розвитком галузі буде найоптимальнішою за умови зростання швидкості передачі інформації, її обсягу, швидкості обробки інформації, ступеня використання й налагодження зворотної інформації, розширення наукових досліджень, наочного відображення інформації, достатнього озброєння оргтехнікою;

– принцип випереджального стану відображення дійсності (полягає в переході управлінської діяльності щодо розвитку спорту від формування майбутнього стану галузі на основі планування за досягнутим до планування стану розвитку спорту за потребами суспільства в короткотривалому та довготривалому періодах у послугах, товарах, визначенні на цій основі перспективних напрямів). Дотримання цього принципу дасть змогу зробити процес розвитку галузі більш гнучким, чутливим до суспільних запитів, забезпечить більш раціональний розподіл ресурсів, який буде враховувати необхідний мінімум щодо їх залучення й використання, мінімальні витрати з позиції часу й зусиль для забезпечення ефективної діяльності галузі загалом;

– принцип критеріальності в державному управлінні розвитком спорту (полягає в чіткому визначенні критеріїв ефективності діяльності системи управління та об'єкта управління). Оцінка стану розвитку галузі спорту, визначення бажаних її показників можлива лише за умови визначення критеріїв оптимальності стану окремих підсистем галузі та системи в цілому. Критерії оптимальності характеризують стан розвитку галузі з позиції використання для його досягнення екстремальних значень найбільш вагомих показників якості управління за умови задоволення заданих вимог до інших показників. Велике значення також має врахування факторів-

обмежувачів, які визначають можливості системи щодо реалізації екстремальних значень заданих показників якості управління. Оптимізація однієї з якостей системи передбачає накладення певних обмежень на рівень розвитку інших її якостей. Інтерпретація досягнутих результатів щодо розвитку певних якостей галузі спорту залежить від правильності вибору критерію оптимальності, який, у свою чергу, характеризує оптимальність системи управління та ефективність діяльності об'єкта управління);

– принцип структурно-ієрархічної побудови та розмежування владних повноважень у процесі розвитку спорту (створює гарантії надійності системи державного управління, надає їм гнучкості та динамізму в умовах виникнення надзвичайних кризових ситуацій). Цей принцип ґрунтується на явищах централізації й децентралізації владних повноважень. Дотримання необхідної і достатньої концентрації владного впливу на процес розвитку галузі спорту надає можливість формуванню та здійсненню державної політики розвитку галузі, застосуванню єдиних, уніфікованих нормативів і оцінок у її результатах з урахуванням специфічних факторів і умов життєдіяльності окремих регіонів [4].

До процесуальної групи принципів державного управління спортивною діяльністю можуть бути віднесені:

– принцип диверсифікованого цілепокладання (полягає в наявності ієрархічної багаторівневої впорядкованості у процесі планування, програмування й алгоритмізації, проектування перспективних шляхів розвитку галузі спорту). Дієвість, ефективність управління розвитком галузі будуть значно більшими за умови структурної впорядкованості за збігом цільових настанов від загального до часткового, від стратегічних до тактичних й оперативних цілей, диверсифікацією за основними функціонально-системними ознаками діяльності окремих підсистем галузі, із виділенням суто специфічних, притаманних лише їм завданням і до формулювання змістової сутності цілей у діяльності галузі загалом;

– результативно-оцінний принцип (полягає в якомога повнішому, точному передбаченні й прогнозуванні очікуваних результатів управлінської діяльності щодо розвитку спорту, реалізації державної політики в галузі із розробкою кількісних показників та подальшою їх оцінкою та якісною інтерпретацією). У галузі спорту ці показники розробляються для матеріально-технічного, фінансового, кадрового, та інших видів забезпечення за окремими підсистемами фізичної культури й спорту;

– принцип причинно-наслідкової обумовленості (ґрунтується на законах діалектичного розвитку, зв'язках причин та наслідків). У розвитку галузі спорту й оптимального управління цим процесом принцип причинно-наслідкової обумовленості відіграє значну роль, яка полягає в необхідності врахування зворотної і взаємообумовленої дії багатьох ендогенних та екзогенних факторів впливу на динаміку розвитку об'єкта управління, і відповідно на діяльність системи управління. Так, наприклад, державна політика розвитку галузі спорту є причиною, яка обумовлює дискретний стан галузі на цей момент часу, і навпаки, стан розвитку галузі певною мірою визначає необхідність, векторність змін, необхідних для подальшого розвитку й успішного функціонування спорту в країні;

– принцип ресурсної спроможності та об'єктивної достатності (передбачає наявність необхідного і достатнього ресурсного забезпечення діяльності галузі: матеріально-технічного, наукового, кадрового, інформаційного, фінансового, медичного). Також забезпечення динамічного, сталого розвитку галузі спорту вимагає наявності в системі управління необхідної ресурсної спроможності для здійснення цього процесу. Важливою також є розумна об'єктивна достатність щодо розподілу ресурсів та здійснення витрат для досягнення цілей і реалізації державних програм. Реалізація цього принципу в галузі спорту дає змогу досягти масовості в заняттях населенням фізичними вправами за рахунок створення доступних, недорогих в утриманні спортивних майданчиків, упровадження таких видів рухливої активності, які забезпечують досягнення належного рівня культури здоров'я населення у відповідних соціально-економічних умовах);

– принцип доцільної відповідності (передбачає наявність збалансованої та доречної відповідності форм, методів, засобів управлінської діяльності щодо розвитку галузі спорту залежно від організаційної структури й функціонального призначення владних органів управління). Така збалансованість дасть змогу конкретизувати змістові аспекти управлінської діяльності у сфері спорту, зробити її більш ефективною, стимулювати особистісну відповідальність за її результати, збільшити ефективність системи управління з позиції використання мінімуму енергії управління, мінімізувати втрати в процесі управління спортивною діяльністю [4].

Разом з тим у країнах, що рухаються в напрямі демократизації суспільства, розвитку ринкової економіки, обрано курс посилення ролі регіонального управління й визначення конкретних осіб, відповідальних за реалізацію проектів, а не покладання усіх надій в

організації справ на центральну державну владу [11, 11-12]. Тому актуальним є визначення ролі громадського самоуправління в управлінні спортивною діяльністю.

Стрижнем міжнародного спортивного життя в сучасному світі є олімпійський рух, який посідає провідне місце серед соціальних і культурних феноменів людської цивілізації. За своєю масовістю, традиціями, масштабами олімпійський рух не має собі рівних серед інших неурядових рухів і громадських організацій. За задумом П. де Кубертена, олімпізм мав стати міжнародним громадським рухом, який дав би змогу досягти гармонійного розвитку людини, поєднання спорту з культурою та освітою, створення нового способу життя, досягнення миру й культурного піднесення. Необхідність створення Міжнародного олімпійського комітету (МОК) для здійснення управління міжнародним олімпійським рухом була очевидною. Головним принципом діяльності МОК є його незалежність від політичного впливу держав і політичних блоків, комерційних чи державних організацій. Наочним прикладом для всіх людей (насамперед для молоді) є Олімпійські ігри, на яких демонструються найкращі зразки досягнень людства у сфері спорту.

В Україні розвиток олімпійського руху координує Національний олімпійський комітет України (НОК України), який є неурядовою громадською організацією. У своїй діяльності НОК керується законодавством України, Олімпійською хартією Міжнародного олімпійського комітету та власною Хартією. НОК України має виключне право представляти державу на Іграх Олімпіад та зимових Олімпійських іграх, в Міжнародному олімпійському комітеті, інших міжнародних олімпійських організаціях. Держава сприяє діяльності НОК України, розвитку його матеріально-технічної бази, надає фінансову підтримку. Проте безпосереднє втручання будь-якого державного чи якогось іншого органу або особи у внутрішні справи НОК України є таким, що суперечать Олімпійській хартії.

У розвинених європейських країнах масовий спорт у першу чергу є механізмом оздоровлення населення, досягнення самореалізації, самовираження і розвитку, а також засобом боротьби проти асоціальних явищ. Тому європейські держави надають питанням розвитку масового спорту особливу значущість, ставлячи за мету залучення населення до занять фізичною культурою і спортом. Основними характеристиками процесів розвитку масового спорту є: підвищення ролі держави в підтримці масового спорту, а також всіх форм організації діяльності в цій сфері, використання масового спорту в профілактичних і лікувальних заходах, профілактиці негативних

соціальних явищ, використання спорту в етичному, естетичному й інтелектуальному розвитку молоді. У більшості країн реалізуються єдині підходи до ресурсного забезпечення масового спорту, засновані на його пріоритетності і визнанні високої соціальної значущості [8].

В Україні організацію спортивної діяльності, а також професійну фізичну підготовку у відомствах здійснюють спеціально створені для цієї мети комітети, спортивні товариства і клуби. До 2001 р. діяло добровільне спортивне товариство «Гарт», створене для організації і координації роботи з фізичного виховання в навчальних закладах усіх рівнів. Працівників і службовців Міністерства внутрішніх справ обслуговує відомче спортивне товариство «Динамо», яке має свої регіональні підрозділи. У 1995 р. поновило свою діяльність добровільне спортивне товариство «Спартак», яке сьогодні активно розгортає свою діяльність в регіонах України. Добровільне фізкультурно-спортивне товариство профспілок «Україна» створено з метою організації фізкультурно-оздоровчої і спортивної роботи з працівниками виробничої сфери, а кооперативно-профспілкове фізкультурно-спортивне товариство «Колос» – з працівниками агропромислового комплексу та мешканцями сільської місцевості Для репрезентації спортсменів-залізничників у міжнародних організаціях в межах ДФСПТ «Україна» діє СК «Локомотив». В Україні також створені і функціонують структури параолімпійського руху, Асоціація ветеранів фізичної культури і спорту, федерації Інвалідного спорту тощо. На регіональному та місцевому рівнях утворюються різноманітні самодіяльні спортивні, спортивно-оздоровчі, фізкультурно-спортивні клуби, клуби з видів спорту, спортивні клуби за місцем проживання тощо. В останні роки в Україні з'являються професійні спортивні клуби та ліги. Співпраця, взаємодопомога і взаємодоповнюваність між ними сприяють розвиткові спорту як засобу фізичного та духовного вдосконалення [2].

Таким чином, управління спортивною діяльністю, яке спирається на загальні принципи і закони керування соціальними системами, є головним механізмом функціонування цієї діяльності. Спорт як об'єкт управління постає важливим компонентом соціокультурного розвитку суспільства, що забезпечує гармонізацію тілесного та духовного складників особистісного й соціального буття. Досягнення такої мети передбачає узгодження діяльності усіх суб'єктів управління спортивною діяльністю - к спортивних асоціацій, спілок, об'єднань, так і тренерів, які здійснюють вирішальний внесок у вихід спортсмена на найвищий рівень майстерності, забезпечуючи максимальну реалізацію його здібностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ванькович У. А.* «Естетизація політики»: актуальність проблеми співвідношення естетичного й політичного [Електронний документ] / У.А. Ванькович. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum%20/naukma/Polit/2009_95/02_vankovich_ua.pdf
2. *Ващенко І. М.* Загальні та науково-педагогічні основи розвитку галузі «фізична культура та спорт» у незалежній Україні [Електронний документ]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchdpu/ped/2010_80/Vaschenko.pdf.
3. *Вікторов В.* Об'єктивні закони управління в реалізації державної політики щодо фізичної культури і спорту в Україні [Електронний документ] / В. Вікторов, В. Приходько. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2010_4/10vvgksu.pdf
4. *Гасюк І. Л.* Теоретичне обґрунтування принципів оптимізації державного управління розвитком фізичної культури і спорту [Електронний документ]. – Режим доступу : <http://www.dbuara.dp.ua/zbirnik/2010-01/10gilfks.pdf>.
5. *Дашковская Я.* Кальчо. История итальянского футбола / Я. Дашковская, П. Чайло, Ю. Шевченко. – К. : ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2010. – 336 с.
6. *Козьмина В. П.* Перспективное планирование НИР в области спортивной науки / В.П. Козьмина, А.К. Москатова, Н.Н. Каргин, Е.Ф. Лихачевская // Вопросы организации научно-исследовательской работы по физической культуре и спорту: Сб. трудов. – М. : [б.и.], 1976. – Вып. 1. – С. 46-54.
7. *Кононович В. Г.* Нормативно-правові засади державного управління у сфері фізичної культури і спорту на прикладі європейських країн [Електронний документ] / В.Г. Кононович. – Режим доступу : <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-1/doc/5/03.pdf>
8. *Кузьменко О. О.* Сучасний стан державного управління фізичною культурою й спортом в Україні та Європі [Електронний документ]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_du/2011_3/files/DU311_07.pdf
9. *Лалак Н.* Маркетинг професійного спорту: світовий досвід та перспективи розвитку в Україні / Н. Лалак, І. Войтович // Молода спортивна наука України. – 2008. – Т. 1. – С. 161-165.
10. *Павленко Ю. О.* Історичний досвід комплексного планування спортивної та наукової діяльності / Ю.О. Павленко // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2009. №12. – С. 143-149.

11. Приходько В. Управління проектами як новий напрямок спортивного менеджменту в Україні / В. Приходько // Спортивний вісник Придніпров'я. – 2009. – №2-3. – С. 11-13.
12. Талиновский Б. Х. Все чемпионаты мира по футболу: в 9 т. / Б.Х. Талиновский, А.В. Франков. – К. : ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2010. – Т. 1. 1930, 1934, 1938, 1950. – 224 с.
13. Талиновский Б. Х. Футбол и немцы / под ред. А.В. Франкова. – К. : ООО «Издательский Дом Украинский Медиа Холдинг», 2011. – 416 с.

Завальнюк Е. В. Особенности управления спортивной деятельностью в современном обществе.

Управление спортивной деятельностью в тоталитарных и демократических странах принципиально расходятся. Такая ситуация определяет актуальность исследования проблемы государственного управления и общественного самоуправления спортом в различных системах управления. В частности, для системы тоталитарного управления спортом выполнение государственных задач является обязательным для всех спортивных учреждений и организаций. По этому принципу распределяются и ресурсы страны, обеспечивающие получение спортсменами высоких достижений на мировой спортивной арене. В демократических обществах спортивные достижения в значительной степени детерминированы развитием различных факторов функционирования спортивной отрасли. Учитывая это, современный профессиональный и олимпийский спорт развиваются в условиях сочетания государственного управления и общественного самоуправления спортивной деятельностью, обеспечивающее эффективность функционирования сферы спорта на различных уровнях, сохраняя и усиливая ее социокультурное значение.

Ключевые слова: спорт, спортивная деятельность, управление, тоталитарное общество, демократическое общество.

Zavalniuk E. Control features sports activities in modern society.

Management of sports activities in totalitarian and democratic countries fundamentally divergent. This situation causes the relevance of the research problems of governance and public authorities in the exercise of various control systems. In particular, for a system of totalitarian control facilities meet state tasks is a must for all sports institutions and organizations. In this distributed and the resources of the country, providing athletes getting high achievement on the world arena. In democratic societies, athletic achievement is largely determined the development of various factors functioning sports industry. Given this modern professional and Olympic sport develop in conditions of a combination of government and public self sporting activities ensure effective functioning of the field of sports at different levels, while maintaining and enhancing its socio-cultural significance.

Keywords: sports, sports activities, management, totalitarian society, a democratic society.

Осьмак Т. В.

КУЛЬТУРОЛОГІЧНЕ ВИХОВАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

У статті розглянуто застосування культурологічного підходу та досвід впровадження культурологічних знань у практику професійної підготовки майбутнього вчителя, обґрунтовано поняття «культурологічне виховання».

Ключові слова: культурологічний підхід, аксіологія, культуротворча спрямованість, культуротворча модель.

Провідними ідеями сучасної концепції вищої освіти є необхідність її культуротворчої спрямованості. Різні країни мають відмінні традиції системного розгляду взаємодії культури та освіти. У сучасній теорії і практиці освіти простежується тенденція не тільки пошуку нових підходів до його організації, але й іншого, адекватного сучасній культурі та науці розуміння його особливостей та механізмів.

Культурологічний підхід до проблем професійної освіти дозволяє подолати суперечність між духовним і матеріальним, яка існує у сфері освіти. Інструментально-нормативна модель навчання сьогодні повинна бути замінена на культуротворчу модель, яка спирається на визнання принципової незавершеності культурно-освітнього шляху людини, індивідуалізації освітньої траєкторії. Погляд на освіту з позицій культури відкриває перспективи глибшого розуміння глобальних тенденцій її розвитку. Проблема культурологічної освіти у вищому педагогічному закладі є комплексною, її фрагментарним вивченням займаються філософи, соціологи, культурологи, педагоги, психологи.

«Проблема удосконалювання освіти належить до числа тих педагогічних проблем, що з часом нічого не втрачають у своїй актуальності. Саме через навчання в його єдності з вихованням здійснюється найважливіша функція суспільства – передача соціального досвіду підростаючим поколінням. Поліпшення діяльності, за допомогою якої реалізується ця функція, – «вічна» задача педагогіки» [1, 308].

Мета статті – проаналізувати теоретичну та практичну складову змісту та педагогічних умов процесу культурологічної підготовки майбутніх педагогів у вищій професійній освіті через аксіологічну складову.

Уперше в історії філософії до проблеми цінностей звернувся Арістотель. На його думку, засадничим поняттям, яке зумовлює існування людських уявлень про «бажане» і «належне», є поняття «благо». Благом «називають або те, що є кращим для кожного сущого..., або те, що робить благами інші причетні до нього речі, тобто ідею блага» («Велика етика», Арістотель). Платон, розвиваючи цю концепцію, визначив існування двох світів (сфер) буття: 1) фізичну (природну) реальність, чуттєве буття; 2) ідеальну (надприродну) реальність, буття ідей (ейдосів), доступну лише розуму. Ці два світи, за Платоном, пов'язує єдине начало – благо. Ідея блага й уявлення про його досягнення в реальному житті людини стали основою європейської традиції осмислення проблеми цінностей.

Сократ також займався питаннями цінностей та зробив їх центральним пунктом своєї філософії та сформулювавши його у вигляді питання про те що є благо. Благо є реалізована цінність – корисність. Тобто цінність та користь – дві сторони однієї медалі.

Прихильники онтологічного аксіологізму вважають, що цінності існують самі по собі, вони об'єктивні (Р.-Г. Логце, Г. Коген, Г. Ріккерт, Н. Гартман, Ф. Brentano, М. Шелер). Представники суб'єктивістської аксіології наголошують на суб'єктивістському змісті ціннісних суджень (В. Дільтей, Ф. Адлер, О. Шпенглер, А.-Дж. Тойнбі, П. Сорокін).

Взаємозв'язок культурології та освіти представлено в роботах Л. Буєвої, М. Бургіна, З. Донець, Є. Жорнової, Г. Згурського, Б. Степанишина. Проблема професійної підготовки спеціалістів загальної культури розглядали А. Бойко, Г. Гребенюк, В. Гриньова, І. Зязюн, Н. Крилова, Л. Нечипоренко, Н. Ничкало, І. Саєва, І. Прокопенко, М. Подберезський, Г. Троцько, Г. Шевченко.

Загальні питання реалізації культурологічного підходу, його системотвірна роль для педагогічної теорії і практики обґрунтовується у роботах Є. Баллера, В. Біблера, Є. Бондаревської, І. Зязюна, М. Кагана, Н. Крилової, О. Рудницької, В. Сластьоніна, Г. Тарасенко, Н. Щуркової.

Важливі методологічні і теоретичні проблеми культурологічної підготовки сучасного спеціаліста досліджуються у роботах А. Арнольдова, Л. Буєвої, І. Кефелі, І. Луцької, В. Маслова, О. Попової, Р. Розіна, Ю. Рождественського, Н. Сердюк.

Важливою є педагогічна спрямованість особистості студента, його мотивація до майбутньої професії вчителя. Стійке прагнення до вчительської діяльності допомагає долати професійні труднощі та підвищувати власний культурний рівень.

Модель професійної підготовки вчителя, висунута Ю. Пассовим [3], пропонує замінити традиційну освітню парадигму, орієнтовану на отримання знань, на культуровідповідну. Тож унаслідок зміни ціннісних позицій, до прикладу, вчитель іноземної мови чи географії виступає не просто викладачем навчальної дисципліни, а носієм культурного змісту освіти. Натомість для того, щоб перетворити вчителя з викладача іноземної мови на вчителя іншомовної культури, варто створити, наприклад, спеціальні інтегровані курси.

Домінантною складовою культурологічного підходу виступає аксіологія – вчення про цінності. Аксіологія, зокрема, наука про цінності освіти, у яких представлена система значень, принципів, норм, канонів, ідеалів, які регулюють взаємодію в освітній сфері і формують компонент відносин у структурі особистості.

Особистість розвивається шляхом освоєння культури як системи цінностей і водночас стає творцем нових елементів культури, тобто відбувається становлення індивіда як творчої особистості. Тому культурологічний підхід посідає провідне місце в дослідженні проблеми гуманітарного знання, а в галузі педагогічних наук ґрунтується на положеннях А. Дістервега про культуровідповідність виховання; І. Гербарта – про культурну індивідуальність особистості, тобто культура розглядається як природне середовище виховання і розвитку особистості. Культура виступає як мета і засіб, а також як результат навчально-виховного процесу. Культуротворча функція навчання і виховання знаходить вияв у створенні культури цінностей, головною з яких є особистість.

На думку І. Ісаєва, культурологічний підхід як конкретно-наукова методологія пізнання і перетворення педагогічної реальності має три взаємопов'язані аспекти дії:

- аксіологічний аспект культурологічного підходу обумовлений тим, що кожному виду людської діяльності, як цілеспрямованій, мотивованій, культурно організованій, властиві свої підстави, оцінки, критерії (цілі, норми, стандарт т. д.) та способи оцінювання;

- технологічний аспект культурологічного підходу пов'язаний із розумінням культури як специфічного способу людської діяльності;

- особово-творчий аспект культурологічного підходу обумовлений об'єктивним зв'язком індивіда і культури. Індивід є носієм культури,

тож у зв'язку з цим в руслі особово-творчого аспекту культурологічного підходу освоєння культури слід розуміти як проблему зміни самої людини, її становлення як творчої особистості [2].

Український учений І. Зязюн дійшов висновку, що вітчизняній педагогіці потрібні нові акценти та інші шляхи її розвитку. Слід зауважити, що ця ідея була виголошена науковцем не випадково. Він пригадує, що ще зі студентських років у ньому не згасав протест проти нав'язування навчальних програм, особливо з гуманітарних предметів, стереотипів, спрямованих на руйнування власних оцінок і переконань. Перебуваючи в умовах постійної регламентації власних думок і стилю поведінки, він відчував, що гальмується його спроможність пізнавати нове, оригінальне і використовувати все це для формування власного «я». Так народилася ідея нової культурологічної – парадигми у вітчизняній педагогіці.

Сам термін «парадигма» витлумачується як сукупність теоретичних і методологічних передумов, що визначають конкретне наукове дослідження та втілюються в науковій практиці на цьому етапі. Якщо йдеться про зміну парадигми в освіті, то доцільно виявити причини, які викликають нагальну потребу докорінних змін в освіті та вихованні. Зміст культурологічної парадигми І. Зязюна, як правило, репрезентують як поєднання трьох складових: наповнення традиційної системи освіти культурологічним змістом, формування культури особистості педагога та культурологічний характер середовища.

Світові та українські вчені дійшли висновку, що нинішній етап історії людського суспільства, на жаль, характеризується тим, що культура опинилася перед викликами сучасної цивілізації. Техногенна цивілізація, сягнувши вражаючих вершин в науці і техніці, породила глобальні кризи, що поставили під загрозу саме існування людства. Вона зробила людство смертним, створивши зброю масового знищення, призвела до наростання екологічної кризи, до реальної можливості руйнування біогенетичної основи людської життєдіяльності, вона ж забезпечила значне відставання розвитку людських емоцій від розумового розвитку.

За таких умов панування традиційної парадигми освіти, зорієнтованої лише на отримання знань, стає неможливим. Традиційна освіта та виховання базувалася на таких основних принципах:

- ідеологізація та регламентація наукового ядра знань;
- академічний класно-урочний характер накопичення знань та оволодіння ними;
- недиференційований підхід до особистості учня, студента;

- відсутність стимулів до розвитку творчості та ініціативи;
 - неможливість висловити свою думку з того чи іншого питання;
 - авторитарний стиль взаємин вчителів та учнів, викладачів і студентів.

Аналізуючи кризу традиційної радянської освіти, відомий російський культуролог В. Розанов писав, що було порушено три найважливіші принципи освіти: індивідуальності, цілісності та культуровідповідності.

Проаналізувавши всі компоненти навчального процесу у професійному спрямуванні, пропонуємо культуротворчу модель, яку можна запроваджувати в навчальний процес у вишах (табл. 1).

Таблиця 1

Культуротворча модель

	Фактори впливу на майбутнього педагога	
Тип фактору	Теоретичні	Практичні
Зміст фактору	Технологічний аспект культурологічного підходу, пов'язаний з розумінням культури як специфічного способу людської діяльності.	Створення ситуації культури, де майбутній педагог у процесі роботи йде до народження знань-думок

Безсумнівно, для реалізації культурологічної підготовки майбутнього педагога необхідна системність, гармонійне поєднання змістово-педагогічного та організаційно-методичного процесу засвоєння культурологічного матеріалу, визначеного гуманістичними аксіологічними орієнтирами. Необхідною умовою є культурологічна спрямованість, гуманітарна проблематизація, культуромісткість педагогічної освіти.

Нині професіоналізм учителя визначається його культурологічною підготовленістю, передбачає різнобічний особистісний розвиток, формування гуманістичної педагогічної позиції на основі єдності фахової, суспільно-економічної та культурологічної підготовки. Тож майбутній педагог має стати не лише реципієнтом культурних цінностей, а й дослідником культурно-освітніх процесів на основі системи відповідних культурологічних знань та умінь, визначених гуманістичними аксіологічними орієнтаціями, а найважливіше, – творцем культуротворчого навчального та виховного середовища у школі.

Узагальнюючи погляди науковців на сутність і призначення освіти, можна дійти висновку, що сучасна педагогіка принципово

змінює свої методологічні основи на користь філософії культури та філософії людини. Одним із нагальних завдань викладача у педагогічному виші має стати вироблення у студентів органічної потреби безперервного культурного самовдосконалення та усвідомлення важливості розуміння культурних процесів для їх майбутньої професійної діяльності, яка полягає у формуванні особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бех І. Д.* Особистісно-орієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 203 с.
2. *Исаев И. Ф.* Профессионально-педагогическая культура преподавателя / Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Ф. Исаев. – М. : Издательский центр «Академия», 2002. – 208 с.
3. *Пассов Е. И.* Культуросообразная модель профессиональной подготовки учителя: философия, содержание, реализация // *Іноземні мови.* – 2002. – № 4. – С. 3 – 18.
4. *Роганова М. В.* Виховання духовної культури у студентів вищих навчальних закладів в інтегрованих групах навчання: теорія і практика [монографія] / М. В. Роганова. – Краматорськ, ДІТМ МТУ, 2010. – 454 с.
5. *Настенко Л. Г.* Педагогічні умови культурологічної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук. – Режим доступу : http://www.psych.kiev.ua/Педагогічні_умови_культурологічної_підготовки_майбутнього_вчителя.

Осьмак Т. В. Культурологическое воспитание будущих педагогов.

В статье рассматривается применение культурологического подхода и опыт внедрения культурологических знаний в практику профессиональной подготовки будущего учителя, обоснованно понятие «культурологическое воспитание».

Ключевые слова: культурологический подход, аксиология, культуротворческая направленность, культуротворческая модель.

Os'mak T. V. Kul'turological education of future teachers.

In the article is examined kul'turological approach and experience of introduction of kul'turological knowledges is considered in practice of professional preparation of future teacher, grounded concept «Kul'turological education».

Keywords: culturological studies approach, axiology, culture creative direction, culture creative model.

Шелюк Л. О.

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОЇ ПОЛІТИКИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНОГО ТРАНЗИТУ

Трансформаційне (транзитне) суспільство вимагає динамічної освітньої політики, яка б забезпечила якісну підготовку людини до життя та праці у відповідності з вимогами глобальних суспільних інновацій; автор підкреслює, що проблеми освіти завжди були і залишаються одними з кардинальних у контексті становлення трансформаційного суспільства. Оскільки Україна в цьому не є винятком, розбудова національної системи освіти провадиться в нашій державі досить інтенсивно і результативно. Серед основних засад освітніх трансформацій – масовий, всеохоплюючий характер освіти, її якість та безперервність. Забезпечити їх реалізацію можна лише за умови використання новітньої освітньої політики, спрямованої на оновлення змісту та впровадження освітніх технологій, досконалого володіння методологією самостійної навчальної діяльності. У статті розглядається вітчизняний перехідний тип освітньої політики, покликаний забезпечити реалізацію зазначених вище завдань.

Ключові слова: людина, освіта, політика, освітня політика, безперервність освіти, освітні технології.

Стратегія розвитку освіти в Україні обумовлена багатьма обставинами об'єктивної природи і стосується структури, змісту, характеру, організаційно-матеріальних та інших засад організації освітянського процесу [1]. Серед основних проблем, що вимагають загальнодержавного підходу до розвитку освіти, слід вирізняти: визначення стратегії і пріоритетів у підготовці фахівців відповідно до глобалізаційних, соціально-економічних, демографічних та інших процесів; розвиток збагачення національної освіти в контексті загальноєвропейських, світових освітніх процесів; впровадження нових, інноваційних, прогресивних форм організації навчально-виховного процесу з урахуванням новітніх інформаційних та інших технологій; напрацювання досвіду організації підготовки фахівців за різними програмами дистанційної, заочної, інших форм освіти; удосконалення методичного, організаційно-технічного забезпечення навчального процесу; зміна парадигми підготовки сучасних педагогів, викладачів відповідно до завдань та основних особливостей розвитку освіти; впровадження нових форм підвищення кваліфікації сучасних керівників, спеціалістів народного господарства тощо.

Ці та інші проблеми потребують вивчення, аналізу і розв'язання як на загальнонаціональному, так і регіонально-територіальному рівні з урахуванням конкретних особливостей регіону.

Одним із багатьох показників, за якими вимірюється і визначається рівень розвитку окремих країн, народів, спільнот, є інтелектуальний потенціал, тобто рівень освіти і науки. При цьому загальновідомо, що за підрахунками ЮНЕСКО достатнього рівня національного благополуччя, яке відповідатиме світовим стандартам, нині і в майбутньому досягнуть лише ті країни, працездатне населення яких на 40-60 % складатимуть особи з вищою освітою. Кількісні показники освіти, освіченості, однак, не є сьогодні домінуючими, коли йдеться про освіту в її проекції у майбутнє. Проте саме вони, в першу чергу, визначають загальний рівень розвитку країни.

Серед основних характеристик освіти, які передусім беруться до уваги, можна назвати такі: а) масовий, всеохоплюючий характер освіти. Тобто освіта перестає бути певною мірою елітарною сферою, предметом небагатьох (найперше еліти), але стає предметом більшості, насамперед дорослого населення, країн, зокрема тих, що постали перед необхідністю переходу від індустріальних, постіндустріальних суспільств до інформаційних; б) принципова зміна не лише загальнолюдського, загальноцивілізаційного призначення освіти, а й обов'язкова її безперервність, тобто навчання, освіта, духовне і практично-прикладне, професійне збагачення, професійна підготовка людини упродовж усього життя.

Безперервність освіти, її інтенсивність можуть бути забезпечені лише за двох умов принципового характеру. Перша: використання новітніх, доступних і технічно забезпечених високих технологій навчання, опанування знань. Друга: досконале володіння людиною методологією самостійної навчальної діяльності (праці). Це пов'язане з тим, що в багатьох високорозвинених країнах знання змінюються кожні 2-3 роки, щорічно на чверть втрачається актуальність усього, що знає людина, що вона опанувала і засвоїла.

Однією із базових ідей Болонської реформи є поступовий перехід від будування освіти навколо проблем і потреб викладання (teaching) до орієнтації освіти на потреби навчання (learning). У цій моделі дедалі важливішу роль набуває студент; але водночас поступово відходить у минуле принцип повної автономії викладача, на якій будувалися найвагоміші здобутки європейської наукової та гуманітарної освіти.

Система вищої освіти згідно Болонської реформи складається з трьох рівнів: бакалаврат, який триває 3,5-4 роки, після отримання диплому бакалавра вважається, що фахова освіта завершена і

працівник може починати працювати за обраною спеціальністю, володіючи всіма необхідними знаннями та навичками; магістратура, яка триває 1,5-2 роки, після її завершення фахівець отримує додаткові спеціальні знання, право викладати низку дисциплін, безпосередньо пов'язаних з спеціальністю, навички наукової діяльності. докторантура, яка триває 2-3 роки, і після її завершення та захисту докторської дисертації докторант отримує звання доктора філософії (PhD) та може викладати в ВНЗ чи використовувати свої наукові знання в повсякденній діяльності.

В Україні, де система освіти досі залежить від планів, що визначаються «нагорі» (в уряді, міністерстві, керівництві університету, деканаті) залежно від рівня рішення перехід до Болонської системи може призвести до болючих наслідків, а саме: до того, що попри численні декларації справжня свобода викладання та навчання так і залишиться примарою. Стратегічно для України в плані розвитку освіти нині постають два головних питання.

Перше: максимальне розширення доступу до освіти, зокрема вищої. Це питання в Україні достатньо успішно розв'язується. Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про вищу освіту» та інших збільшується і оптимізується мережа вищих навчальних закладів з урахуванням як потреб громадян, так і окремих регіонів, країни в цілому.

Упродовж останніх років в Україні було вжито суттєвих заходів щодо вдосконалення правил прийому, значного нарощування потенціалу вищих навчальних закладів, диверсифікації джерел фінансування підготовки фахівців, що і обумовило розширення доступу до вищої освіти, сприяло значному зростанню контингенту студентів та обсягів прийому на перший курс. Нині кількість студентів з розрахунку на 10 тис. громадян в Україні має показники вищого світового рівня, якого досягли, в першу чергу, ті суспільства, які вважають не просто постіндустріальними, але вже інформаційними, що базуються на нових інформаційних технологіях. Загалом мережа вищої освіти в Україні нині включає університети, академії, інститути, коледжі, технікуми та училища усіх форм власності, де здійснюється підготовка фахівців з вищою освітою за всіма освітньо-кваліфікаційними рівнями – молодшого спеціаліста, бакалавра, спеціаліста, магістра, і формами навчання – денною, вечірньою, заочною. Доступ до освіти, особливо вищої, стає все більш відкритим, демократичним. Це забезпечується також наданням молоді права претендувати на вступ до кількох вузів одночасно. Паралельно з цим відпрацьовується питання про проведення єдиного випускного іспиту

– у формі тестування випускників загальноосвітніх шкіл, що сприяє більшому демократизму і прозорості щодо процедури вступу до вузів взагалі.

Друге, що є надзвичайно важливим для освітньої галузі України, – вдосконалення навчального процесу у відповідності як з вітчизняним, так і прогресивним зарубіжним досвідом. Нині навчання здійснюється за принципово новими узгодженими навчальними планами, що відповідають як кращим світовим зразкам, так і традиціям національної української вищої освіти та педагогіки. Удосконалюється навчально-методичне забезпечення. У процесі навчання його вектор спрямовується на забезпечення якісної самостійної роботи, участі студентів в управлінні своїм власним процесом навчання, на підвищення особистої відповідальності за якість здобутих знань. Посилено індивідуалізацію навчання у вузах шляхом запровадження спеціальних магістерських програм. Особливо це стосується провідних, базових вузів країни, які мають найкраще науково-методичне забезпечення підготовки фахівців з конкретних спеціальностей. Запроваджено дієвий контроль якості освітніх послуг, що надаються вищими навчальними закладами на ринку освітніх послуг. творено і реалізовано механізм ліцензування та акредитації вищих навчальних закладів усіх рівнів і форм власності. Розглядаючи систему вищої освіти за формами власності, є підстави зробити висновок: підготовка спеціалістів сконцентрована нині в секторі вищих навчальних закладів передусім державної форми власності. Разом з тим, не можна недооцінювати інноваційний характер, мобільність, ініціативний пошук, який забезпечують системі освіти саме недержавні вузи.

Принципово важливим є й те, що демографічні процеси автономії та самоврядування в системі освіти України реалізуються відповідно до законодавства і передбачають право вищого навчального закладу самостійно визначати форми навчання, форми та види організації навчально-виховного процесу, самостійно розробляти і запроваджувати власні програми наукової і науково-виробничої діяльності, удосконалювати та актуалізувати організаційну структуру вузівських колективів. Значна увага має приділятися вдосконаленню освіти дорослих. Тобто метою державної політики у сфері вищої освіти є утвердження принципів соціальної захищеності і конституційних прав громадян України не лише на здобуття вищої освіти, й закладення основ функціонування післядипломної освіти за умов соціально орієнтованої ринкової економіки. Розвиток інтелектуального потенціалу нації у такий спосіб, на нашу думку,

сприятиме економічному зростанню добробуту громадян, забезпеченню національної безпеки держави нині і в майбутньому.

Соціальна, суспільна трансформація вищої освіти сприяє подальшому нарощуванню потенціалу для створення умов розвитку і удосконалення системи перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців з вищою освітою, формування якісної структури кадрового забезпечення, здатної ефективно функціонувати в умовах ринкової економіки, що розбудовується в Україні. По суті, освіта для дорослих, післядипломна освіта розглядається в сучасному суспільстві як основна складова всієї системи неперервної освіти, що дає кожній особистості можливість постійно творчо оновлюватися, розвиватися, удосконалювати свій потенціал протягом усього життя. Останнім часом сформовано систему післядипломної освіти, відповідно до заключної та постійно діючої ланки в національній системі безперервної освіти і соціального захисту громадян. Поступово створюється інфраструктура перенавчання кадрів з питань банкрутства, конкурентоспроможності, охорони інтелектуальної власності, корпоративного управління, підготовки фахівців по роботі з цінними паперами, аварійних комісарів, арбітражних керуючих, а також інших актуальних напрямів професійної діяльності. В основному вже сформовано мережу навчальних закладів з професійного навчання державних службовців, керівників підприємств, військовослужбовців, які звільнені у запас, працівників митних служб тощо. Відкрито також спеціалізації з перепідготовки фахівців для роботи в нових господарських структурах і сфері малого підприємництва та бізнесу, у банківській та страховій галузях. Отже, система післядипломної освіти створює умови для здобуття освіти людиною впродовж усього життя. Щороку в Україні у закладах і підрозділах післядипломної освіти проходять перепідготовку понад 30 тис. спеціалістів з вищою освітою, підвищують кваліфікацію близько 30 тис. фахівців. Це системи освіти, що за своїм змістом і характером є принципово новим у сфері української освіти загалом.

Система навчання повинна бути не лише відкритою, прозорою, демократичною, а й побудованою на принципах змагальності. Для цього, як мінімум, потрібні справжня конкурентність у наборі професорсько-викладацького колективу (і, відповідно, оплата праці), стимулювання такої діяльності. І друге – не можна вчити всіх в одній групі до випуску (слабкі студенти користуються знаннями сильних). Не можна вчити також без індивідуалізації навчального плану, без вибору студентом багатьох спецкурсів, без значно більшої диференціації оцінювання знань. Індивідуалізація навчання – за усіх

складнощів цього процесу – єдиний і оптимальний вихід зробити навчання у вузі дійсно прогресивно-результативним як в інтересах особистості, так і людської спільноти.

За останні роки у вузах України розроблені і запроваджені нові, досконаліші навчальні плани, дозволено випускникам технікумів реалізовувати своє право на здобуття вищої освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями: бакалавра, спеціаліста, магістра у спеціально скорочені терміни. Крім того, студенти можуть одночасно навчатися за двома спеціальностями, для них розроблено відповідні освітньо-професійні програми, що значно розширює профіль підготовки, підвищує конкурентоспроможність випускника вузу на сучасному ринку праці.

Значною мірою децентралізовано і демократизовано процес науково-методичного забезпечення навчального процесу у вузах. Так, навчальні, робочі плани і програми навчальних дисциплін розробляються вищим навчальним закладом відповідно до освітньо-професійних програм підготовки і затверджуються його керівником. У навчальних планах визначаються графік навчального процесу, перелік, послідовність і бюджет часу, виділений на вивчення дисциплін, форми навчальних занять і терміни їх проведення, а також форми підсумкового контролю знань. Такі заходи роблять навчальний процес не лише вільним, демократичним, але й гнучким, таким, що швидко адаптується до вимог сьогодення.

Сучасний розвиток подій в Україні висвітлює саме ті аспекти проблемного розуміння освіти і влади, про які було згадано вище. В Конституції України в ст. 5 зазначено, що єдиним джерелом влади в державі є народ. Отже, народ визнається як суверенний суб'єкт, який наділений, володіє та розпоряджається владою як тим, що належить йому по праву. При цьому право народу визначається як природне і є первинним по відношенню до прав окремого індивіда. Як наслідок утверджується домінування суспільства над індивідом, бо суспільство визнається суб'єктом влади, тоді як індивід – її об'єктом. А проблема навколо того, хто і як буде здійснювати владу в державі від імені народу є лише проблемою розподілу та легітимізації влади. У побудові громадянського суспільства та правової держави головним чинником є наповнення реальним змістом поняття громадянина. Слід добиватися перетворення людини з підданого певного державного устрою на реального учасника суспільного співтовариства.

У традиції європейської культури та цивілізації це пов'язане з утвердженням механізму здійснення демократичної освіти, як сукупності норм, що регулюють освітньо-соціальне життя. Це формує

вільний характер людської свободи і дії, водночас обмежуючи егоїстичну та колективістську сваволлю. Правові норми в демократичній державі складаються в результаті компромісу та консенсусу між різними зацікавленими групами. Вільним та демократичним є те суспільство, в якому всі освітні, громадсько-політичні та культурні традиції мають рівні права та рівний доступ до влади. Водночас демократичне суспільство виключає надмірний тиск з боку якої-небудь однієї традиції чи групи, не надаючи нікому особливого привілейованому місця в суспільстві та пріоритетного доступу до освіти і влади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко В. П. Організоване суспільство. Проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на рубежі століть: Досвід соціально-філософського аналізу. – К.: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2005. – 498 с.
2. Жадько О. А. Роль громадянської освіти як вимога сучасності // Теорія та методика навчання та виховання : зб. наук. пр. Вип. 22 / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/znpkhnpu_ttmniv/2008_22/09.html.
3. Паращенко Л. І. Упровадження демократичного врядування в системі загальної середньої освіти України // Актуальні проблеми державного управління. Зб. наук. праць ОРІДУ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Arpdup/2011_2/2-5-18.pdf
4. Пікельна В. С. Управління школою. – Х.: Основа, 2004. – Ч. 1. – 112 с.
5. Поліщук О. С. Історичні аспекти розвитку громадянськості особистості // Педагогічний пошук: науково-методичний вісник. – 2009. – № 4. – С. 65-67.

Шелюк Л. А. Особенности образовательной политики в условиях общественного транзита.

Трансформационное (транзитное) общество требует динамической образовательной политики, которая бы обеспечила качественную подготовку человека к жизни и труда в соответствии с требованиями глобальных общественных инноваций; автор подчеркивает, что проблемы всегда были и остаются одними из кардинальных в контексте становления трансформационного общества. Поскольку Украина в этом не является исключением, развитие национальной системы образования осуществляется в нашем государстве достаточно интенсивно и результативно. Среди основных принципов образовательных трансформаций: массовый, всеобъемлющий характер образования, его

качество и непрерывность. Обеспечить их реализацию можно только при использовании новой образовательной политики, направленной на обновление содержания и внедрение образовательных технологий, совершенного владения методологией самостоятельной учебной деятельности. В статье рассматривается отечественный переходный тип образовательной политики, призванный обеспечить реализацию указанных выше задач.

Ключевые слова: человек, образование, политика, образовательная политика, непрерывность образования, образовательные технологии.

Shelyuk L. A. Features educational policy in terms of public transit.

Transformational (transit) society requires a dynamic educational policy that would ensure quality training of human life and labor in accordance with the requirements of global public innovation; The author emphasizes that the problem has always been and remains one of the fundamental transformation in the context of developing society. Since Ukraine is no exception to this, the development of a national system of education is carried out in our country quite intensively and effectively. Among the basic principles of educational transformation – a massive, comprehensive education and its quality and continuity. Ensure their implementation is possible only if you use the new educational policies to update the content and implementation of educational technology, mastery of methodology, independent learning activities. The article discusses the domestic transitional type of educational policy, to ensure the realization of the above objectives.

Keywords: people, education, policy, education policy, continuing education, educational technology.

Саkun А. В.

**СИНЕРГИЯ «СВОБОДИ» І «НЕСВОБОДИ»
У СУПЕРЕЧНОСТЯХ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ**

У статті розглянуто проблему складності сучасного світу, пізнання якого можна здійснити завдяки «складному» мисленню. Показано взаємодію «свободи» і «несвободи» в реаліях глобалізації, яка в умовах синергетичної невизначеності утворює новий цивілізаційний стан соціальності.

Ключові слова: свобода, несвобода, глобалізація, цивілізація, проект, соціум, хаос, порядок.

Складно організованим системами, якими є сучасні економіка, політика, культура, не потрібно нав'язувати певні, точно фіксовані шляхи розвитку, розроблених на основі тих чи інших строго вивірених

розрахунків, програм, формул. Закони суспільного розвитку (якщо прийняти факт їх існування), значно менш стійкі, чим природні закони, вони проявляють себе в різних інституціональних, ціннісно-нормативних, інтелектуальних умовах, різноманітному розкладі соціальних і політичних сил, збігу обставин тощо по-різному. Кожна конкретно-історична, суспільна даність має власну реальність і власну систему детермінацій, пріоритетів, переваг. Будучи перемінними утвореннями або величинами, вони знаходяться в стані постійної зміни і оновлення [1, 9]. Все це свідчить про синергетичний зміст співвідношення свободи і несвободи, раціонального та ірраціонального, оскільки мова йде про стійкість (стабільність) і нестійкість.

Метою статті є розкрити синергію «свободи» і «несвободи» в суперечностях глобального світу.

Видатний французький мислитель сучасності Е. Морен, характеризуючи складність сучасного пізнання і його можливості для одержання знання, вказує: «Людський розум повинен остерігатися своїх мисленневих продуктів, котрі в той же час йому життєво необхідні. Нам потрібен постійний контроль, щоб уникати ідеалізму і раціоналізації. Наш розум повинен вести діалог з ідеями, які продукуються ним, повинен здійснюватися їх взаємний контроль. Необхідні обмін і комунікація між різними областями нашої свідомості... Нам потрібно зробити більш цивілізованими наші теорії, а саме утворити нове покоління відкритих, раціональних, рефлексивних, самокритичних, здатних до самореформування теорій. Нам необхідно знайти точки зору на ноосферу, котрі можуть бути виявлені лише з допомогою складних ідей, у співробітництві з нашим мисленням, яке шукає метаточки зору для самоспостереження і самоосягнення. Ми маємо потреби в тому, щоб кристалізувалась і укорінювалась парадигма, яка відкриває можливість складного пізнання» [5, 35].

Необхідно враховувати, що «складне пізнання» вимагає відповідного, складного мислення. Опис «складного» неможливий без уявлення про «нелінійність» і сучасні «нелінійні» моделі. В умовах сучасного світу лінійне мислення, що й дотепер домінує в деяких галузях науки, стає «принципово недостатнім і навіть небезпечним» [2, 48], – вказує Л. Горбунова. Безумовно, фізична, соціальна й ментальна реальність є нелінійною й складною. «Цей істотний результат синергетичної епістемології спричиняє серйозні наслідки для нашої поведінки. Варто ще раз підкреслити, що лінійне мислення може бути небезпечним у нелінійній складній реальності... Ми

повинні пам'ятати, що в політиці й історії монокаузальність може призвести до догматизму, нетолерантності й фанатизму... Підхід до вивчення складних систем породжує нові наслідки в епістемології й етиці. Він дає шанс запобігти хаосу в складному нелінійному світі й використати креативні можливості синергетичних ефектів», – вважає К. Майнцер, президент Німецького товариства з вивчення складних систем і нелінійної динаміки [4, 97].

У реальному соціальному бутті свобода і несвобода не просто співіснують в певній стабільності, а в постійних суперечностях і конфліктах взаємодіють між собою, немовби пронизуючи один одного, тим самим роблячи немислимим і спільне існування. Через це вони утворюють цілий спектр можливих векторів суспільно-історичного розвитку. У соціальних, політичних, економічних системах їх неможливо представляти як самодостатні прямі лінії, які означаються, наприклад, «лібералізмом», «консерватизмом», «соціал-демократизмом», «монетаризмом», «держаним регулюванням» тощо, здатними функціонувати і розвиватися самостійно й ізольовано по своєму власному шляху. Тут діє принцип свого роду «доповнюваності», згідно якому існують різні лінії і напрямки розвитку, котрі немовби «доповнюють і стимулюють один одного» [1, 9]. Власне, це дає інше розуміння свободи і несвободи в контексті раціонального та ірраціонального як феноменів соціального пізнання і культури мислення.

Необхідно уточнити: якщо ми говоримо про свободу в соціальному вимірі, то вона завжди конкретна. Можливості свободи визначаються можливостями тієї системи, до якої вона належить і в сфері якої вона проявляється. Свобода конкретна в силу того, що органічно пов'язана з конкретним видом несвободи. В свою чергу несвобода проявляє себе через закони буття. Свобода, що породжується існуванням об'єктів реальності, не узгоджуються із законами і умовами буття предметів, процесів і явищ, в силу чого набувають «протизаконного» характеру. Виступаючи дестабілізуючим фактором буття, свобода також виступає «характеристикою, зв'язків, сприяючи зміні, переформуванню зв'язків у системі, що веде до зміни, розвитку системи та її компонентів» [3, 22]. Це цілком закономірно, оскільки історія цивілізації і конкретного суспільства (як і кожного індивіда), не являє собою лінійну еволюцію. Вона містить турбулентні потоки, біфуркації, відхилення від шляху, періоди застою, латентні стадії, за якими слідує бурхливі події. Історія соціуму – це накладення один на одного негармонічних становлень з випадковостями і невизначеностями, які включають в себе процеси

еволюції та інволюції, прогресивні зрушення і явища занепаду, відступу і надлому. Історія – це «складне переплетіння порядку, безпорядку і організації. Вона підкоряється і детермінізму, і випадковостям... Вона завжди має два протилежних образи: цивілізацію і варварство, творіння і руйнування, процеси народження і вбивства, страти...», – зазначає Е. Морен [5, 71].

Все це робить прогнозування, передбачення соціально-історичного розвитку, особливо в умовах сучасності, досить складною справою. Але можна стверджувати, що в процесі вільного розвитку (свободи) майбутнє нашої соціальної системи має своєю відправною точкою сучасний стан речей. Так, наприклад, майбутнє економіки неможливо уявляти просто як розширене теперішнє. В її розвитку можуть бути і бувають певні «вибухові» фази, результатом яких може стати радикальна перебудова структур, цінностей, норм, правил гри тощо. Саме «експонціальне зростання, яке стало динамічною закономірністю сучасного світу, виключає прямолінійну екстраполяцію сучасності на майбутнє і посилює можливість багатовекторності» [1, 10], точніше, багатоваріантності розвитку як економіки, так і інших сфер соціального життя.

Ця ситуація є цілком закономірною, оскільки людські суспільства не можна представляти як «складні системи молекул або мурахів, вони є результатом у вищій мірі інтенціонально діючих істот з більшим або меншим ступенем свободи. Особливий вид пророцтва, що саме збувається – це ефект Едіпа, коли люди, подібно до легендарного давньогрецького царя, марно намагаються змінити те майбутнє, яке для них приготовлене. З макроскопічної точки зору ми можемо спостерігати окремих індивідів, котрі своєю активністю вносять свою долю в колективний макростан суспільства, що відображає культурний, політичний та економічний порядок» [4, 97]. Тим не менше макростан суспільства, безумовно, не просто урівнює поведінку його частин. Параметри порядку суспільства потужно впливають на індивідів цього суспільства, орієнтуючи їх в своїй активності, активізуючи і роблячи пасивними їх установки і здібності. Цей вид зворотнього зв'язку типовий для складних динамічних систем. Якщо «контрольні параметри умов оточуючого середовища досягають певних критичних величин завдяки внутрішнім і зовнішнім (ірраціональним та раціональним – А.С.) взаємодіям, то макроперемінні можуть переміщатися в область нестабільності, з якої можуть виникати альтернативні шляхи, що розходяться в різні сторони» [4, 97], – вважає К. Майнцер. В цій ситуації незначні непередбачені флуктуації (наприклад, дії дуже небагатьох впливових

людей, наукові відкриття, нові технології) можуть стати вирішальними при виборі одного з альтернативних шляхів, характерних для нестабільного стану біфуркації, по якому буде йти розвиток суспільства.

Виходячи з цього міркування, зрозуміло, що цілісність, якісна визначеність світу зберігається завдяки внутрішнім зв'язкам і відносинам, означеним поняттям «несвободи». Його зміст – це зв'язки, що характеризують якісний стан системи, її стабільність, усталеність, функціональність. Несвобода – це зв'язки домінування системи над елементами, які її складають. Якщо її немає, то немає системи. Перехід від одного стабільного стану (несвободи) до іншого (нової несповоди), здійснюється через свободу. Але динаміка розвитку системи передбачає: або цілісну зміну однією системи іншою, через її трансформацію і перекомбінацію зв'язків на основі нових принципів, законів, або послідовну зміну структурних елементів системи. Синергія цього процесу полягає в тому, що при послідовній трансформації системи (еволюції) і цілісності (в системі) можуть одночасно існувати несповода, яка відходить (змінюється), і несповода (порядок), що встановлюється (яка розвивається, змінюється). Несвобода, яка відходить і несповода, що встановлюється, спирається в суспільстві на відповідні соціальні сили. Суспільство перехідного періоду, при зміні формацій або цивілізацій, зберігає в собі функціонуючі залишки попередньої культури і цивілізації, а також організаційні структури нових суспільних утворень [3, 18].

Свобода також містить в собі зв'язки, відносини. Як спонтанний, творчий процес вона, утворюючи нову несповоду (стабільність, порядок), комбінує результати своєї попередньої творчої діяльності, утворюючи нове, невідоме. За кожним новим кроком свободи перебуває творчість, продукування нових відносин, процесів, думок тощо. В основі нового, в якості його фундаменту, ми знаходимо нову несповоду, що підтримується свободою творчою. Як свобода, так і несповода (творчість і стабільність) можуть діяти самостійно і разом, одночасно. Саме завдяки цьому виникає динаміка розвитку. У цьому контексті важливим є те, що «в соціальному світі, на всіх його рівнях, зберігаються традиційні і, з другого боку, постійно виникаючі нові підсистеми, які в свою чергу трансформуються, змінюються» [3, 23]. Тому для прогнозування характеру і напрямку трансформації соціального світу недостатньо традиційного досвіду, оскільки радикально змінюються (і вже змінилися) самі інфраструктури. І, як вже зазначалося, змінюється склад, кількість і якість головних суб'єктів соціокультурних, політичних економічних та інших

відносин, тому утворюється нова система – складна, нестабільна, нелінійна, здатна до постійної самоорганізації.

Нагадаємо, що слово «проект» потрапило у філософську літературу завдяки промові Ю. Габермаса в 1980 р. «Модерн – незавершений проект». З його точки зору, «проект модерну, сформульований у XVIII ст. філософами Просвітництва, полягає в тому, щоб неухильно розвивати об'єктивні науки, університетські основи моралі та права і автономне мистецтво із збереженням їх свавільної природи, але одночасно і в тому, щоб звільнити накопичені таким чином когнітивні потенціали з їх вищих езотеричних форм і використовувати їх для життєвих умов» [9, 41].

Хоча в цьому контексті слово «проект» означає не більше, як бажана програма, але воно має і другу сторону – «свавільну природу» історичного процесу. Що означає енергію свободи, нелінійність, відкритість. З цієї позиції актуалізується питання про подальший вимір сутності сучасності, яка полягає не лише в раціоналізації, емансипації, секуляризації, але і в «проектному способі існування». Тому сучасність не «проект», а постає «ареною суперечностей різних проектів або, точніше, програм, стратегій (не всім їм властиві характеристики конструктивної зв'язності, що передбачаються поняттям «проект») відповіді, на загальний вихідний виклик – розпад соціальної космології «традиційного суспільства» [8, 11-12], – вказує В. Федотова. В силу чого сутність сучасності (нової епохи) можна визначити як перехід від панування традицій до панування інновацій у всіх сферах життя. Епоха модерніти (сучасності) – не наслідок «проекту». Розвиток економічного лібералізму (капіталізму) став однією з інновацій, котра може розглядатися як злам попередніх тенденцій розвитку традиційних суспільств в точках біфуркації і перехід соціальних систем на новий рівень. Але при цьому «традиційні суспільства» залишалися такими ж, як були, підкорюючи собі, своїй традиції ринкові інновації. Але з часом, по мірі розвитку свободи, і в першу чергу свободи особистості, раціональна, спонтанна, ірраціональна енергія якої активно стверджує становлення індустріального виробництва, націй і ринкової економіки. Процес перетворення традиційних суспільств був тривалим, він містить перманентні інновації, які, зрештою, «зробили основою існування капіталістичного суспільства інновацією саму по собі, яка перетворилася в спосіб відтворення цього суспільства» [8, 12].

Інновація – це завжди процес перетворення, складності і вихід за межі «лінійності», отже, переходу «хаосу» в «порядок» (І. Пригожин). Відомий дослідник історії ринкової економіки (капіталізму) К. Поланьї

зазначає: «Сучасні умови, в яких перебуває людина, можна описати дуже простим термінами. Індустріальна революція всього лише сто п'ятдесят років назад започатковувала розвиток цивілізація технологічного типу... Індустріальна цивілізація перемішала частини буття людини. Мащини вторгалися в інтимну рівновагу, котра була досягнута, між людиною, природою і роботою» [6, 29]. І капіталізм як соціальний лад формувався не лише під впливом технологічних інновацій, але і під впливом духовних революцій, в яких головним було вирішення проблеми подолання «несвободи» і ствердження «свободи». Досягнення результату було досягнуто завдяки введенню соціальних інновацій в різних сферах суспільства в цілому. Становлення сучасного постіндустріального суспільства також є результатом інновацій в технологіях, культурі, мисленні тощо.

Ця обставина породжує нову систему відносин «свободи» і «несвободи», оскільки сучасний ринок перебудував взаємозв'язок соціальних і економічних відносин, викликавши до життя ту «економічну людину», яка стала нормою для неоліберальних теорій і неоліберальної політичної практики. Цю людину називають «модульною» (Е. Геллнер), а також автономною і відповідальною. Розглядаючи капіталізм як суспільство нового типу, К. Поланьї, як і В. Зомбарт, вважає його «найбільш штучним із всіх соціальних утворень» [6, 35]. Штучним, тобто в найбільшій мірі створений самою людиною. Але це не означає, що побудованим відповідно «проєкту». Еволюція капіталістичного суспільства пов'язана з розширенням діяльності інституту ринка, котрий виявився самозростаючим, самоорганізуючим, володіючим цивілізаційною енергією спрямованості на здійснення своїх завдань, все більш масштабних, більш складних.

Враховуючи особливу «турбулентність», «відкритість» сучасного соціуму, зазначимо, що своєрідним інноваційним проєктом подолання недоліків ринкової економіки стала західна соціал-демократія. Загальний концепт західної демократії передбачає наявність обмежень в діяльності держави, що йдуть від суспільства. Здатне бути самостійним суб'єктом діяльності, суспільство ставить державу під контроль громадян і тому називається «громадянським». Сьогодні «громадянське суспільство» корелює із «суспільством знань», яке в силу своєї складності допускає невизначеність. Це суспільство має справу з ідеями в більшій мірі, ніж з матеріальними процесами. Воно досягає своїх цілей за допомогою інновацій, в першу чергу в мисленні.

Важливим є те, що сучасне «громадянське суспільство» невід'ємне від ринку. Свобода підприємницької діяльності дає людині особливе

відчуття творчої самореалізації, наповнює її впевненістю в собі і своєму розумі почуттям самоцінності свого внутрішнього світу. Відчуття, «переживання» творчості «звільняє» потік спонтанності, спрямовуючи його силу на подальший розвиток мислення і практики в руслі соціальних інновацій. Проблема «спонтанності» стає по особливому актуальна в сучасному контексті, коли ведеться переосмислення результатів соціальності, культури, економічних результатів. Причому вимога полягає в звільненні від «засилля» раціональності на користь спонтанності, або ірраціональності [7, 43].

Вказані міркування стосуються не лише творчості в науці та культурі, але і в соціальному розвитку. І в першому, і в другому випадку справжня творчість як найбільш сутнісний прояв людини у світі неможлива без спонтанності, оскільки поза спонтанністю можна говорити лише про технічне, нехай і штучне, «роблення» за відомими правилами побудови форм. Стає очевидним, що спонтанність і творчість тісно пов'язані і взаємообумовлені. Спонтанність можна витлумачити як імпульсивний викид у свідомість ірраціональних енергій, прихованих в сфері несвідомого. Але, як правило, вони не переходять «порогу свідомості». Проблемність ідентифікації подібного стану призводить до того, що під природністю поведінки можуть розумітися сваволя і асоціальність.

Безумовно, творчість як умова і результат свободи невід'ємна від знання. Людина не вільна від одних знань і вільна від інших. Принципи соціального буття, системи соціального знання розділяють людей на прибічників і противників тих чи інших ідей, думок, поглядів. Ідеї як зміцнюють держави, організації, суспільні об'єднання, так і розколюють їх. Закони життя соціальної групи вимагають бути прибічниками одних і противниками інших ідей. До кожної ідеї існує своє ставлення – позитивне, негативне, індиферентне. Звідси випливає, що вся ця сфера загальнолюдського знання поділяється на дві галузі – мислиме і немислиме (раціональне та ірраціональне). Ця сфера досить широка, вона охоплює всі без виключення людські знання. Тому цілком закономірно, що «свобода» і «несвобода» у сфері наукового пошуку пов'язані з поняттями мислимого і немислимого (раціонального та ірраціонального) [3, 26]. У синтезі вони обумовлюють спонтанність соціального та індивідуального розвитку. В історії суспільства і культури спонтанність сприяє звільненню від жорстких соціальних та ідеологічних «фільтрів», але водночас позбавляє впорядкованості. У стані спонтанності суб'єкт соціальної та індивідуальної творчості одержує здатність безпосередньо сприймати світ у його цілісності, в

повноті його можливостей та енергій. Незалежно від розуміння характеру і змісту спонтанності як умови творчості в кожному епоху, в кожній цивілізації вона є цінністю, утворюючи ядро всеохопного механізму культури, спрямовуючи на організацію і регуляцію буття соціуму в напрямку свободи. Завдяки цьому і відбувається постійне оновлення соціуму в контексті самоорганізації, переходу від свободи (спонтанності) до несвободи (порядку).

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гаджиев К. С.* Мировой экономической кризис: политико-культурное измерение // Вопросы философии. – 2010. – № 6. – С. 3-19.
2. *Горбунова Л. С.* Складнісне мислення як відповідь на виклик епохи // Філософія і методологія розвитку вищої освіти України в контексті євроінтеграційних процесів / [авт. кол.: В. Андрущенко (керівник), М. Бойченко, Л. Горбунова, В. Лутай та ін.]. – К.: Педагогічна думка, 2011. – С. 35-49.
3. *Иошкин В. К.* Несвобода и свобода в рациональном осмыслении мира // Вопросы философии. – 2006. – № 8. – С. 15-28.
4. *Майнцер К.* Вызовы сложности в XXI веке. Междисциплинарное введение // Вопросы философии. – 2010. – № 10. – С. 84-98.
5. *Морен Э.* Образование в будущее: семь неотложных задач // Синергетическая парадигма. Синергетика образования. – М.: Прогресс-Традиция, 2007. – С. 24-96
6. *Полань К.* О вере в экономический детерминализм // «Великая трансформация» Карла Поланьи. Прошлое, настоящее, будущее. – М.: ГУ ВШЭ, 2006. – 406 с.
7. *Самохвалова В. И.* Творчество и энергия самоутверждения // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 34-46.

Сакун А. В. Синергия «свободы» и «несвободы» в противоречиях глобального мира.

В статье исследуется проблема сложности современного мира, познание которого можно осуществить благодаря «сложному» мышлению. Показано взаимодействие «свободы» и «несвободы» в реалиях глобализации, создающей в условиях синергетической неопределенности новое цивилизационное состояние социальности.

Ключевые слова: свобода, несвобода, глобализация, цивилизация, проект, социум, хаос, порядок.

Sakun A. V. Synergy of «Freedom» and «Unfreedom» in the Contradictions of the Global World.

The paper reveals the problem of complexity of modern world, knowledge of which can be done through the «complex» thinking. It is shown the

interaction of «freedom» and «unfreedom» in the realities of globalization, which in terms of synergy uncertainty creates a new civilization state of sociality.

Keywords: freedom, unfreedom, globalization, civilization, project, society, chaos, order.

Волинець А. А.

ЕСТЕТИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СИМВОЛІКИ ХАОСУ

Стаття присвячена історичному процесу трансформації символіки Хаосу як естетичної інтерпретації природи цієї онтологічної категорії. Автор статті спирається на загальні принципи наукового пізнання та методи: аналіз, синтез, узагальнення, формалізація, об'єктивність, історизм, експертну оцінку. Компаративно-історичне дослідження символіки Хаосу, починаючи від неоліту і до сьогодення, показало її універсальний світовий характер. Зокрема, це стосується практично всесвітньо поширених спіралевидних орнаментів та образу змієподібної або драконоподібної істоти. Символіка взагалі та символіка Хаосу зокрема в архаїчних культурах має космізуючий характер. У різних національних міфологіях Хаос сприймається дещо по-різному, що залежить від співвідношення культурних зв'язків, території та часу виникнення певних мотивів. Але, незважаючи на відмінності конкретних інтерпретацій, в цілому, Хаос в міфології має відношення не лише до руйнування, але й до творення. Дуже близькі уявлення ми бачимо в культурі XX – початку XXI ст., причому вони виникають майже одночасно і незалежно в таких різних сферах, як фантастична література та наукові теорії, похідне від останніх наукове мистецтво.

Ключові слова: інтерпретація, Хаос, символізація, онтологічна категорія, образ, символ, емблема, знак, петрогліф, спіралевидний орнамент.

Протягом історичного розвитку процес символізації займає панівну роль у когнітивній діяльності людської свідомості. Вже в архаїчних культурах символізація дозволяє досить змістовно окреслити найсуттєвіші якості тих чи інших онтологічних категорій, причому ці смисли залишаються «зашифрованими» в символі протягом століть, а інколи й тисячоліть. У сучасній художній діяльності ми бачимо відразу два процеси, які мають безпосереднє відношення до архаїчної символіки: це, по-перше, її безпосереднє успадкування в культурах, які ще не втратили живої традиції, по-друге, реставрація чи імітація особливостей міфопоетичного творення.

Обидва ці процеси суттєво впливають на реміфологізацію сучасної культури, а отже, потребують дослідження в межах естетики.

У дослідження співвідношення символу, знаку, архетипу, величезний доробок внесли В. Бичков, Е. Кассіер, С. Лангер, О. Лосєв, А. Люсий, А. Рябко, К. Г. Юнг та інші. Розробкою питань семіотики знаків та емблем займалися Ю. Гирин, Ю. Лотман, В. Луков, Є. Спірова. Петрогліфію та орнамент часів неоліту вивчали О. Данілова, В. Косарєв, Е. Міронова, А. Окладніков, Ю. Петухов та інші. Серед українських вчених слід згадати П. Гірчанівську, О. Кирилюка, О. Колесник, В. Личковаха, С. Стоян.

Завданням дослідження є розгляд історичного розвитку символіки Хаосу, а саме: демонстрація характеру естетичної інтерпретації цієї онтологічної категорії у світогляді людини, починаючи від доби неоліту і завершуючи ХХ ст.

На початку визначимося з поняттям символізації. На думку В. Бичкова: «Символізація розуміється як діалогічний процес, в центрі якого знаходиться художній символ, який «віддзеркалює» глибинний сенс символічного, котрий отримує повну актуалізацію лише у художньому символі. Останній, в свою чергу будучи сутнісним ядром, основою художнього образу, котрий уявляється нам як духовно-ейдична цілісність, яка виражає певну реальність в модусі більшого або меншого ізоморфізму що реалізується у процесі естетичного сприйняття» [4, 81-89]. Таким чином виходячи з зазначеного визначення символізації, ми можемо спостерігати, що протягом історичного розвитку, процес символізації займає пануючу роль у когнітивній діяльності архаїчної свідомості. Цей процес дозволяє людині в межах її досвіду досить повно і глибоко вести пізнавальну діяльність з високим рівнем узагальнення, досить змістовно окреслювати найсуттєвіші якості тих чи інших онтологічних категорій.

Символізація як усвідомлений принцип бере свій початок з античних часів. Платон дав цілісне трактування символу як інтуїтивної вказівки свідомості на вищу, істинну форму об'єкта. Платон демонструє чудову ілюстрацію символічного пізнання як сходження від світу «тіней» до вищої істини. Оцінюючи його внесок, О. Лосєв назвав його «чистим символізмом»: «Сама методологія платонівського вчення про ідеї засвідчує про те, що існує повний і справжній реалістичний символізм, чи символічний реалізм» [2].

Символіка, як і сам процес символізації, подорожує крізь віки і передає нам розуміння давнім людством природи міфологеми Хаосу. Ця символіка невід'ємна від усього пласту культури, від міфів, легенд, казок, релігійних вірувань і всієї художньої діяльності людини. Такі

символи зустрічаються протягом всієї історії розвитку людства у схематичному зображенні, знаках, антропоморфному чи зооморфному втіленні Хаосу або здебільшого у символах, які відображають природні властивості цієї стихії. До них можна віднести:

1. Непередбачуваність та випадковість.
2. Постійний самопідтримуючий рух.
3. Безкінечність як єдино можливу форму буття існування Хаосу.
4. Відтворюваність та самоподібність форм.
5. Процес самоорганізації певних детермінованих форм як процесу реалізації потенційної можливості формотворення в стохастичній системі.

Ці характеристики віднайшли своє відображення у таких естетичних формах художнього вираження як гротеск, абсурд та деякі інші.

Якщо ми звернемо увагу на історію розвитку символіки Хаосу, то побачимо трансісторичну схожість зовнішніх та смислових рис і зможемо прослідкувати відношення людини до цієї стихії, яке відобразилося на специфіці знакового його зображення.

Одним з найбільш давніх, відомих з петрогліфів та керамічного орнаменту, є символ у вигляді спіралі. Цей мотив простежується практично в усіх археологічних культурах на території усіх чотирьох континентів.

Згідно з прийнятим в математиці визначенням, спіраль – це плоскі криві лінії, які безліч разів обходять деяку крапку, причому з кожним обходом наближаються до неї, або віддаляються від неї. Спіраль можна розглядати як геометричну фігуру, утворену обертанням і поступальним рухом навколо певного центру.

Існує кілька базових типів спіралі, виділених математиками: 1) архімедова; 2) логарифмічна; 3) клотоїда, утворена сполученням дуг півкіл різних діаметрів (як в символі «Інь-Янь»).

Фігури архімедової і логарифмічної спіралі близькі до традиційного візерунку «водяний вир». Клотоїда відповідає зображенню широко відомого візерунку «біжить хвиля», характеристикою якого є безперервного повторення того самого елемента. Названі типи спіралі є стабільним орнаментальним мотивом неолітичних культур. З огляду на їх розповсюдженість, точно визначити місце зародження спірального орнаменту уявляється неможливим, і, скоріш за все, сам орнамент відноситься до універсальних світових зображень, до яких належать і такі прості геометричні форми як коло, квадрат, трикутник. Образ спіралі в

найбільш узагальненому вигляді можна знайти також у графемах літер «С», «S», цифри «8».

Відомо, що спіральний мотив зазвичай трактується як репрезентація ідеї зміни або руху. Орнамент передає динаміку певної природної стихії, такої, як вода, вогонь, вітер, або ж презентує природу загалом у вигляді постійного, безперервного процесу творення за принципом діалектичного протистояння. Підтвердженням цього є значення символу «Інь-Янь» [3, 17-31], який був розповсюджений не тільки на Сході, але і в Європі. Спіральний орнамент може бути також солярним знаком, як то можна спостерігати на прикладі свастики, тріскеліона та борджгалі, значення яких близькі до значень інших спіралевидних орнаментів.

В цілому, спіральний орнамент символізує стихії, які в міфологічній свідомості ототожнювались з Хаосом (перш за все – безкраї водні простори). Він пов'язаний також з символічним зображенням стану без початку та кінця, без впорядкованості. А такою безформною стихією, як раз і є Хаос в «Теогонії» Гесіода, чи його китайський аналог Хунь-Дунь [1]. Отже, спіральний орнамент символізує безкінечність, як єдино можливу форму просторового стану Всесвіту. Водночас він символізує процес виникнення Космосу з Хаосу. Тому подібні символи можна тлумачити як такі, що позначають Хаос, але мають і космізуючу функцію.

Отже, незважаючи на специфіку конкретних спіралевидних орнаментів (водяних чи солярних), вони мають спільні риси, які відображають єдиичну суть однієї тієї самої космогонічної категорії. У них зашифроване уявлення про первозданного стан Хаосу у вигляді безкінечного, рухливого простору, з якого було все створено і з якого вийшли всі упорядковані форми, які згодом і утворили Космос.

При цьому сам Хаос не був знищений, але залишився на периферії. Причому, враховуючи його тенденцію розчиняти та поглинати всі впорядковані форми, він осмислювався як постійна загроза існуючому порядку. На цьому етапі Хаос отримує зооморфне втілення, яке згодом починає використовуватись як знак, чи емблема, однак у великій мірі зберігає свою семантику. Саме тут з'являються зображення зміїв чи драконів, які своїм символічним значенням, відповідають всім властивостям Хаосу. Символіка змії передбачає тісний зв'язок з землею та водою – найбільш «хаотичними» стихіями. Саме слово «змія» вважається однокореневим з «землею».

Конкретне семантичне забарвлення образу дракона чи змія відображає ставлення до нього того чи іншого народу на певному історичному етапі. Найбільш яскраво культ змія/дракона виражений у

народів центральної та південної Америки і Азії, але сам змії присутній у культурах майже всіх народів світу. Є дані, що цей образ наявний навіть там, де змії не було, а сам символ запозичався. Це вказує на його універсальність та актуальність для колективного безсвідомого будь-якої людської спільноти.

Із зооморфних символів особливу увагу привертає Уроборос. Колоподібне зображення змія, який поглинає власний хвіст, – один з перших символів нескінченності в історії людства. При всій багатозначності цього символу найбільш поширеним трактуванням є репрезентація природи циклічності життя, в тому числі взаємних змін порядку та Хаосу [6]. Уроборос широко використовувався людством протягом усієї історії, починаючи від Стародавнього Єгипту, звідки символ перейшов до Греції та Ізраїлю. Він також відомий на території Месоамерики та Китаю. Інтерес до Уробороса зберігався протягом віків. Він грав помітну роль у вченні гностиків, а також був символом ремесла середньовічних алхіміків, символізуючи собою перетворення елементів у філософський камінь.

У новітній час швейцарським психоаналітиком К. Г. Юнгом у символ Уробороса був вкладений новий сенс. Так, в ортодоксальній аналітичній психології архетип Уробороса символізує темряву і саморуйнування, одночасно з родючістю і творчою потенцією. Подальші дослідження цього архетипу знайшли своє місце в роботах юнґіанського психоаналітика Е. Нойманна, де Уроборос визначено в якості ранньої стадії розвитку особистості [5, 249-250].

Символ Уробороса тісно переплітається з міфологічним образом дракона. Це зближення майже неминуче, особливо якщо поглянути на їх тісний зв'язок із стихіями, що символізують початок світотворення (світвий океан), чи руйнацію (вогнь).

Так, у германо-скандинавській міфології, як пише Л. Фубістер [8], форми Уробороса набуває Ермунганд. В океані змія Ермунганд розрослася до таких великих розмірів, що змогла оперезати своїм тілом землю і вкусити себе за хвіст. Саме у світовому океані вона має перебувати більшість часу аж до настання Рагнарека, коли їй призначено в останній битві зустрітися з Тором. Подібну негативну роль прихованої небезпеки ми можемо зустріти і в текстах Старого Заповіту, де змії зараховується до «нечистих» створінь. Він символізує Сатану і Зло в цілому: так, Змії є причиною вигнання з Раю Адама і Єви. Деякі гностичні секти, наприклад Офіти, ототожнювали Змія з райського саду з Уроборосом.

Змії чи Дракон не завжди мали в міфології негативне значення. Подібний погляд був більше розповсюджений на території Близького

Сходу, та на території Європи в період раннього середньовіччя. У решті світу ми можемо побачити протилежну картину. Наприклад, у Китаї Уроборос або Цулонг, з плином часу трансформується у «китайського дракона», який приносить удачу. У ведичній релігії і в індуїзмі в якості однієї з форм божества фігурує змія Шеша (або Ананта-Шеша). Зображення Шеші можна часто побачити на картинах, що зображують згорнуту у клубок змію, на якій, схрестивши ноги, сидить Вішну. Витки тіла Шеші символізують нескінченний кругообіг часу. У більш широкому трактуванні міфу величезних розмірів змія (на зразок кобри) мешкає в світовому океані і має сотню голів. Простір же, приховуваний масивним тілом Шеші, включає в себе всі планети Всесвіту; якщо бути точним, саме Шеша і тримає ці планети своїми численними головами, а також виспівує хвалебні пісні на честь Вішну.

З давніх часів і до сьогодні в Індії шанувалися змії (нагі) – покровителі водних шляхів, озер і джерел, які також були втіленням життя і родючості. Крім того, нагі уособлюють неминучий цикл часу і безсмертя. За легендами всі нагі є нащадками трьох зміїних богів.

Поширеним культ змії був і на території Америки, де шанувалися боги, які мали образ змії з крилами, як Кетцалькоатль. Поклоніння Кетцалькоатля включало принесення в жертву метеликів і колібри; в пізній період культу в жертву приносили і людей. У толтеків противником Пернатого Змія був Тескатлипока, який відправив Кетцалькоатля у вигнання. За іншою версією Кецалькоатль добровільно поплав на плоту із змії, пообіцявши повернутися – саме ця легенда вплинула на успіх конкістадорів в завоюванні Месоамерики.

Зображення змії з баранячими рогами було поширене в культовій іконографії народів північного заходу Європи в доримський і римський період. Цей образ представлений три рази на славетному котлі з Гундеструпа. У римсько-кельтській Галлії цього змія зазвичай зображували разом з рогатим богом Цернунном, який й сам, окрім іншого, мав символіку Нижнього світу та Хаосу; зображення цієї ж пари, що датується 4 ст. н. е., виявлено в Північній Італії серед петрогліфів долини Валькамоніка.

Отже, Близькосхідна та середньовічно-європейська негативні інтерпретації символу Змія, Дракона та Уробороса є скоріше виключенням, водночас як в інших традиціях ці символи уособлювали не стільки Хаос як такий, скільки Хаос в єдності з Космосом і означали фундаментальну космологічну роль Хаосу в світотворенні, а тому могли сприйматися як образи пізнання та творчого потенціалу.

З плином часу символ починає своє стилістичне видозмінення, але при цьому не втрачає власної семантики. Прикладом може бути зображення «Magnum ChaosQ» у Папській базиліці Санта-Марія-Маджоре, яке вийшло із під пензля Лоренцо Лотто. У цьому випадку Хаос зображується у вигляді сонця, з внутрішньо вписаними колами та всевидящим оком, з руками та ногами, але без тулуба чи голови, навколо малюнка вписано «Magnum Chaos», що можна перекласти з латини як «Хаос Величний». Подібне зображення Хаосу у вигляді життєдайного сонця, підкреслює космологічну важливість цієї стихії, та її ототожнення з божественним началом. Колоподібність, розведені руки та спрямовані в різні боки промені демонструють дієвість і рух, передають стрімкий і бурхливий характер Хаосу.

Сьогодні однією із найпопулярніших символів Хаосу є стилізована восьмикутна зірка, яка була створена і запропонована у серії романів-фентезі про «Вічного воїна» англійським письменником-фантастом Майклом Муркоком. «Зірка Хаосу», яка широко використовується в сучасній художній літературі, має два варіанти. Перший – асиметрична восьмипроменева зірка, де промені можуть бути більшими або меншими, довшими чи коротшими по відношенню одне до одного. У цьому варіанті символ відображає Хаос непередбачуваний, стохастичний, в якому панує повний безлад і унеможливується будь-яка подоба порядку. У другому варіанті Зірка Хаосу – це промені, обрамлені у коло, що символізує Хаос детермінований. У цьому варіанті Хаос постає як перехідний стан між дисгармонією та гармонією, яка самоутворюється з нього.

Здебільшого у творах М. Муркока ця зірка, яка складалася із стріл, складених у коло, символізувала не стільки сили добра чи зла, скільки мала нейтральний характер. У розумінні фантаста, Хаос був невід'ємною частиною його світу, в якому Порядок і Хаос взаємодоповнювали одне одного і знаходились у рівновазі, завдяки якій і може існувати Всесвіт. Саме в такій інтерпретації, в 60-ті роки ХХ ст. символіка Хаосу перекоцює на сторінки інших фантастичних світів і, зазнавши певних стилістичних змін, продовжує існувати в творчості нових поколінь письменників.

Символіка Хаосу не лишається в рамках художньої літератури, а набуває розповсюдження і в області езотерики та використовується окултними общинами. У Західному Йоркширі, 1978 року П. Дж. Керролом була складена нова магічна окултна система, яка взяла на озброєння як художню літературу фентезі (зокрема, твори М. Муркока та Р. А. Уілсона), запозичивши і зірку Хаосу, і

філософські погляди на світ як на хаотичне і непередбачуване накопичення подій.

Іншим популярним символом Хаосу є його стилізоване зображення Інь та Янь (у дискордіанців аналогом є Ходж та Подж), у якому зверху вписаний п'ятикутник, а знизу – яблуко грецької богині розбрату Еріс (Еріді). Цей символ використовується дискордіанцями з 1954 року; сам символ «Священного Хао» був запропонований Омаром Хаямом Реверхустом (Керрі Торнлі) та Малакліпсом Молодшим (Грег Хіл) у головній книзі дискордіанців «Principia Discordia» [7].

Згідно з теософією дискордіанства цей символ окреслює уявлення про світ як циклічний процес, що знаходиться у постійному русі. У цьому постійно повторюваному процесі замкнені дві протилежності, а саме Порядок і Хаос. Порядок символізується п'ятикутником, Хаос – яблуком. Священне Хао у дискордіанців символізує все, що потрібно знати. Те, про що знати непотрібно або необов'язково, знаходиться навколо Хао у вигляді порожнього місця.

Головна відмінність дихотомічного протиставлення полягає в тому, що Хао є Хаосмосом, в якому і відбувається конкурентна боротьба між Порядком та деструктивним Хаосом, який згідно з центральним міфом дискордіанців виникає та протидіє Порядку всюди, де той силоміць насаджується. Прийняття Хаосу в усіх його проявах є головною метою для дискордіанця, оскільки протидія Порядку є подоланням так званого «прокляття Груада Сіролицього».

Символіка Хаосу властива не тільки для світу художньої літератури та окультних релігійних общин. Сьогодні стали популярними схематичні зображення різних хаотичних динамічних фігур. Для наукового товариства стали характерними символи Хаосу із таких теорій як нелінійна динаміка, математична теорія хаосу. Зображення атратора Лоуренца, Броунівських дерев чи фракталів Мандельброта постають вже не просто схематичними зображеннями, але і символами, смислове навантаження яких сьогодні вже є позитивним. Тому вони потрапляють на обкладинки періодичних видань та наукових праць, чи породжує цілу форму комп'ютерного мистецтва.

Фрактали та атратори, ставши символами, є носіями інноваційного, але не принципово нового погляду на Хаос, за яким світ постає результатом самоорганізаційних процесів, в яких випадковим чином утворюються детерміновані флуктуації, де в свою чергу відбувається процес побудови багаторівневої самоподібної складної структури, що за певний інтервал часу теж руйнується, а сам процес

повторюється. Подібні погляди належать до так званої теорії безкінечної вкладеної матерії, авторами і прихильниками якої є такі натурфілософи як Р. Л. Олдершоу, С. Сухонос, М. Тегмарк, С. Федосін та інші.

Сучасна «наукова» символіка Хаосу відповідає перерахованим вище традиційним критеріям. Помітне переважає спіралеподібних форм, такі як атрактори у математичній теорії Хаосу і самоподібні фрактальні форми в «геометрії природи», Вінерівський процес або турбулентні завихрення, головною умовою існування яких є динаміка та постійний рух. Саме подібні характеристики Хаосу набули поширення у художній культурі, та віднайшли своє відображення в різних видах мистецтва.

Підводячи підсумки, можна відзначити, що символи Хаосу мають універсальний світовий характер. Символіка несе в собі схожі або взагалі тотожні ейдичні образи, передаючи властивості онтологічної категорії завдяки міфології, яку доповнює знакова символіка.

До загальних рис історично складених символів Хаосу можна віднести такі форми як коло, вісімка, чи будь-яка простої геометричної фігури, яка передає циклічний колообертальний рух, який натякає на дуалістичний характер боротьби двох протилежностей. Орнамент має символізувати безкінечність безперервними лініями. Винятком може стати спіралевидний орнамент із відгалуженнями у вигляді завитків із невеликих стрічок та інших кривих лінійних накреслень, які в свою чергу символізують змієподібну істоту.

Сама символіка у архаїчній свідомості людства має космологізуючий характер. У різних національних міфологіях Хаос сприймається дещо по-різному, що залежить від співвідношення культурних зв'язків, території та часу виникнення певних мотивів. Але незважаючи на конкретне ставлення до зооморфного втілення цієї стихії у вигляді змієподібної істоти, вона завжди постає як така, що має фундаментальну онтологічну роль у процесі світотворення. Хаос у міфології має відношення як до руйнування, так і до творення; він може лишатися на периферії, але без втрати своєї значущості в загальному контексті. Дуже близькі уявлення помітні в культурі XX – початку XXI ст., причому вони виникають майже одночасно і незалежно в таких різних сферах, як фантастична література та наукові теорії, похідне від них наукове мистецтво. Цей феномен заслуговує на окреме вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сидихменов В. Вселенная глазами древнего китайца // Проблемы Дальнего Востока. – 1994. – № 2. – С. 116.
2. Лосев А. Ф. Очерк античного символизма и мифологии. – М. : Мысль, 1993. – С. 631.
3. Марков Л. Система дуальных противоположностей Инь – Ян в сравнительном освещении // Восток. – 2003. – № 5. – С. 80.
4. Бычков В. В. Символизация в искусстве как эстетический принцип // Философия и культура – 2012. – № 3. – С. 81-89.
5. Сэмьюэлз Э. Словарь аналитической психологии К. Юнга / Эндрю Сэмьюэлз, Бэйни Шортер, Фред Плот. – СПб. : Азбука-классика, 2009. – С. 250.
6. Bearor K. A. Irene Rice Pereira: her paintings and philosophy / Karen Anne Bearor, Irene Rice Pereira. – University of Texas Press, 1993. – P. 289.
7. Principia Discordia, Or, How I Found Goddess and What I Did to Her When I Found Her: The Magnum Opiate of Malaclypse the Younger. – 156. p.
8. Ones D. An Instinct for Dragons. – Routledge, 2002. – 139 p.

Волынец А. А. Эстетические трансформации символики хаоса.

Статья посвящена историческому процессу трансформаций символики Хаоса как эстетической интерпретации природы этой онтологической категории. Компаративно-историческое исследование символики Хаоса, начиная от неолита и до современности, показало ее универсальный мировой характер. В частности, это относится к практически всемирно распространенным спиралевидным орнаментам и к образу змеобразного или драконообразного существа. Символика вообще и символика Хаоса в частности в архаических культурах имеет космоизирующий характер. В разных национальных мифологиях Хаос воспринимается несколько по-разному, что зависит от соотношения культурных связей, территории и времени возникновения определенных мотивов. Но несмотря на различия конкретных интерпретаций, в целом, Хаос в мифологии имеет отношение не только к разрушению, но и к творению. Очень близкие представления мы видим в культуре XX – начала XXI вв., причем они возникают практически одновременно и независимо в таких различных сферах, как фантастическая литература и научные теории, и производное от последних научное искусство.

Ключевые слова: интерпретация, Хаос, символизация, онтологическая категория, образ, символ, эмблема, знак, петроглиф, спиралевидный орнамент.

Volynets A. A. Esthetical transformations of the chaos symbols.

The article dwells on the historical process of the transformations of Chaos symbolism as the esthetic interpretation of this ontological category. The

comparative-historical research of the Chaos symbols from Neolith to contemporary culture, showed its global character. It can be seen especially well on the example of the universally spread spiral ornaments and the image of serpent- or dragon-like being. Symbols at large and particularly symbols of Chaos has the Cosmos-creating character in the archaic cultures. In the different national mythological traditions Chaos is seen differently, depending upon the correlations between the cultural connections, territory and epoch of the emergence of the motifs. Still, in spite of the difference between the concrete interpretations, the mythological Chaos is related not only to destruction, but to creation as well. Very close ideas are manifested in the culture of XX – early XXI ct.; it is especially notable that they emerge practically simultaneously and independently in such different spheres as the fantasy literature and the scientific theories, which, in its turn, gave an impulse to the development of the science art.

Keywords: interpretation, Chaos, symbolization, ontological category, image, symbol, emblem, sign, petroglyph, spiral pattern.

Крапивник А. А.

ДЕТЕКТИВНЫЙ ЖАНР КАК МЕДИУМ ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ: ФИЛОСОФСКО- АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Проведено філософсько-антропологічний аналіз детективного жанру як медіуму правової культури середнього і пізнього модерну. Показано, що цей жанр декларує верховенство права, відповідальність людини за свої вчинки і немигучість справедливого юридичного і морального покарання. Наголошено на важливій функції детективного тексту як транслятора універсальних культурних цінностей. Встановлення справедливості гарантовано активною моделлю фігури слідчого.

Ключові слова: детективний жанр, Модерн, правова культура, злочин і кара, правосуддя.

Модерное общество регулируется системой правовых норм, которые обеспечивают ее обычное функционирование. Как и любая другая, правовая система накладывает на субъект конкретного общества (определенной культуры, места, времени) ряд прав и обязанностей (иными словами свобод и ограничений), которые диктуют его поведение при взаимодействии с окружением.

Вопрос об ограничении или даже потере свободы современным человеком является междисциплинарным и широко обсуждается уже

на протяжении более, чем столетия многими философами, писателями, культурологами, начиная с Ф. Ницше (а позднее экзистенциалистами (К. Ясперсом, Ж.-П. Сартром, А. Камю), представителями франкфуртской школы философии (Т. Адорно, Ю. Хабермасом, М. Хоркхаймером, П. Слотердайком), постмодернистами (Р. Бартом, Ж. Бодрийяром, У. Эко и т.д.)).

Актуальность заявленного в названии утверждения обусловлена тем, что в философских трудах просветительская идея, ее императивность подвергается критике. Поэтому сама система требует поддержки, зачастую не только исключительно исследовательской (в виде работ, например, по аналитической, позитивистской философии, культур-философии и т.д.), но и со стороны бурно развивающейся и все более влиятельной современной человеческой медиакультуре. В этой связи детективный жанр, тексты которого представлены в самых разных формах медиакультуры, можно назвать одним из инструментов пропаганды и популяризации современной системы в широком смысле. *Crime fiction* способствует заверению читателей (зрителей), то есть общества, в существовании верховенства права, и в том, что его нормы должны выполняться всеми членами определенного общества. В случае нарушения закона каким-либо лицом, его ожидает справедливое, или другими словами, соразмерное наказание [1, 120].

Целью этого исследования является философско-антропологический анализ детективного жанра как медиума правовой культуры в период среднего и позднего модерна.

В ранних детективных произведениях и классических произведениях с детективной линией рассматриваемый жанр, безусловно, выполнял функцию передачи и популяризации правовой культуры. Со временем ситуация претерпела изменения, и к середине двадцатого столетия, посыл многих детективов становится неоднозначным: для многих следователей-сыщиков – цель, расследование, оправдывает средства – они не просто совершают незначительные правонарушения, а зачастую сами являются убийцами и имеют на это «неписанное» право, как например, в шпионских рассказах о Джеймсе Бонде и его «*license to kill*». Следовательно, этические нормы конкретной культуры, как незыблемые постулаты классического детектива теряют свою значимость.

Кризис западноевропейской философии, потеря незыблемости универсальных антропологических ценностей, а следовательно, норм, стала причиной изменений и в детективных текстах, в понимании справедливости, правосудия, в способах их достижения. Уже в таком раннем детективном рассказе (англ. *crime story*), как «Мой друг,

убийца» А.К. Дойла (1882) прослеживаются существенные отклонения от классической детективной формулы. Так, акцент поставлен не на сыщике, а на «исповеди» преступника, на раскрытии его философии, его взгляда на жизнь, а также взгляда на него общества того времени и автора (чье мнение сквозит через призму линии рассказчика). Этот рассказ остро поднимает вопрос о неоднозначности критериев определения справедливости. Государству необходимо поддерживать правопорядок, ловить преступников и наказывать их. Главного персонажа произведения действительно ловит полиция в составе целой банды, допрашивает и получает свидетельство против своих соучастников. То есть, с одной стороны, Мелони (убийца, информатор и заключенный) помогает следствию покарать остальных преступников, с другой, он совершает моральное преступление, предательство, не получает правовой кары от государства, а наоборот, амнистируется. Затем уже само общество стремится учинить над этим персонажем самосуд и восстановить утраченный баланс справедливости. При этом закон выступает на стороне «предателя», он сам считает себя человеком, оказавшим обществу и государству неоценимую услугу. В конце концов, его даже считают добропорядочным и активным членом общества, когда он оседает и открывает свой «игорный салон».

Таким образом выявляются и актуализируются вопросы существования двойных стандартов государства, несовершенства правовой системы, ее несовпадения и несогласованности с неписанными, моральными законами и нормами. В последние десятилетия стали даже разрабатываться основы «диссидентского права как права инакомыслящих выступать против исторически сложившихся законов и морали в целях создания новых законов и новой морали. <...> Прецеденты рождения диссидентского права – в Новом Завете, в гуманистических движениях Ренессанса, Реформации и Просвещения на Западе. В России впервые – в защите Н.В. Гоголем права личности на поиск индивидуального пути к Богу («Российская ментальность до и после смерти «Должного», обсуждение доклада Андрея Пелипенко «Русская система» в культурном измерении») [2, 90].

С другой стороны, в романе Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» Родион Раскольников получает наказание за совершенное им преступление, проходит очищение этим наказанием, *находит свой путь к Богу* и получает шанс на лучшую жизнь, на *исправление*. Наверное, неслучайно места заключения также называют в русском языке (а значит и культуре) «исправительными заведениями».

Интересно отметить, что преступление, совершенное Раскольниковым, его самоуверенность и гордыня имеют определенное сходство с убийством, описанным Э. По в рассказе «Стук сердца». Однако Э. По не дает своему антигерою возможности искупления вины, не оставляет места для раскаяния и покаяния, как это было показано у Ф.М. Достоевского, что свидетельствует не только об индивидуальных мировоззренческих различиях, но и о значительной роли национальных культурных особенностей авторов художественных произведений.

Национальные черты также смещают акценты образов героев и антигероев. Многие современные фильмы с детективной формулой (начиная от боевиков и заканчивая мелодраматическими семейными сериалами) показывают все те изъяны, которые существуют в правоохранительной системе, в частности, в плане доверия общества этим органам. Зачастую сама милиция и спецслужбы показываются насквозь коррумпированными, предвзятыми и халатно относящимися к своим обязанностям. Такие явления, безусловно, присутствуют и в западных детективных фильмах и литературных произведениях, но их место и значимость не так велики, как на постсоветском пространстве. Тем не менее, в последние годы появляется государственный и общественный заказ на создание культурных массовых продуктов, которые были бы направлены на создание положительного образа работника правоохранительных органов. Таким образом, детектив помогает устранить деформации, которые имеются как в самих органах правопорядка, так и в их восприятии. С обеих сторон наблюдается определенная манипуляция сознанием читателя или зрителя, где ему, с одной стороны, навязываются, а с другой стороны, разрушаются стереотипы, штампы, предрассудки и искаженное мировосприятие.

В детективном тексте ставится вопрос о тождественности (вернее об ее отсутствии) понятий *справедливость* и *правосудие*. На стандартизацию, на непропорциональность, несоответствие наказания проступку людей разных сословий указывал еще Ф.М. Достоевский, когда отмечал, что человек образованный и с развитой совестью, во-первых, сам себя наказывает (и часто во много раз более жестоко), чем каторга, во-вторых, такой человек теряет при попадании на каторгу намного больше, чем простолудин, совершивший аналогичное преступление и попавший на каторгу, а в-третьих, суды присяжных часто выносят оправдательные приговоры там, где подозреваемый виновен, и в результате не несет ответственность за злодейство (этот вопрос подробно рассматривается в монографии В.А. Бачинина

[3, 386-390]). Случается, что сам закон существует только де-юре, но де-факто не исполняется (отчасти из-за человеческого фактора – бездеятельности, медлительности, неосведомленности и т.д. правоохранительных органов). Тогда на сцену выходит частное правосудие, или самосуд. В этом случае во многих детективных текстах актуализируется игра с моральным, религиозно-философским фактором. Читателю приходится принимать на себя функции судьи и принимать решение о правомерности, соразмерности, и, наконец, личном одобрении самосуда над преступником на основании ценностей, заложенных в человеке культурой, в которой он живет.

У. Эко утверждает, что в детективном романе людей привлекает не то, что «в них всегда в конце концов торжествует норма (интеллектуальная, социальная, юридическая и моральная), а зло, т.е. ненормальность, уничтожается. Нет, детектив любят за другое. За то, что его сюжет – это всегда история догадки. В чистом виде. Однако и медицинский диагноз, научный поиск, метафизическое исследование – тоже догадки. В сущности, основной вопрос философии (и психоанализа) – это и основной вопрос детектива: кто виноват?» [4, 107-108] Как правило, довольный читатель детектива получает ответ на этот вопрос. При этом возникает дилемма с определением того, что же это за чувство, которое испытывает реципиент, живущий в новоевропейской культуре по ее правилам и законам. Возможно, его можно назвать традиционным счастьем, которое понимается как жизнь, которая проходит в соответствии с принципами, в которые человек не верит, а ощущение собственной безопасности вытекает из привычного подчинения нормам [5, 35].

К такому восстановлению нормы и стремится современный (постмодерный) детектив. В культуре позднемодечного общества наблюдается резкое снижение доверия людей друг к другу. «При такой атомизации общества и таком уровне доверия вероятность внедрения норм правового государства крайне невысока» [6, 132].

В этой связи весьма логично присутствие на книжных полках и телевизионных экранах огромного количества полицейских детективов и историй о спецслужбах, программной целью которых является укрепление, хотя бы и извне, доверия к таким органам, а, следовательно, к политической власти, социальной системе и существующей культуре в целом. Вопрос о терминологической точности поздний модерн, или постмодерн, может рассматриваться следующим образом. Убедительным выглядит предположение Эмиля Паина о том, что «ослабление ценностей модерна под натиском

ценностей домодерных эпох ... демонстрирует не закат модерна, а его временный и очередной откат» [6, 119].

В позднемодерной культуре, где все большую роль играют масс медиа, детективный текст (который мы, вслед за Д. Хезмондалшем, понимаем как оптимальное «наименование для «произведений» культуры всех видов: программ, фильмов, записей, комиксов, фотографий, журналов, газет и т.д., производимых культурными индустриями [7, 15]) довольно часто продолжает выполнять функцию медиума правовой культуры не только в форме книг и кинофильмов, но и комиксов, компьютерных игр и т.д., т.е. в формах, доступных широким массам. Таким образом, человек как субъект культуры регулярно получает подтверждение того, зло терпит поражение (как минимум на экране), а добро и правосудие торжествуют, когда преступник пойман, его вина доказана, и он несет наказание за совершенный проступок.

При этом в пространстве детективного произведения выстраивается довольно четкая формула, которая включает в себя систему стереотипных образов, выполняющих специфические функции. Следует более детально рассмотреть ролевую реальность и соответствующие функции таких образов, причем не только в созданном, но и в жизненном мире.

Так, основным героем криминального жанра часто считается следователь. Он или она ведет расследование конкретного совершенного преступления, его целью является обнаружение виновного, предание его в руки закона, восстановление справедливости. Он действует, опираясь на свои интеллектуальные способности, т.е. разум, на знания и средства в области новых технологий и научных открытий. Зачастую достижение поставленной цели требует нарушения существующих правил или даже законов, но они как средства оправдываются более высокой целью. Выступает в роли охотника в поисках жертвы, но случается, что и сам оказывается в роли жертвы, на которую охотятся преступники и/или правоохранительные органы, в случае если они подозревают его в совершении расследуемого преступления. Этот персонаж, как правило, эксплицитен, но бывает случаи, когда образ следователя подается в тексте лишь имплицитно, лишь намеком или автором представлены несколько близких офицеров органов правопорядка, которые просто квалифицированно выполняют свои функции по поиску и поимке преступников. Именно этот персонаж детективного произведения зачастую становится образцом для подражания профессиональными криминалистами. К примеру, Э. Анушат в книге «Искусство

раскрытия преступлений и законы логики» пишет, что именно авторы детективных романов дали толчок к тому, чтобы криминалисты соблюдали требование к применению законов логики, к последовательному изложению своих мыслей, хотя сама идея и не нова «и относится к древнейшим временам» [8, 5-43].

Не менее важным является противостоящий следователю в поединке мифологических *охотника* и *жертвы* антигерой, *преступник*. Этот персонаж (зачастую с отмечаемыми отклонениями в психике, девиантным поведением) нарушает закон, может совершить убийство (напрямую или опосредованно, будучи только заказчиком), ведет игру со следователем, вычисляется им и несет наказание. Выступает в роли охотника в поисках жертвы, а также иногда жертвы обстоятельств разного характера.

Неоднозначен и множественен следующий образ – образ *жертвы*, первоначально жертвы преступника. Детективная формула чаще всего помещает факт убийства жертвы (или иного преступления против нее) в начало детективного произведения. Однако жертва сама может спровоцировать лицо на совершение преступления. Кроме того, в роли жертвы далее могут оказаться как преступник (за которым охотится следователь), так и сам сыщик.

Созданная автором текста ролевая реальность имеет контекстуальный план, в котором она развивается – *традиция*. Она существует в фоновом режиме в любом литературном (и не только) тексте. При этом понятие *традиция* понимается как «межпоколенная передача культурных норм и ценностей, легитимирующих поведение членов некоего сообщества» [6, 132]. Традиция выполняет в детективном тексте и воспитательную функцию: отождествляя себя с героем такого произведения, реципиент проводит навязываемый ему автором и его собственными фоновыми знаниями самоконтроль, самоанализ, самоцензуру, а значит, и самовоспитание. Тем самым детективный жанр перенимает и компенсирует назидательную функцию более ранних религиозных текстов, которые регламентировали жизнь и поведение людей (до расцвета проекта модерна).

Сам следователь может быть как профессионалом (полицейским, спецагентом или частным сыщиком), так и любителем (человеком, попавшим в такую ситуацию, в которой он вынужден/спровоцирован обстоятельствами начать свое расследование совершенного преступления), мужчиной или женщиной, молодым или пожилым человеком. «Он (или она) должен уметь только одно: разобрать окружающий мир на мелкие детали, посмотреть, *как он устроен*,

устранить неисправность и снова собрать, не потеряв ни шурупа. Читатель следит за руками. Доктор Ватсон (кто бы он ни был) подает отвертку – как правило, не ту. Собрано! Мы и не сомневались. Но все равно приятно» [9].

При этом во многих случаях образ детектива (обычно мужчины) становится современным воплощением *супергероя*, который, как традиционный мифологический персонаж (добрый молодец, рыцарь), может спасти и мир, и красавицу, и конечно, читатель частично ассоциирует себя с таким героем.

«Правовой институт уголовного наказания оправдывается посредством объединения трех аргументов. Первый указывает на поддерживаемые наказанием запреты как на оборотную сторону легитимных требований, в конечном счете, являющихся требованиями прав человека и потому универсально значимыми, поскольку каждый человек имеет право на жизнь и здоровье, насилие против него запрещается; поскольку для существования определенного пространства свободы действий необходима (функциональная с точки зрения свободы) собственность, то кража не допускается и т.д.» [1, 122].

О. Хеффе говорит и о социальной справедливости, в частности, справедливости между поколениями. «Совместная обязанность распространяется не только на природную, но и на культурную, социальную и техническую среду. Она касается достижений культуры, включая язык, литературу, искусство, музыку и архитектуру, далее цивилизационной инфраструктуры типа путей сообщений, канализации, систем образования и здравоохранения, затем архитектурного качества городов и оздоровительной ценности ландшафта, кроме того, научного, медицинского и технического знания, правовых и социальных институтов, и не в последнюю очередь накопления капитала и развития населения» [1, 133].

Эту мысль можно трактовать как то, что, например, в романе С. Кинга «Зона покрытия» авторы Импульса (мобильного телефона, разрушающего сознание и разум реципиента) – халатные и безответственные люди, настоящие преступники, ни кем не найденные, причиняющие огромную несправедливость по отношению к своему и последующим поколениям. Их стремления были направлены на то, чтобы не просто перепрограммировать, но удалить весь колоссальный цивилизационный опыт человечества, который был накоплен тысячелетиями простым нажатием кнопки на компьютере и далее на мобильных телефонах.

При этом в современной культуре «масса (толпа) не только господствует, но и представляет собой некий тигель, в котором «расплавляются» даже самые устойчивые властные инстанции. Толпа действует стандартным образом: уничтожает все различия, всасывает в себя и переваривает буквально все, чтобы затем возникла новая кристаллическая структура. Необходимым элементом этого процесса является «козел отпущения», необходимый для трансформации разрушительного насилия в созидательное, т.е. в сакральное» [10].

Не все так просто с позитивистской интерпретацией рационализма, на котором построено большинство детективных произведений. Так, анализируя один из основных трудов франкфуртской школы, «Диалектику Просвещения» М. Хоркхаймера и Т. Адорно, И.А. Михайлов отмечает следующее: «Основные ее («Диалектики Просвещения» – А.К.) идеи заключаются в следующем: 1) все, причем даже самые благонамеренные виды деятельности человека, неизбежно приводят в нашей культуре к результатам, которые противоречат изначальным намерениям; это происходит в силу не случая, но закономерности; 2) повсюду в тех областях, в которых, на первый взгляд, царит Порядок, – на самом деле господствует Хаос; 3) причины этих противоречий не являются случайными, не есть нарушения «нормальности», а потому не могут быть устранены улучшением наших научных методов... напротив, проблемы, противоречия и конфликты, переживаемые нами, обусловлены нашим рациональным способом мышления и действия» (подчеркивание наше – А.К.) [11, 11-12].

В рассказе Ф. Форсайта «В Ирландии не водятся змеи» в полной мере преломляется следующая современная философская мысль, высказанная О. Хеффе: «Большинство современных обществ характеризуется многообразием сосуществования и противостояния, многогранным, не только политическим, но и общественным, религиозным и культурным плюрализмом ценностных представлений» [1, 140] (вопрос в том, что многообразие, конечно в современном обществе представлено, однако, не всегда оно соседствует с толерантностью – следовательно, возникают проявления ксенофобии). Далее исследователь пишет: «Поскольку плюрализм допускает свободу образа жизни самых разнообразных людей и предоставляет ее всем, то тем самым он выступает за справедливость» [1, 140].

Несправедливость, которой в указанном выше рассказе подвергает работников бригадир, не получает ответной реакции: работники пассивны, они не выражают активной жизненной позиции, соглашаются со статусом кво и отражают типичное отношение

пассивной массы. Активной позицией (а также и честолюбием – см. подр. о честолюбии книгу О.В. Барсуковой «Честолюбие» [12]) отличается только главный персонаж произведения, индуист Рам Лал – он-то и является единственным, по сути, бунтарем-преступником.

В романе же У. Эко «Имя розы» описываются проявления массового неповиновения (по сюжету, они связаны с религией, но применительно к современности – к любому социальному, политическому и культурному феномену). В отношении корреляции гражданского неповиновения и справедливости, О. Хеффе пишет следующее: «Легитимное неповиновение должно быть направлено против вопиющей несправедливости и не должно при этом само совершать беззаконие» [1, 172-172]. У. Эко ясно дает понять, что проявления такого неповиновения далеко не всегда имеют мирный характер, зачастую они сами несут волну беззакония и т.д. Поэтому их трудно легитимировать.

Следует отметить роль техники – несмотря, а может быть и благодаря своей стандартности и механистичности, она просто необходима медиуму правовой культуры, поскольку только самые передовые разработки могут содействовать выявлению ухищрений преступников и помочь следователю в его работе. Многие инновации сначала появились в детективной литературе, и только потом нашли широкое применение на практике (например, в криминалистике). Знаменитые примеры такого перехода включают отпечатки пальцев и детектор лжи. Об этом и других приемах ведения следствия, перешедших в криминалистику, говорит в своем исследовании Рональд Томас [13].

Проведенное философско-антропологическое исследование позволяет сделать вывод о том, что детективный жанр функционирует как мощный медиум правовой культуры в современном обществе. Этот жанр удобен как продукт, близок и понятен любому современному человеку благодаря своей устоявшейся формуле. Выполнение указанной антропологической функции дает возможность сохранить, укрепить и усовершенствовать установленный в конкретной национальной культуре социальный, нравственный и юридический порядок. В классическом детективном произведении восстановление правопорядка в целом обеспечивается наличием активной фигурой следователя. Его взгляды основываются на законе, и он обязательно обладает так называемыми *высокими моральными качествами*, к которым внутренне стремится большинство реципиентов. В неклассических детективах авторы часто оставляют право вынесения решения о судьбе преступника своему адресату. Поскольку

рассматриваемый жанр развивается вместе с правовой культурой, очевидно, продуктивным будет продолжение исследований, посвященных изучению изменений и новых тенденций, которые найдут отражение в детективных текстах.

Л И Т Е Р А Т У Р А

1. *Хёффе О.* Справедливость: Философское введение / Пер. с нем. О. В. Кильдюшова под ред. Т.А. Дмитриева. – М. : Праксис, 2007. – 192 с.
2. Российская ментальность до и после смерти «Должного». Обсуждение доклада Андрея Пелипенко ««Русская система» в культурном измерении» // Куда ведет кризис культуры? Опыт междисциплинарных диалогов / под общ.ред. И.М. Клямкина. – М. : Новое издательство, 2011. – 538 с.
3. *Бачинин В. А.* Достоевский: метафизика преступления (Художественная феноменология русского протомодерна). – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского университета, 2001. – 412 с.
4. *Эко У.* Заметки на полях «Имени розы» / пер с итал. Е. Костюкович. – М. : Астрель : CORPUS, 2011. – 160 с.
5. *Яцино М.* Культура индивидуализма. – Х. : Гуманитарный Центр, 2012. – 280 с.
6. Ценности модерна в стране и мире. Обсуждение доклада Эмиля Паина «Перманентный кризис культуры модерна или временная «обратная волна»?» // Куда ведет кризис культуры? Опыт междисциплинарных диалогов / под общ.ред. И.М. Клямкина. – М. : Новое издательство, 2011. – 538 с.
7. *Хезмондали Д.* Культурные индустрии / пер. с англ. И. Кушнаревой; под науч. ред. А. Михалевой; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 456 с.
8. *Анушат Э.* Искусство раскрытия преступлений и законы логики. – М. : ЛексЭст, 2001. — 112 с.
9. Не только Холмс. Детектив времен Конан Дойла (Антология викторианской детективной новеллы) / Пер. с англ.; Сост. А. Борисенко, В. Сонькина; Предисл. А. Борисенко; Посл. С. Чернова. – М. : Иностранка, 2009.
10. *Пигалев А. И.* Козел отпущения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://velikanov.ru/philosophy/kozel_otpuschenija_zhirar.asp.
11. *Михайлов И. А.* Макс Хоркхаймер. Становление Франкфуртской школы социальных исследований. Ч.1: 1914-1939 гг. / Рос. акад. наук, Ин-т философии. – М. : ИФ РАН, 2008. – 207 с.
12. *Барсукова О. В.* Честолюбие. Представление о честолюбии в художественной литературе, религии и философии. Монография. – СПб. : Речь, 2010. – 184 с.

13. *Thomas Ronald R. Detective fiction and the rise of forensic science.* — Cambridge University Press, 1999.

Кравивник А. А. Детективный жанр как медиум правовой культуры: философско-антропологический аспект.

Проведен философско-антропологический анализ детективного жанра как медиума правовой культуры среднего и позднего модерна. Показано, что этот жанр декларирует верховенство права, ответственность человека за свои поступки и неминуемость справедливого юридического и морального наказания. Автор отмечает важную функцию детективного текста как транслятора универсальных культурных ценностей. Установление справедливости гарантировано активной моделью фигуры следователя.

Ключевые слова: детективный жанр, Модерн, правовая культура, преступление и наказание, правосудие.

Kravivnyk G. O. Crime Fiction Genre as a Medium of Legal Culture: Philosophical Anthropological aspect.

The paper carries out philosophical and anthropological analysis of the crime fiction genre as a medium of legal culture in the middle and late Modernity. It was shown that this genre declares the rule of law, personal responsibility for deeds and inevitability of the fair legal and moral punishment. The author emphasizes the important function of the crime fiction text as a translator of universal cultural values. The restoration of justice is ensured by the active figure of the model detective.

Key words: crime fiction, Modernity, legal culture, crime and punishment, justice.

Микольченко В. С.

**СТРАТЕГІЯ ГЕРОЇКО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ
У ВІТЧИЗНЯНОМУ СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ**

Падіння духовно-моральних цінностей, дефіцит патріотичних почуттів у частини населення ставить державу перед необхідністю приділення особливої уваги героїко-патріотичному вихованню молодого покоління. У статті обґрунтована необхідність героїко-патріотичного виховання молоді у вітчизняному соціокультурному просторі. Зроблено акцент на ідеологічну складову патріотичного виховання. Визначені основні соціальні інститути, котрі сприяють патріотичному вихованню.

Ключові слова: патріотичне виховання, ідеологія, інституту освіти, інститут сім'ї, інститут релігії.

Кожне суспільство потребує гармонії та стабільності, котрі ґрунтуються на моральних та етичних нормах і цінностях. Носіями цих норм є особистості з високоморальною поведінкою, серед яких чільне місце займають герої. Героїчна особистість представляє собою досконалу в духовному та фізичному сенсі людину, що є прикладом для сучасників, прийдешніх поколінь. Герой потрібен як приклад добра, відваги, сміливості та позитивних цінностей молоді. Сучасне суспільство знаходиться в кризовому стані, викликаному боротьбою раціонального та ірраціонального начал у людині, що потребує переосмислення образу героя згідно з новою суспільною ситуацією.

Формуючи уявлення про шляхи героїко-патріотичного виховання, у статті спираємось на погляди Володимира Мономаха, Г. Сковороди В. Сухомлинського та інших. Аналізуючи останні дослідження у сфері патріотичного виховання, потрібно звернути увагу на теорію виховання в сім'ї П. Щербаня; концепцію змісту патріотичного виховання школярів К. Чорної; стратегію патріотизму як основу сучасного виховання та ідеології держави В. Гонського тощо.

Метою статті є створення нової цілісної системи героїко-патріотичного виховання, яке базується на єдності сімейних, релігійних, освітніх, національних цінностей та сприяє гармонізації відносин між Батьківщиною і особистістю громадянина-патріота.

Українське патріотичне виховання сьогодні набуває особливої актуальності. Задля успішного руху в цьому напрямку потрібно сформувати Державну національну програму, в котрій будуть враховані всі позитивні наукові та практичні напрацювання. Підтримка національного, патріотичного виховання повинна стати основним критерієм формування молоді.

Кожний етап розвитку українського суспільства має своїх героїв, які формувалися під впливом історичних, культурних, ментальних особливостей. Виняткової актуальності сьогодні набуває виховання дітей та молоді на прикладах національного героїзму задля розвитку в них відваги, здатності долати труднощі та робити суспільно значущі вчинки. У час розбудови нашої держави в науково-освітньому просторі не приділяється достатньої уваги пошуку героїчних ідеалів, котрі б змогли стати прикладом та життєвим орієнтиром для молодого покоління. Однак сучасні реалії відображають кардинально протилежні суспільні процеси: замість формування та піднесення героїчного ідеалу в суспільстві відбувається дегероїзація українського народу, української історії.

Сучасна історія України створює нові приклади героїзму, найбільш яскравим з яких є Революція гідності, котра підняла стан

українців до *vita heroica* та сформувала новий пантеон героїв. Революція показала згуртованість суспільства та піднесення громадянської активності. Українське суспільство повстало за людську та національну гідність, які роками нехтувалися правлячою елітою.

Піднесення героя, позиціонування його як ідеалу для стратегії побудови суспільства завжди тісно пов'язувалася з ідеологією. У контексті нашої статті особливе значення має визначення ідеології: «Ідеологія – система форм суспільної свідомості, котра виступає як свідомо визначена форма духовного життя» [14, 247]. Хоча є і інші погляди на ідеологію, наприклад М. Бахтіна, який, знімаючи класово-політичні контексти, дає семіотичну, знакову дефініцію ідеології: «Ідеологія – синонім знакового. До кожного знаку можна застосувати критерії ідеологічної оцінки (істина, справедливість, добро тощо)» [4, 164]. Отже, семіотика дає підстави інтерпретувати ідеологію і пов'язаний з нею героїзм як естетичну категорію. У ХХ ст. ідеологічна складова виконувала важливу роль у створенні образу героя, його піднесенню в очах суспільства (герої Великої Вітчизняної війни, Ю. Гагарін тощо). Іноді ідеологічно створювалися «штучні» герої, покликані підняти бойовий, трудовий та громадянський дух народу (Стаханов).

На сучасному етапі розвитку української держави на формування образу героя впливають ЗМІ, культура мас-медіа, де ідеологічно формується та культивується образ антигероя. Останній не пов'язаний із моральністю у її загальноновизнаному розумінні, антигерой існує за законами власної «моралі», за межами загальнолюдських цінностей та нормам поведінки. Він зустрічається у сфері мистецтва, політики, бізнесу та кримінальних колах. За всіма критеріями та стандартами героїзму антигерой займають нижчий щабель ієрархії, але в сучасному суспільстві, через відсутність національної ідеологічної доктрини, педагогічного та наукового впливу на процес формування уявлень про героїзм, саме антигерой підносяться на вищий ієрархічний рівень. Пропаганда саме такого «героїзму» щоденно лунає з екранів телевізорів, мережі Інтернет, сторінок журналів.

Сьогодні поняття «герой» часто замінюється більш сучасними та зрозумілими «кумир», «легенда», «зірка». Всі вони наділяються героїчними якостями, але в більшості випадків не мають до героїзму жодного відношення, а інколи створюються штучно. Так, кумиром називають предмет особливого поклоніння, любові та шани для великої кількості людей. Переважно це артисти, спортсмени, іноді відомі лікарі та педагоги. Часто суспільство штучно наділяє їх героїчними якостями та дорівнює до героїв. Легендою ж у суспільстві

називають видатну людину, котра віддала все життя своїй справі та досягла значних успіхів (М. Амосов, В. Лобановський, Б. Ступка). Такі люди мають максимально насичене життя та залишають по собі слід для наступних поколінь як приклад служінню своїй справі. Найбільш зрозумілим поняттям для сучасної молоді є «зірка», яке сучасною масовою культурою дорівнюється до поняття «герой». Подібні «герої» створюються легко й існують недовгий час, також вони є сумнівними, бо пропагують не високодуховні цінності й норми в суспільстві, а – навпаки – знижують планку моралі й духовності, що призводить до негативних наслідків у суспільстві.

Особливий вплив на формування героїчних якостей у молодого покоління має освіта. Відомий український педагог Г. Ващенко, аналізуючи проблему героїзму, писав: «...моральний стан народів, що борються, є тією силою, від якої в основному залежить перемога. Через те, що внаслідок морального розкладу населення розпадалися могутні імперії, так само з тієї ж причини розпадаються армії. Тому велику шкоду народу роблять ті, що тим чи іншим способом розкладають його моральний стан» [1, 3]. Учений вважав, що патріотизм насамперед виявляють прості люди, що призводить до зростання національної свідомості українського народу. Так історично склалося, що побудова «здорового», конкурентоздатного, патріотичного суспільства виховується на героїчних ідеалах. В усі часи герої виступають певним «цементуючим» елементом, який об'єднує суспільство, дозволяє йому зорієнтуватися на шляху свого подальшого розвитку.

Досліджуючи проблему патріотичного виховання молоді, потрібно зазначити, що «Патріотизм – любов до Вітчизни, тобто країни, міста, місця, де народився, спільноти індивідів, які мешкають на одній землі, єдині у своїх культурних прив'язаностях і в прагненнях захищати свою цінність» [15, 29]. Під патріотизмом слід розуміти любов до свого народу, до своєї держави. Важливою якістю українського патріотизму мусить стати «...турбота про благо народу, сприяти становленню й утвердженню України як правової демократичної соціальної держави, готовність відстояти належність Батьківщини» [9, 1]. В основу патріотичного й духовно-етичного виховання молоді повинні бути покладені національна свідомість та усвідомлення беззаперечної цінності своєї Батьківщини.

Необхідність активізації процесу виховання громадянина-патріота є очевидною та повинна об'єднати в собі цілий комплекс соціальних, психологічних, педагогічних методик, спрямованих на формування у молоді здорового сприйняття дійсності, здатності до саморегуляції,

здорового соціального самопочуття. Розуміння того, що «...бути патріотом – значить духовно піднятися, усвідомити безперечну цінність Батьківщини, а національна свідомість, як глибоке усвідомлення народом своєї етнічної належності та своєрідності історичної долі, є невід’ємним атрибутом кожної нації» [13, 13]. Ідея державного патріотизму повинна стати об’єднуючим фактором в Україні.

Сучасна школа повинна постійно змінюватися та шукати нові шляхи, нові форми розвитку патріотичного виховання, тим самим створюючи можливості розширення особистісних перспектив учнів відповідно до демократичних та плюралістичних тенденцій розвитку суспільства. Проте її потенціал обмежується матеріальними, організаційними, культурними, технологічними, ідеологічними та іншими суспільними обставинами. Подолати цю обмеженість можна лише через налагодження взаємодії школи з іншими елементами соціалізації – сім’я, громада, церква, засоби масової інформації, виробничими структурами [3, 10].

У виховання молоді на героїчних ідеалах провідну роль покладається на інститут освіти, який повинен з найвищих його щаблів виховувати дитину на прикладах героїзму. В першу чергу постать вчителя, його особистий приклад та принципи відіграють визначальне значення у вихованні молоді. Взаєморозуміння між вчителем та батьками, їх спільна дія сприяють розвитку героїчної особистості. Підкреслюючи, що героїчне – це моральне явище, яке має естетичну форму піднесеного, М. Киященко стверджує: «Героїчне не може викликати страх чи жах, воно, як і піднесене, радує, захоплює людину, викликає в неї почуття гордості. Крім того, героїчне пробуджує відчуття вищості над силами природи, надихає на боротьбу, викликає бажання бути активним, сильним» [7, 89]. Виховання молоді на гідних героїчних ідеалах надихає суспільство на боротьбу, розвиває відчуття оптимізму і свободи.

Історичні процеси, що відбуваються в Україні на межі ХХ-ХХІ ст., призвели не лише до зміни суспільного ладу, а й до руйнації усталених моральних, культурних, етичних цінностей, а на їх місці не відбулося формування нових. Саме цей факт робить більш глибокою суспільну кризу, на тлі якої проходить зміна суспільних норм і цінностей. Епоха постмодернізму характеризується тим, що «...піднесене замінюється дивовижним, трагічне – парадоксальним, іронія стає змістоутворюючим принципом мозаїчної дійсності» [8, 297]. Бажання деяких членів суспільства повернутися до радянських цінностей є утопією. Таким чином, Україна знаходиться в певному маргінальному

положенні: з одного боку – відбулася руйнація й відмова від усталених протягом десятиліть радянських героїчних критеріїв до яких немає повернення, а з іншого, – не відбувається вироблення власних, нових, суто українських норм, правил виховання та розвитку суспільства.

Задля подолання зазначених негативних тенденцій особливу увагу потрібно приділяти вихованню молоді. Молоде покоління необхідно ознайомлювати з такими надбаннями минулого, як «Повчання дітям» Володимира Мономаха, праці Г. Сковороди тощо. На сучасному етапі розвитку суспільства громадянсько-патріотичне виховання повинно стати одним із провідних напрямів системи освіти. Соціокультурні умови сьогодення потребують формування в молоді відчуття належності до народу України, виховання громадянської позиції. Громадянське та патріотичне виховання повинно здійснюватися комплексно та в повній взаємодії закладів освіти, сім'ї, суспільства, а також включати в себе цілий комплекс заходів: моральне, правове, патріотичне виховання. Патріотичне виховання є неможливим без осягнення ролі героя в історії та сучасності. Громадянське виховання орієнтує молодь на засвоєння загальнолюдських цінностей, культурних і духовних традицій українського народу.

Серед заходів, спрямованих на успішне виховання патріотизму та громадянськості, потрібно виокремити такі:

- прищеплення молоді поваги до історико-культурної спадщини українського народу;
- формування морально-психологічної та фізичної готовності до захисту своєї держави, здійснення героїчного вчинку;
- залучення молодого покоління до патріотично-пошукової діяльності для більш чіткого розуміння історії та підвищення героїчного потенціалу українців;
- виховання молоді за допомогою літературних творів, у яких підноситься образ українського героя як борця за незалежність української землі, за національну справедливість;
- відвідування підростаючим поколінням місць бойової слави, музеїв, ознайомлення з пам'ятниками, присвяченими національним героям, що сприяє підвищенню патріотичного духу українського народу.

Необхідно зазначити, що прищеплення молодому поколінню героїчних ідеалів, його патріотичне виховання повинно сприяти розвитку духовності, вихованню активної соціальної та громадянської позиції особистості, котра чітко пов'язує себе зі своєю вітчизною та народом. «Значення героїзму та патріотизму на початку третього

тисячоліття полягає в тому, що вони виступають як міцні мобілізаційні ресурси розвитку особистості, колективу, суспільства і держави, активізують енергію громадян у розв'язанні проблем суспільного та державного розвитку на високу самовіддачу заради досягнення загальної мети – збереження та розвитку державності, прагнення зберегти та сприяти розвитку соціально-економічних, духовних, суспільних ідеалів та цінностей» [2, 68].

Герої Крут, битви під Базаром, герої «Революції Гідності» – ось ті ідеали, на яких повинно базуватися патріотичне виховання. Національні цінності закладені нашими пращурами та новітні надбання українців є основою патріотичного розвитку молоді. І цей процес повинен починатися з раннього дитинства, щоб сформувати у підростаючого покоління належне уявлення про героїчну особистість, подвиг і змінити існуюче хибне, котре сформовано сучасними фільмами, мультфільмами та чужими українцю культурними цінностями. Такі зміни в освіті повинні торкнутися не лише історії, де, нарешті, потрібно приділити увагу правдивим фактам, а не кон'юнктурним, а й інших навчальних предметів:

- на уроках музики належна увага повинна бути приділена українським патріотичним пісням, в яких оспівані герої-захисники рідної землі від загарбників;

- на уроках літератури особливе місце повинна займати героїчна проза та поезія, котра змальовує виникнення та розвиток героїчних постатей на теренах України, славетність їх дій;

- на уроках біології потрібно звернутися до науковців, котрі власним життям і працею створювали відкриття спрямовані на розвиток держави (В. Вернадський, О. Богомолець, М. Вавилов тощо).

І такі зміни повинні відбутися по кожному напрямку для формування всебічного уявлення молоді про героя-патріота. Знайомство з героїчними сторінками історії, мистецтва, літератури та науки України, життям героїчних постатей повинно надати приклади громадянського служіння та патріотизму.

Сьогодні світогляд підростаючого покоління постає фактично як «чистий аркуш», котрий необтяжений застарілою радянською ідеологією і є відкритим для формування національних та загальнолюдських пріоритетів. Хоча за короткий час незалежності наша держава вже має серйозні прорахунки у патріотичному вихованні, адже слабка взаємодія між поколіннями та несформованість ідеалів не сприяють героїчному піднесенню молоді.

Одним з ключових місць формування героїчних якостей є родина. Саме тут відбувається початкова соціалізація та створюються перші

уявлення про героїв і героїзм. Ті пріоритети та цінності, що закладаються в родині, і є підґрунтям для подальшого формування героїчної особистості. «У кожного із нас є Вітчизна, яка починається з чогось маленького, начеб то непримітного... з родини» [11, 178]. Ідея патріотичного виховання у сім'ї належить В. Сухомлинському та спрямована на прищеплення любові до рідної країни, вірності Батьківщині через участь у громадському житті, причетність до історії і слави свого народу.

У сучасних умовах економічної, політичної, духовної кризи в державі, надзвичайно гостро постає проблема відродження української сім'ї та її традицій. «Сім'я – це те первинне середовище, де людина повинна вчитися творити добро. Сім'я щодня, щогодини, доторкається до духовного життя дитини... морально патріотична поведінка людини є плодом тих квіток, які квітнуть у сім'ї» [11, 181]. Педагог наголошує на особливому впливі родини на духовно-моральний і громадсько-патріотичний розвиток особистості.

Саме активна участь батьків у вихованні дитини, формуванні її особистості є первинною. Перші приклади та уроки патріотизму дитина отримує в родині, де батьки передають їй свою любов до рідного краю, мови, традицій, історії нашої держави тощо. Конкретні прояви патріотичних почуттів батька і матері мають великий вплив на дитину. Так, кожна родина має свою історію та своїх героїв. Дитина з перших років життя повинна виховуватися в повазі до них, а розмови з батьками формують повагу до минулого, його героїв.

Витоки традиції виховання патріотизму українців сягають своїм корінням часів Київської Русі та продовжували формуватися протягом усієї української історії. Так, Володимир Мономах наголошував на тому, що дітей потрібно виховувати на позитивних прикладах поведінки батьків та дідів. Особливу увагу мислитель приділяв духовному вихованню дітей, де основним критерієм вихованості постає поведінка батьків та інших членів родини. «Не проминіть ніколи людину, не привітавши її, і добре слово їй мовте». [10, 367]. Саме на історичних фактах героїзму, патріотизму, любові та шани до своєї родини, народу, держави і повинно базуватися патріотичне виховання в сім'ї, спадкоємність поколінь, трудові, моральні, культурні, національні приклади батьків, повинні виховати любов до рідної держави у дітей.

Зароджується патріотизм з виникнення родинних відчуттів до всіх членів родини: матері, батька, дідуся, бабусі та інших. Сім'я виступає першим щаблем формування патріотизму. Знання історії власної родини, її коренів, гордість за своїх рідних – основа такого виховання.

Бо людина, яка не пишається своїми рідними, не знає історії власної сім'ї, не може бути патріотично налаштованою до своєї держави, народу, нації. У родині дитина отримує перші уроки громадянськості через моральні норми суспільства, котрі батьки втілюють в життя сім'ї. Основні звички, принципи та цінності особистості створюються саме у сім'ї і саме від цього, в першу чергу, залежить рівень патріотизму молодшої людини.

Патріотизм і громадянська свідомість дитини виховується не лише особистим прикладом батьків, а й через спільні заняття: відвідування театру, виставок, заняття спортом, подорожі тощо. Спільні справи та захоплення сприяють міцним зв'язкам між старшим та молодим поколінням, полегшують передачу досвіду, допомагають всебічному успішному вихованню. Таким чином, сім'я пособляє соціалізації дитини, її пошуку свого місця в соціумі та формуванню вільного, патріотичного громадянина держави. В період становлення світогляду дитини, батьки повинні сформувати почуття відданості родині, друзям, школі, Батьківщині, нації.

Важливу роль у формуванні та збереженні героїчних ідеалів, особливо на переламному етапі розвитку українського суспільства, відіграє церква. Релігія відіграє одну з провідних ролей у вихованні патріота України, його дія ґрунтується на особливостях національної ідеології, гуманізму. Не виховавши релігійний патріотизм неможливо виховати патріота своєї держави. Релігійне підґрунтя життя українців сформувало неповторний менталітет нації, де важливим аспектом у вихованні дитини є не лише патріотизм до власної держави, родини, а й до релігії.

Історичний досвід доводить, що віра виступає однією з умов морального вдосконалення особистості та спонукає до героїзму заради неї. Втрата ж віри перетворює позитивну енергетику, бажання відстоювати ідеали на руйнівну енергію, котра сприяє формуванню антигероїв. Сьогодні українське суспільство знову повертається до релігії, що сприяє подоланню духовної кризи та відродженню християнських засад у вихованні молодого покоління. Проблема полягає лише в особистісному сприйнятті священниками форм та методів виховання дітей та молоді.

У патріотичному вихованні активну участь беруть традиційні релігійні організації, що існують у державі. Інститут церкви має великий історичний досвід у вихованні молоді. Для християнина патріотизм є не що інше, як виконання Божого заповіту про любов до Бога та свого ближнього. В першу чергу, патріот-християнин поважає свою Батьківщину як місце, де шанується православна віра.

«Пам'ятайте, що Вітчизна земна з її Церквою є передпокоєм Вітчизни небесної, тому любить його палко та будьте готові душу свою за неї покласти» [6, 5]. Саме тому для християнина-патріота громадянський обов'язок – це перш за все служіння Богу, виконання заповідей господніх. А любов до Батьківщини, з релігійної точки зору, є любов до свого народу; любові до інших народів як виконання заповіді про любов до ближнього.

Сучасна історія України вказує на особливу роль церкви та віри в Бога у суспільному житті. Так, відродження інституту капеланів в українському війську є необхідним для підняття морального і духовного духу бійців. Підтримка церквою власного народу під час Революції Гідності та бойових дій на Сході нашої держави виступає прикладом мужності та патріотизму.

Одним з найважливіших факторів формування молоді на сучасному етапі розвитку українського суспільства є засоби масової інформації. Тому особливу увагу потрібно приділити тим ЗМІ (Інтернет, телебачення, періодичні видання), котрим молодь віддає перевагу. Особливу увагу засоби масової інформації повинні приділити просвітницькій роботі, в ході якої молодь повинна навчитися патріотизму, повазі до героїв, відповідальності за героїчні діяння, гордості за свою Батьківщину. Фільми, передачі, статті спрямовані на висвітлення героїчних подвигів українського народу, героїчних моментів історії і сьогодення, повинні стати предметом обговорення в родині, в школі. Для укріплення патріотичної свідомості українців ЗМІ повинні спрямувати свою діяльність на створення інформаційного продукту спрямованого на розкриття героїзму та патріотизму у різні епохи становлення держави, пошуку та оспівуванню героїв сучасності, збільшенню кола героїв та патріотів країни.

Сприяння героїчно-патріотичному вихованню, активна участь молоді у процесі розбудови країни, в ході якого молодь почне усвідомлювати важливість своєї участі в житті України, поважати її культуру, історію, традиції тощо. Як зазначено вище, значну роль у цьому процесі відіграють держава, сім'я, заклади освіти, інститут церкви, засоби масової інформації основним завданням котрих є взаємодія з молоддю задля метою формування національної самосвідомості, громадянської позиції, патріотизму.

Останні події в Україні актуалізують тему українського національно-патріотичного виховання. Безперечно, сучасна молодь повинна виховуватись на героїчних ідеалах саме тих постатей, котрі боролися за українську незалежність. Формування справжнього

громадянина-патріота не може базуватися на старих радянських ідеалах чи ідеалах запозичених ззовні. Виховання школярів і студентів на героїчних ідеалах нашої історії і є основним завданням освіти, яка повинна переформатуватися відповідно до національної доктрини.

Таким чином, героїко-патріотичне виховання складає одну з важливих основ українського суспільства, сприяє його консолідації та саморозвитку. І саме тому об'єктивно необхідним є комплексний розвиток національних, патріотичних та героїчних цінностей задля збереження цілісності України, самобутності української культури, майбутнього нашої держави. Система героїко-патріотичного виховання молоді повинна базуватися на єдності дій таких соціальних інститутів, як сім'я, освіта, релігія. Особливу увагу потрібно приділити засобам масової інформації та ідеології, котру вони формують у суспільстві. Впровадження цілісної системи героїко-патріотичного виховання на державному рівні відкриє нові можливості та перспективи перед молоддю у подальшій розбудові України. У статті лише окреслена стратегія героїко-патріотичного виховання у вітчизняному соціокультурному просторі, яка потребує подальшого вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ващенко Г. Г.* Героїзм // Освіта. – 2003. – № 16. – С. 3.
2. *Вырицков А. Н., Кусманцев М. Б.* Служение отечеству как смысл российского патриотизма. Научно-популярное издание. – Волгоград : НП ИПД «Авторское право», 2005. – 119 с.
3. *Гонський В.* Патріотизм як основа сучасного виховання та ідеології держави // Рідна школа. – 2001. – № 2. – С. 9-14.
4. *Грицанов А. А.* Новейший философский словарь. – Минск : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
5. Самоиспытание христианина по плану обязанностей его к Богу, ближнему и самому себе. Составил священник, магистр Григорий Дьяченко. – М. : Типография В. В. Чичерина, 1897. — 165 с.
6. Иоанн (Снычев), митр. Битва за Россию [Электронный ресурс]. – СПб., 1994. – Режим доступа : <http://filegiver.com/free-download/mitropolit-ioann-snychev-bitva-za-rossiyu.fb2>.
7. *Киященко Н. И.* Героическое как категория эстетики // Эстетика. Категории. Искусство. М., 1965. – 341с.
8. *Маньковская Н. Б.* Эстетика постмодернизма. – СПб. : Альнейя, 2000. – 384 с.

9. Маркс К., Энгельс Ф. Собрание сочинений. – М.: Государственное издательство политической литературы, 1955. – Т. 21. – С. 269-317.
10. Повчання [Володимира Мономаха] // Повість врем'яних літ. – К., 1990.
11. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості: Вибрані педагогічні твори в 5т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 1. – С. 177-184.
12. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. П. II. 3 [Электронный ресурс]. – М., 2000. – С. 38. – Режим доступа: <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>.
13. Чорна К. І. Зміст патріотичного виховання школярів в умовах державотворчого процесу в Україні // Виховання патріотизму у дітей та молоді в сучасних соціально-економічних умовах: Матеріали звітної науково-практичної конференції. – К., 1999. – С. 12-14.
14. Шинкарук В. І. Філософський словник. — 2. вид. I доп. — К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. — 800 с.
15. Щербань П. М. Національне виховання в сім'ї. – К.: Борівітер, 2000. – С. 26-30.

Микольченко В. С. Стратегия героико-патриотического воспитания в отечественном социокультурном пространстве.

Падение духовно-нравственных ценностей, дефицит патриотических чувств у части населения ставит государство перед необходимостью особого внимания к героико-патриотическому воспитанию молодого поколения. В статье обоснована необходимость героико-патриотического воспитания молодежи в отечественном социокультурном пространстве. Сделан акцент на идеологическую составляющую патриотического воспитания. Определены основные социальные институты, которые способствуют патриотическому воспитанию.

Ключевые слова: патриотическое воспитание, идеология, институт образования, институт семьи, институт религии.

Mikol'chenko V. S. Strategy hero-patriotic education in domestic social and cultural space.

Every society requires harmonies and stabilities which are based on moral and ethics norms and values. The transmitters of these norms are personalities with a by a high moral conduct, among which a main place is occupied by heroes. Heroic personality is a perfect in spiritual and physical sense man, which is an example for contemporaries, comings generations. A hero is needed as an example of good, courage, boldness and positive values of young people. Modern society is in the crisis state, caused the fight of the rational and irrational beginnings in a man which needs forming of new of appearance of hero in obedience to a new public situation.

The purpose of the article is creation of the new integral system hero-patriotic education which is based on unity of domestic, religious, educational, national values and instrumental in harmonization of relations between Motherland and personality of citizen-patriot.

Ukrainian patriotic education acquires the special actuality today. For the sake of successful motion in this direction it is needed to form the Government national program all positive scientific and practical works will be taken into account in which. Support of national, patriotic education must become the basic criterion of forming of young people.

Falling spiritually moral values, the deficit of patriotic senses in parts of population puts the state before the necessity of sparing of the special attention to hero-patriotic to education of the young generation. In the article the grounded necessity hero-patriotic education of young people in domestic social and cultural space. An accent is done on the ideological constituent of patriotic education. Basic social institutes which are instrumental in patriotic education are certain.

Keywords: patriotic education, ideology, to the institute of education, institute of family, institute of religion.

ПОЛІТОЛОГІЯ

Криворучко Н. В.

АСИМЕТРІЯ БЕЗПЕКИ У КОНТЕКСТІ ЧЕСЬКО-АМЕРИКАНСЬКИХ ВІДНОСИН

Чесько-американські відносини є класичним зразком асиметричних відносин, коли одна держава переважає другу за площею своєї території, військовим та економічним потенціалом, за кількістю населення, соціальним складом та іншими параметрами. Аналіз характеру співробітництва ЧР та США у сфері безпеки спонукає до необхідності вивчення моделі такого двостороннього співробітництва. Нерівномірність потужностей і особливостей стратегічної культури цих двох країн створює можливості реалізації як двосторонніх проєктів, так і багатостороннього партнерства в рамках трансатлантичного співробітництва. У статті розглянуто різні типи асиметрії та виокремлено характерні риси чесько-американської асиметрії відносин від початку їх становлення, простежено характер взаємовпливу та можливості реалізації національних інтересів невеликої держави в центрі Європи за умов особливого партнерства зі США.

Ключові слова: асиметрія, безпека, стратегічна і безпекова культура, США, ЧР.

Ускладнення системи безпеки міжнародних відносин урізноманітнює її чинники, що впливають на її формування та співробітництво міжнародних гравців. Стратегічне лідерство Сполучених Штатів поруч зі слабкістю Спільної політики безпеки і оборони ЄС продовжує відігравати ключову роль у системі колективної системи безпеки, що було підтверджено недавнім «європейським туром» президента Барака Обами. Відповідно, на сьогодні в суспільному та академічному дискурсах постало питання не пропорційності систем безпеки, державних стратегій, загроз системі безпеки міжнародних відносин. Відповідно, постає проблема визначеності рамок, меж співробітництва, однією зі сторін яких є

глобальний лідер, яким залишаються Сполучені Штати, а другою є європейська держава. Для чіткої характеристики асиметрії безпеки європейських держав та Сполучених Штатів обрано невелику державу в центрі Європи, якою є Чеська Республіка. Чесько-американські відносини є класичним зразком асиметричних відносин, коли одна держава переважає другу за площею своєї території, військовим та економічним потенціалом, за кількістю населення, соціальним складом та іншими параметрами. Вибір цієї країни як предмета дослідження зумовлений ще й її чіткою позицією як однієї з найбільших прихильників атлантичного співробітництва на чолі з США в Європі.

Метою статті є аналіз двосторонніх відносин Чеської Республіки як невеликої держави в центрі Європи та Сполучених Штатів як глобального лідера у сфері безпеки та оцінка цих відносин європейськими партнерами з точки зору асиметричного підходу.

Актуальність обраної тематики ґрунтується на тому, що проблема безпеки та визначення її стійких гарантій постає однією з головних в українському суспільно-політичному дискурсі, а її розв'язання залежить не лише від політичних рішень керівної верхівки, а й від середовища безпеки, в якому вона перебуває. Разом з тим розгляд досвіду асиметрії відносин двох держав може бути екстрапольований на українсько-російські відносини, які характеризуються переважно як асиметричні, а останнім часом – у контексті понять «асиметрична війна» чи «асиметричний конфлікт».

Практичність застосування так званого асиметричного підходу, що дедалі частіше зустрічається в європейських академічних дослідженнях, пояснюється здебільшого новим характером загроз і викликів сучасності, зміною державних стратегій безпеки тощо. Більше того, за словами європейських науковців, асиметричні стратегії на сучасному етапі постають невід'ємною частиною практики дипломатії й ефективного провадження національної політики безпеки будь-якої суверенної держави.

В основі дослідження – системний підхід, який допоміг розглянути явище асиметрії комплексно, з урахуванням як позицій сторін, так і впливу зовнішніх чинників на їх співробітництво. Методологічними основами роботи також стали: теорія ігор, експертні процедури і методи багатовимірної статистики, такі як факторний і кластерний аналіз, котрі дозволяють оцінити параметри асиметричних стратегій у багатовимірному просторі і, хоча б частково, врахувати вплив якісних факторів.

Стаття ґрунтується на наявних розвідках, академічних статтях, експертних висновках, звітах політиків, дипломатів, урядовців США,

Чехії, Польщі й України. Можливості асиметричних відносин у різних проявах і типах у своїх дослідженнях проектували американські (К. Боулдінг, І. Галтунг, К. Райт, С. Чейз, Е. Степанова), чеські (І. Шнайдер, Я. Ейхлер, О. Дітріх, польські: С. Козей, М. Мадей, З. Чекановський, П. Гавлічек, І. Павловський), вітчизняні (Н. Кравчук, Д. Лакішик, Г. Перепелиця, І. Погорська, О. Потехін, Ю. Щербак) науковці. Важливим внеском у вивчення нерівномірності міжнародних відносин, особливо у сфері безпеки, стали дослідження українського науковця Г. Перепелиці у збірнику праць «Асиметрія міжнародних відносин» [1]. Вагомими є також аналітичні статті і записки Центру стратегічних досліджень при Президентові України. Серед інших публікацій, що розглядають зовнішню та безпекову політику ЧР – статті Л. Кіцили, О. Цуп, О. Мітрофанової, Л. Дериглазової, а також роботи експертів Міжнародного центру Карнегі та ін.

З огляду на те, що поняття асиметричних відносин в українському академічному дискурсі ще не набуло поширення такого, приміром, як поняття «безпека» чи «стратегія», розглянемо його дефініції, основні характеристики. Термін «асиметрія» походить від грецького «*ασυμμετρία*», що в перекладі означає «невідповідність», відсутність або порушення симетрії [7]. Попри те, що термін вживається переважно в точних науках, таких як математика, фізика, біологія, генетика, на початку XXI ст. його почали застосовувати і в державних програмах, документах звітах у вигляді таких понять, як «інформаційна асиметрія», «культурна», асиметрична федерація, загроза, конфлікт, війна тощо. Як пише надзвичайний і повноважний Посол України Юрій Щербак, термін «асиметричні відносини» спочатку мав військово-стратегічне значення і лише згодом став широковживаним у поточній політичній мові [10]. У 70-х роках XX ст. начальник управління загальних оцінок Пентагону Ендрю Маршал одним із перших застосував термін «асиметрія» у військово-політичній сфері: він звернув увагу на можливе асиметричне ведення війни з таким, здавалося б, симетричним противником, яким був СРСР [12, 21]. Попри широкі інтерпретації європейських і американських науковців остаточного визначення це поняття поки що не набуло.

Поняття асиметрії вживається в дихотомічному ряді поруч з симетрією, відповідністю та пропорційністю. «Асиметрія» відображає існуюче в об'єктивному світі порушення порядку, рівноваги, відносної стійкості, пропорційності і відповідності між окремими частинами цілого, що може бути зумовлене змінами, розвитком, структурно чи інституційною реструктуризацією. Тому асиметрія може розглядатись як джерело еволюції, утворення нового, і саме в цьому полягає її

методологічний статус як модальної від «симетрія» категорії [2]. З огляду на предмет нашого дослідження звертаємо увагу на те, що симетричні відносини встановлюються між країнами одного рівня ієрархії, тобто між малими, середніми чи великими державами. Відповідно *асиметричними* будуть вважатися відносини між державами, які займають різні рівні в ієрархії міжнародних відносин. Це відносини між наддержавою та іншими державами, відносини між великими і середніми державами, відносини між великими і малими державами, відносини між середніми і малими державами.

Найбільш повним і системним на сучасному етапі постає визначення експертів Інституту стратегічних досліджень США Стівена Метца та Дугласа Джонсона: «Асиметрія у військовій сфері та сфері національної безпеки – це вміння діяти, організувати свою діяльність та мислити відмінним від опонентів чином з метою максимізації власних переваг і використання вразливих місць опонента, захоплення ініціативи чи забезпечення простору для маневрування» [16, 5].

Директор Центру вивчення тероризму та політичного насильства університету Сент-Ендрюс у Великобританії Пол Улкінсон назвав цю ситуацію «реалізацією сили слабкого проти слабкості сильної» та образно порівняв боротьбу із тероризмом з роботою воротаря, який може «блискуче захищати ворота команди сотні разів, але люди все ж запам'ятають той єдиний гол, який було пропущено» [17, 2]. Польські автори пропонують таку дефініцію поняття «*асиметрія*»: з військової точки зору – це дисбаланс сил і засобів двох протилежних сторін, де «слабкіша» несподівано використовує свою мобільність, маневреність і нові засоби й методи ведення війни. У військовому середовищі поняття асиметрії також інтерпретується як будь-яке розрізнення, яке може бути використане щодо сили, устаткування, підготовки та організації [19, 11].

Український дослідник Ігор Тодоров у своїй роботі «Глобалізація системи безпеки» аналізує асиметричні конфлікти в постбіполярній системі міжнародних відносин, пояснює їх виникнення через формування структури, яку можна охарактеризувати як «тришарову» з єдиною військовою наддержавою, декількома центрами економічної могутності і рядом центрів сили з перевагами в окремих компонентах сили, що й створює умови для виникнення асиметрії [8, 111-113]. Григорій Перепелиця у праці «Асиметрія міжнародних відносин» на основі виробленої типологізації міжнародних відносин стверджує, що симетричні та асиметричні відносини визначаються природою, тобто родовою ознакою суб'єктів цих відносин. Інакше кажучи, могутність

держави є показником того, які сили ця держава має у своєму розпорядженні і якою мірою вона може їх застосувати у відносинах з іншими державами чи недержавними учасниками міжнародних відносин [9]. Олександр Гончаренко у своїй роботі «Асиметричні стратегії в зовнішній політиці і політиці національної безпеки» говорить про те, що відповідно до наявного історичного досвіду й теорії ігор симетричних державних стратегій не буває: всі стратегії гравців у відомих конфліктах минулого і сучасності завжди були асиметричними [2]. Причиною цьому є безліч факторів, серед яких такі природні, матеріальні, військові, технічні, економічні, ідеологічні, соціально-культурні відмінності.

Розглядаючи поняття асиметричних відносин у контексті аналізу питань безпеки, зауважимо, що поняття *«асиметрії безпеки»* нерозривно пов'язане з нерівноцінністю військового та оборонного потенціалу двох держав, що вступають у правовідносини, при цьому реалізація інтересів буде прямо пропорційна потужності однієї зі сторін відносин. Як слушно зауважив американський дослідник Аллен Сенс у своєму дослідженні «Безпека малих держав в Європі після холодної війни», «... політичне життя малопотужних держав полягає у постійній боротьбі за політичну, економічну і соціальну автономію, за національне виживання або територіальну цілісність. Тому вони готові йти на поступки, поступаючись своїми інтересами заради відвернення небезпеки для держави» [18, 231]

Асиметрія двостороннього співробітництва безпеки зазвичай проявляється, коли одна зі сторін перебуває на стадії інтеграції з регіональними та міжнародними системами безпеки, а друга відіграє роль лобіста її інтересів, що впливає на рішення інших держав у включенні першої до відповідних структур. Важливим у цьому контексті постає зауваження Г. Перепелиці про те, що симетрія й асиметрія характеризують тип відносин, а не тип суб'єктів цих відносин. При аналізі основних характеристик відповідного типу відносин виокремлюється й картина основних факторів, що впливають на поглиблення їх асиметрії в сфері безпеки. До таких зараховує: політичну нестабільність, зменшення коштів на фінансування армії та військового комплексу держави, непрофесійність армії та спеціальних груп призначення, відсутність спільних проектів з державами, потужнішими у військовому й оборонному комплексах та у матеріальних можливостях [1].

З початку встановлення перших дипломатичних контактів на двосторонньому рівні відносин Чеської Республіки і США, в традиціях концепції *«real politic»*, їхній характер чітко можна окреслити як

«асиметричні». Їх розвиток та поглиблення визначались у рамках Організації Північноатлантичного договору. Якщо зважати на величину території ЧР, відсутність виходу до моря, низькі військові та оборонні потужності, високі витрати на безпеку, то такий тип відносин з глобальним лідером – США постає закономірним процесом пошуку гаранта безпеки. Водночас формування асиметричних, однак стратегічних відносин зі Сполученими Штатами поставало одним з пріоритетів чеської політики безпеки на початкових етапах. Уряд намагався підтримувати стратегічні напрями двосторонніх відносин, зокрема в сфері телекомунікацій (компанія «Bell»), атомної енергетики (компанія «Westinghouse»), безпеки та оборони («Boing») тощо. Залучення стратегічних інвестицій дозволяло невеликій державі у центрі Європи, якою є ЧР, стати повноцінним членом трансатлантичного альянсу та європейських структур безпеки.

Однією з головних характеристик чесько-американських відносин у сфері безпеки є асиметрія, що виражається як у кількісних, так і в якісних показниках. У спробі узагальнити й систематизувати наявні дослідження асиметричних відносин та характеристики двостороннього співробітництва Чеської Республіки та Сполучених Штатів, ґрунтуючись на широті можливих інтерпретацій, типологій та ознак, виділимо основні характеристики відносин такого типу:

1) сторонами відносин виступають держави, що значно відрізняються за показниками військового, політичного, економічного розвитку, а геополітичне та регіональне положення й середовища безпеки зумовлюють необхідність підтримки сильнішого партнера;

2) сторони є членами протилежних або паралельних міжнародних політичних, економічних союзів, альянсів, інтереси й цінності яких можуть не відповідати одні одним або одна зі сторін намагається стати членом політичного чи безпекового союзу держав за допомогою впливу геополітичного лідера;

3) сторони поєднані міцною історичною традицією політичних відносин (наприклад, еміграція, підтримка на шляху до державного самовизначення), міцними міжособистісними контактами на рівні політичної, військової еліти, наявністю міцного лобі тощо, однак володіють різними стратегіями безпеки держави, безпековою культурою;

4) сторони розвивають спільні проекти на двосторонній чи багатосторонній основі, є взаємокорисними у відповідних стратегічних галузях, здатних розвинути й поглибити партнерство (наприклад, атомна, ядерна енергетика тощо);

5) слабша сторона використовує силу сильнішого партнера у спробі само актуалізації (зміцнення державних позицій) в регіоні, протистоянні абсолютній монополії чи сфери впливу іншого партнера чи регіонального лідера;

6) зацікавленість глобального партнера у співпраці з європейською державою як прихильником американської позиції й лобістом на континенті, що виявляється через участь у голосуваннях в РБ ООН на стороні позиції великого партнера;

7) наявність у малої держави технологій, важкодоступних ресурсів, що допомогли б розвинути інноваційні технології великій державі;

8) інтенсивність контактів на найвищому рівні тим більша, чим більше зацікавлена сторона в реалізації спільної програми;

9) нерівномірність двосторонніх контактів у політичній, військовій, економічній, культурній, науковій, освітній та інших сферах;

10) роз'єднаність внутрішньополітичного середовища малої держави у підтримці глобального стратегічного партнера та наявність ознак клієнтелістських відносин у політичній лінії співробітництва.

При розгляді асиметрії відносин у сфері безпеки слід також пам'ятати про ризики, які бере на себе слабша держава, приймаючи рішення співпрацювати з глобальним партнером за умов нелінійного розвитку міжнародної системи, швидкої змінності основних загроз тощо. Мова йде про те, що мала держава, за умов стратегічного партнерства з глобальним лідером, ризикує власною безпекою та відносинами з регіональними лідерами і сусідніми державами. Американські дослідники називають таку державу «risktaker». Зокрема, М. Хандель стверджує, що «слабкі держави повинні прийняти оборонні позиції будь-якої наддержави, якщо хочуть залишитись на плаву у міжнародній системі відносин» [11, 39]. Коли аналізувати трансформацію стратегії безпеки Чеської Республіки та інші зовнішньополітичні документи ЧР починаючи з 1999 року, то вимальовується чітка картина пристосування національних інтересів й викликів до трансатлантичних. Спільні голосування з глобальним лідером щодо питання участі у міжнародних операціях у Косово, Іраку чи Афганістані є додатковим підтвердженням цьому. Відповідно, в останній редакції Стратегії безпеки за 2011 рік Чеська Республіка визначає США як стратегічного партнера, а концептуальні засади чеської політики безпеки будуються переважно за американським зразком.

Узагальнюючи характерні риси асиметрії безпеки й поступу двосторонніх відносин ЧР і США, відзначимо перевагу Сполучених

Штатів та необхідність пристосовуватись для політики безпеки ЧР. Тому в академічних колах актуальною залишається дискусія щодо можливостей зниження негативних результатів чи їх уникнення, особливо для таких невеликих держав на зразок ЧР. Важливими інструментами мінімізації асиметрії постають: спільна участь країн у двосторонніх проєктах, форумах та організаціях; укладення багатосторонніх угод і залучення міжнародних експертів у разі потреби; наголос на довготерміновості взаємовигідних відносин, створення відповідної сприятливої атмосфери; спроби уникати переплетення проблемних тем і «торгу» інтересами безпеки держави тощо. На жаль, остаточні рішення про запобігання асиметричним стратегіям великих держав щодо територіально і ресурсно менших, не вироблено. Тому залишається потенціал до подальших досліджень такого виду асиметрій та спроб їх подальшого врегулювання.

Таким чином, у сфері безпеки й оборони чесько-американські відносини видаються змістовними та дещо унікальними. І ЧР, і США розташовані на досить далекій відстані одна від одної, тому їх співпраця повинна брати до уваги інтереси двох (європейського і американського) континентів з одночасним врахуванням потенціалу двостороннього співробітництва й партнерства. Ці чинники, а також історична і культурна спорідненість стали передумовами формування тісного військового і політичного союзу в рамках розвитку низки спільних програм: ПРО, спільні військові місії, «Visa Waver Program», Центр ядерних досліджень (у рамках якого планується дослідження можливостей мирного атому) та ін.

Політика Сполучених Штатів щодо Чеської Республіки як невеликого партнера в центрі Європи завжди ідентифікувалась поняттями «дружби», «партнерства», «гаранта безпеки», з одного боку, та водночас вказувала на нерівність, асиметричність державних потужностей у сфері безпеки й оборони. Про незмінність проамериканських позицій Чеської Республіки у своїх пріоритетах реалізації політики безпеки свідчать декларації, закріплені в офіційних документах політики безпеки ЧР, зокрема Стратегії безпеки. Якщо проаналізувавши основні загрози для ЧР, то простежується суміжність ризиків, про які зазначають Сполучені Штати у своїх стратегічних доктринах. Позірність зацікавленням ЧР до Сполучених Штатів свідчать постійні політичні внутрішні дебати навколо бажання бути лояльним союзником і утримувати прихильність Сполучених Штатів до регіону. Незмінно предметом дискусій постають питання спільної участі в миротворчих операціях, дослідження ядерної енергії та поширення режиму нерозповсюдження ЗМЗ, а також питання

європейських оборонних можливостей та європейської інтеграції системи безпеки. Послаблення впливу США в Європі й нові напрями, проекти партнерства Чеської Республіки зі Сполученими Штатами ставлять перед Чехією виклик подальшого балансу у відносинах з ЄС та США.

ЛІТЕРАТУРА

1. Асиметрія міжнародних відносин / під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2005. – 555 с.
2. Гончаренко О. Асиметричні стратегії в зовнішній політиці і політиці національної безпеки // Аналітика – Национальная безопасность. НОМОС / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nomos.com.ua/content/view/75/82>.
3. Дериглазова Л. Концепция асимметрии в теории и практике международных отношений // Вестник Томского государственного университета. – 2007. – Выпуск № 295. – С. 124–129.
4. Лакішик Д. Асиметрія партнерства початку ХХІ століття / Д. Лакішик, І. Погорська // Зовнішні справи. – 2012. – № 6. – С. 50–53.
5. Кравчук Н. Асиметрії і дисбаланси глобального розвитку: ідейно-теоретичні та фундаментальні основи дослідження // [Електронний документ]. – Режим доступу: http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4855/1/2011_8_Kravchuk.pdf.
6. Столярчук Я. М. Глобальні асиметрії економічного розвитку: монографія. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.
7. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов [та ін.]; за заг. ред. В. І. Шинкарука. – К. : «Абрис», 2002. – 742 с.
8. Потехін О., Тодоров І. Глобалізація системи безпеки. Навчальний посібник [Електронний документ]. – Донецьк, 2011. – 248 с. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/glob_bezpeky_posibnyk.pdf.
9. Перепелиця Г. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин [Електронний ресурс] // Політика і час. – 2002. – № 4. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/book/perepel.htm>.
10. Щербак Ю. Енергетична асиметрія. Як її подолати Україні? [Електронний ресурс] // Газета «День». – Режим доступу : <http://www.day.kiev.ua/uk/article/svitovi-diskusiyi/energetichna-asimetriya>. – Заголовок з екрана.
11. Barry D. Defense Against Help: Explaining Security Relations U.S.with small states / D. Barry, D. Bratt // American Review of Canadian Studies. – Spring 2008. – Vol. 38, Issue 1. – P. 63.

12. *Berkowitz B.* The New Face of War: How War will be Fought in the 21st Century. – New York, 2003. – 34 s.
13. *Eichler J.* (2004) Bezpečnostní strategie USA a EU – shoda i rozdíly // Vojenské rozhledy. Ročník. – 13 (45). – Číslo 4. – S. 30-43.
14. *Hosli O.* Madeleine The Balance between Small and Large: Effects of a Double-Majority System on Voting Power in the European Union // International Studies Quarterly. – 1995. – Vol. 39. – № 3. – Sep. – P. 351-370.
15. *Koziej S.* Triada globalnych zagrożeń asymetrycznych: konsekwencja proliferacji terroryzmu, broni nuklearnej i technologii raketowych // Bezpieczeństwo narodowe. – 2011. – №. 19, III. – P. 21-49.
16. *Metz S., Jonson D.* Asymmetry and US Military Strategy: Definition Background and Strategic Concepts. – Strategic Studies Institute. – 2001. – P. 5.
17. *Schneider J.* The U.S.-Czech Strategic Relationship: A Roadmap for the Future in Security and Defense // Cevro Institut. – 2014. – Issue № 2. – 5 s.
18. *Sens A.* The Security of Small States in Post-Cold War Europe // David G. Haglund ed., From Euphoria to Hysteria. – San Francisco : Westview Press, 1993. – 234 s.
19. Słownik terminow z zakresu bezpieczeństwa narodowego. – Wyd. 6. Warszawa, 2008. – 432 s.
20. *Stepanova E.* Terrorism in Asymmetrical Conflict Ideological and Structural Aspects [Електронний документ] // SIPRI Research Report. – № 23. – Oxford university press, 2008. – 186 s. – Режим доступу: <http://books.sipri.org/files/RR/SIPRIRR23.pdf>.

Криворучко Н. В. Асимметрия безопасности в контексте чешско-американских отношений.

Чешско-американские отношения являются классическим примером асимметричных отношений, когда одно государство превышает второго по площади своей территории, войсковому и экономическому потенциалу, количеству населения, социальному составу и другим параметрам. Анализ характера сотрудничества ЧР и США в области безопасности побуждает к необходимости изучения модели такого двустороннего сотрудничества. Неравномерность мощностей и особенности стратегической культуры двух стран создает возможности реализации, как двусторонних проектов, так и многостороннего партнерства в рамках трансатлантического сотрудничества. В статье рассмотрены различные типы симметрии и выделены характерные черты чешско-американской асимметрии отношений от начала их становления, прослеживается характер взаимного влияния и возможности реализации национальных интересов небольшого государства в центре Европы в условиях особого партнерства с США.

Ключевые слова: асимметрия, безопасность, политика безопасности, стратегическая культура, США, ЧР.

Kryvoruchko N. V. *The asymmetry in security: context of the Czech-American relations.*

The Czech-American relations are classic example of asymmetric relations, when one state dominates another, which is weaker in military and economic potential, in terms of population, social composition and other parameters. The analysis of nature of the cooperation of the Czech Republic and the United States in the security sector encourages necessity of studying the model of bilateral cooperation. Irregularity of capacities and characteristics the strategic culture of these two countries creates opportunities for as realization of bilateral projects and multilateral partnerships as part of the transatlantic cooperation. The article deals with different types of asymmetry and singles out characteristic features Czech-American relations since the beginning of the asymmetry of their formation; decomposes character and opportunities of realization mutual interests of small states in Central Europe under conditions of a special partnership with the United States.

Keywords: asymmetry, security, security policy, strategic culture, USA, Czech Republic.

Зайцева М. В.

КОНЦЕПТ МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ У СТРАТЕГІЇ КРАЇН БРІКС

У статті проаналізовано безпекову складову взаємодії Бразилії, Росії, Індії, Китаю та ПАР у рамках об'єднання БРІКС, визначено підходи країн-членів до співпраці у сфері міжнародної безпеки; також встановлено, що країни БРІКС розглядають форум як інструмент зміцнення власного міжнародного авторитету та як перспективу поглиблення багатосторонніх відносин.

Ключові слова: БРІКС, Бразилія, Російська Федерація, Індія, Китай, Південно-Африканська Республіка, міжнародна безпека.

Глобалізація сприяє зростанню впливу окремих центрів та акторів міждержавної взаємодії, що призводить до виникнення загальносвітових структур, які можуть стимулювати процеси політичної консолідації та розширювати простір міжнародної та регіональної безпеки. На початку ХХІ століття відбулась структурна криза системи міжнародної безпеки, що призвело до потреби переосмислення концептуальних і методологічних засад міжнародного співробітництва та виявлення чіткої диференціації пріоритетів світової, регіональної і національної політики щодо сучасних викликів

і загроз. Внаслідок еволюції наукових підходів як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників до міжнародного безпекового співробітництва нині існує потреба ґрунтовного дослідження сучасних форм глобального управління на прикладі країн БРІКС задля оцінки місця і ролі безпеки у сучасній системі міжнародних відносин.

Проблемам формування неінституціональних структур глобального управління в сучасному світі та стратегії п'ятистороннього співробітництва у форматі БРІКС присвячено дослідження зарубіжних учених, серед яких варто виділити Д. Уілсона і Р. Пурушотгамана (2003), Дж. О'Ніла (2007), С. Ахмеда та А. Келстона (2009), І. Валлерстайна (2013). Російські дослідники О. Ківа (2010), Р. Грінберг (2012), К. Пелевіна (2013), С. Коршунов (2013) досліджують політико-економічні процеси поглиблення інтеграційних відносин між країнами БРІКС. Роботи українських учених С. Шергіна, М. Рижкова, Є. Макаренко, А. Філіпенка, М. Фесенка, Л. Самойлової, В. Романової, Т. Кузьмича, М. Пасмор, К. Каймашикової присвячені аналізу політичного, економічного та інформаційно-безпекового співробітництва країн об'єднання. Подальший аналіз безпекової парадигми глобального розвитку дозволить з'ясувати нові закономірності підтримки міжнародного миру і стабільності.

Мета статті – проаналізувати етапи взаємодії країн БРІКС у сфері міжнародної безпеки. Завдання статті: виявити особливості безпекової політики об'єднання з урахуванням національних стратегій.

Об'єднання БРІКС з'явилося у 2001 році в доповіді фінансового аналітика Дж. О'Ніла, який об'єднав чотири держави у групу країн, що швидко розвиваються (БРІК – Бразилія, Росія, Індія та Китай). Перша зустріч заступників міністрів закордонних справ на рівні держав БРІК відбулася у 2005 році, а у 2006 році було продовжено поглиблення практичного співробітництва між державами. До 2009 року подальші зустрічі глав зовнішньополітичних відомств та їх представників відбувались на рівні взаємодії міжнародних установ ООН. Перша офіційна зустріч глав країн БРІК відбулася в Росії 2009 року, а після приєднання Південно-Африканської Республіки у 2011 році об'єднання отримало назву БРІКС. Крім економічного виміру взаємодія у рамках об'єднання послідовно перейшла у міжнародно-політичну співпрацю, яка зосереджена на міжнародних економіко-політичних проблемах, торговельній політиці, фінансових питаннях, проблемах енергетичної та екологічної безпеки, співпраці у космічній галузі [1]. Проте поглибленню співробітництва у сфері міжнародної безпеки перешкоджають територіальні протиріччя між

КНР та Індією, технологічний розрив з розвиненими країнами та військова перевага країн північноатлантичного альянсу.

Формат взаємодії країн БРІКС у сфері міжнародної безпеки відбувається у рамках щорічного саміту, неформальних зустрічей лідерів під час зустрічі глав держав і урядів країн «Групи двадцяти», зустрічей Високих представників з питань національної безпеки та робочої групи з питань міжнародної інформаційної безпеки, а також за потреби у рамках зустрічей міністрів закордонних справ, міністрів фінансів, міністрів економіки і торгівлі, міністрів охорони здоров'я, міністрів науки і технологій та міністрів сільського господарства [2].

Одним з аспектів діяльності БРІКС є розширення стратегічного співробітництва у сфері міжнародної безпеки через вирішення проблем у сфері фінансової, технологічної, екологічної, продовольчої та інформаційної безпеки. На міжнародному рівні країни декларують зацікавленість у зростанні ролі ООН, вдосконаленні механізмів багатосторонньої дипломатії щодо боротьби з глобальними викликами та загрозами. У документах самітів БРІКС завжди містяться положення щодо питання реформування ООН, включаючи Раду Безпеки, так як Китай і Росія підтримують прагнення Бразилії, Індії та Південної Африки стати постійними членами Ради Безпеки ООН [3].

У сфері міжнародної та регіональної безпеки країни БРІКС займають однакові або схожі позиції щодо підтримки регіонального балансу сил на Близькому Сході та Африці, а також засуджують тероризм у всіх його формах і проявах, тому виступають з пропозицією прийняття конвенції ООН у сфері боротьби з міжнародним тероризмом. Об'єднання БРІКС декларує потребу запобігання терористичним актам та знищення джерел його фінансування, тому держави поглиблюють співпрацю у тристоронньому форматі Росія-Індія-Китай і на рівні Шанхайської організації співпраці та Асоціації держав Південно-Східної Азії.

У сфері міжнародної економічної безпеки країни БРІКС наголошують на потребі формування оновленої концепції світової фінансової системи на основі «Групи двадцяти», яка розглядається у якості ефективнішого представницького форуму в порівнянні з іншими подібними форматами. Також країни БРІКС виступають за перегляд квот у МВФ і Світовому банку, до того ж у рамках об'єднання розробляються проекти допомоги країнам, які розвиваються задля забезпечення глобальної економічної безпеки [3].

Нині відбулось декілька зустрічей Високих представників країн БРІКС із питань національної безпеки, зокрема перша та друга наради пройшли у рамках щорічних засідань країн-членів у березні 2009 року

в Росії та у квітні 2010 року до другої зустрічі на вищому рівні в Бразилії. Третя зустріч Високих представників країн БРІКС із питань національної безпеки відбулась в Індії у січні 2013 року, а у грудні 2013 року проведено четверту зустріч у ПАР. Також представники країн БРІКС з питань національної безпеки зустрічались на нарадах, організованих Росією впродовж 2010-2013 років у рамках щорічних міжнародних зустрічей представників високого рівня з питань безпеки [4; 5].

Третя зустріч Високих представників країн БРІКС із питань національної безпеки (Індія, 2013 р.) стала першою окремою зустріччю, оскільки попередні наради проводились лише у рамках самітів глав держав. Під час перемовин було обговорено загальні міжнародні проблеми, ситуацію на Близькому Сході і в Північній Африці, питання інформаційної безпеки, можливості протидії міжнародному тероризму та боротьби з морським піратством. Під час третього засідання відбулась двостороння китайсько-індійська зустріч щодо проблем, які становили взаємний інтерес [6].

Упродовж четвертої зустрічі представників країн БРІКС з питань національної безпеки (ПАР, 2013 р.) сторони обмінялися судженнями щодо поточної ситуації у сфері міжнародної та регіональної безпеки, боротьби з тероризмом, захистом інформації у мережі Інтернет, безпеки транспортних перевезень, а також проблем в Сирії, Афганістані, Ірані та Африці. На зустрічі були прийняті рішення, спрямовані на підтримку спільної концепції взаємодовіри, рівності та співпраці, участі у розробці міжнародних норм щодо миру та стабільності, зміцнення координації та співробітництва у сфері безпеки через поглиблення взаємодії у сфері стратегічної безпеки. Держави-учасниці одноставно висловили переконання щодо потреб зміцнення внутрішньої взаємодії та співпраці країни БРІКС задля розширення глобального впливу, мирного врегулювання міжнародних і регіональних проблем, захисту міжнародного миру і безпеки, також на засіданні було прийнято рішення щодо створення Робочої групи країн БРІКС з проблем мережевої безпеки [7].

На двосторонніх китайсько-індійських зустрічах, які пройшли у рамках четвертої зустрічі, досягнуто консенсусу щодо нового проекту стратегічної співпраці через зміцнення міжнародного та регіонального співробітництва, будівництво економічного коридору Бангладеш-Китай-Індія-М'янма, проведення міжурядових переговорів щодо двосторонньої регіональної торговельної угоди, розширення механізму консультацій і координації дій у прикордонній сфері, святкування року китайсько-індійської дружби, присвяченого 60-річчю проголошення

п'яти принципів мирного співіснування [8]. Також Китай та Росія домовились взаємодіяти та здійснювати консультації щодо зміцнення співпраці у сфері безпеки, спільно боротися з транснаціональною злочинністю, захищати безпеку двох країн, регіональний мир і стабільність та поглибити взаємодію в рамках ШОС, БРІКС, АСЕАН та інших світових форматів задля підтримки міжнародної та регіональної безпеки [9].

Отже, особливістю взаємодії країни БРІКС у сфері міжнародної безпеки є те, що вони розташовані на різних континентах, тому загрози їхній безпеці можуть й не співпадати. Також серед країн-членів БРІКС не існує однозначного лідера, який би формував принципи спільної безпекової політики, тому країни БРІКС здійснюють самостійну зовнішню політику, наголошуючи на принципах національного суверенітету, який передбачає збереження свободи у військово-політичній сфері.

Позиції країн БРІКС у сфері міжнародної безпеки.

Бразилія. Проблеми поглиблення інтеграції країн БРІКС у сфері міжнародної безпеки, на думку бразильських експертів, пов'язанні не з наявністю протиріч між учасниками, а з прагненням кожної країни керуватися власними стратегіями розвитку, а тому існує потреба у розширенні схожих інтересів. Не співпадають інтереси всередині країн БРІКС щодо питання надання статусу постійного члена у Раді Безпеки ООН, оскільки взаємодія Бразилії у чотирикутнику Бразилія-Індія-Японія-ФРН не дозволяє державі стати членом РБ ООН, тому зниження активності у «четвірці» може дозволити державі скорегувати позицію Китаю через взаємодію у рамках БРІКС і досягти згоди Росії, яка наполягає на не перегляді статус-кво п'яти постійних членів Ради Безпеки. Також експерти прогнозують, що у рамках об'єднання БРІКС може розвинутисть «криза ідентичності» внаслідок формування альтернативних підходів до питань демократії та захисту прав людини, зокрема дотримання принципів представницької демократії Бразилією, Індією та ПАР може вплинути на їх зовнішньополітичні інтереси, хоча країни продовжать поглиблювати взаємодію задля перегляду їхнього статусу у міжнародно-політичних процесах, при реформуванні міжнародних фінансових структур та обранні в постійні члени Ради Безпеки [10; 11].

Щодо ядерної зброї Бразилія також займає протилежну позицію у порівнянні з Росією, Китаєм та Індією як ядерними державами, зокрема підтримує міжнародні пропозиції щодо значного обмеження подальшого розвитку ядерних технологій у країнах, які ними володіють, та недопущення появи нових ядерних країн. У сфері

екологічної безпеки також існують протиріччя між країнами-учасницями БРІКС тому, що позиція Росії співпадає з позицією розвинених країн, які не визнають особливої відповідальності за забруднення навколишнього середовища та відрізняється від думки інших учасників формату, тому країни не поспішають з розробкою єдиної стратегії БРІКС у сфері захисту навколишнього середовища [10; 11; 12].

Основні суперечності між країнами-учасницями БРІКС стосуються економічної безпеки та торговельно-економічних відносин, оскільки з дванадцяти невирішених питань, які Бразилія виносить на розгляд Світової організації торгівлі, вісім пов'язанні з Китаєм, серед яких експансія китайських товарів як на внутрішньому, так і на південноамериканському ринках, заниження Китаєм курсу національної валюти юаня, відмова КНР збільшувати імпорт готових виробів з Бразилії тощо. Бразильські аналітики вважають, що глобальні економіко-політичні інтереси Китаю є набагато ширшими, ніж зацікавленість у взаємодії в рамках БРІКС, тому Бразилія змушена посилити державну підтримку національної бізнесової діяльності та розробити гнучку економічну стратегію [10; 12].

Бразильські експерти зазначають, що у перспективі найбільшу користь від діяльності БРІКС може отримати саме Бразилія, якщо буде сприяти розширенню міжнародно-політичної присутності форуму на світовій арені. Об'єднання БРІКС потрібно використати для збільшення міжнародної присутності Бразилії, а через зустрічі у рамках форуму потрібно розширити двосторонні відносини особливо в інвестиційній та нафтовій сферах, тоді як у рамках національної зовнішньополітичної стратегії взаємодія у рамках БРІКС повинна бути важливішою у порівнянні з іншими відносинами, тому Бразилія повинна виступати проти розширення об'єднання, оскільки це може призвести до зменшення ролі не лише інтеграційної групи, але й самої Бразилії [12]. У цілому Бразилія виступає за поглиблення політико-економічної інституалізації об'єднання БРІКС задля формування на основі групи майбутнього світового економічного та політичного порядку, в якому вона зможе посилити власний міжнародний вплив.

Російська Федерація. Концепцію участі Росії в об'єднанні БРІКС затверджено у лютому 2013 року, зокрема в ній наголошено, що Російська Федерація виходить з того, що в форматі БРІКС не передбачено розгляд питань військово-політичного характеру і створення механізмів співпраці у військовій галузі. Тому основними цілями РФ у сфері міжнародної безпеки на рівні БРІКС є узгодження позицій щодо нерозповсюдження зброї масового ураження,

врегулювання регіональних конфліктів та підтримка регіональної стабільності; вироблення єдиних або близьких підходів до протидії міжнародному тероризму, що передбачає співробітництво з метою зміцнення координуючої ролі ООН у сфері боротьби з міжнародним тероризмом, виконання Глобальної контртерористичної стратегії ООН, здійснення норм універсальних антитерористичних конвенцій, суворого дотримання положень відповідних резолюцій Ради Безпеки ООН; вироблення спільних позицій з питань боротьби з тероризмом при контактах з Лігою арабських держав, Організацією ісламської співробітництва, Африканським союзом та іншими регіональними організаціями; забезпечення міжнародної інформаційної безпеки через зміцнення співробітництва у протидії використанню інформаційно-комунікаційних технологій у військово-політичних, терористичних і кримінальних цілях, а також в цілях, що суперечать забезпеченню міжнародного миру, стабільності і безпеки тощо [13; 14]. Російська Федерація виступає за поглиблення інституалізації БРІКС через створення постійного секретаріату та розвиток зовнішні зв'язків об'єднання через діалог з провідними країнами, що розвиваються, спеціалізованими установами системи ООН, а також з регіональними організаціями.

Індія. Здійснюючи багатовекторну дипломатію, Індія розглядає в якості одного з пріоритетних партнерів США особливо у сфері міжнародної безпеки, атомної енергетики, торговельно-економічного, науково-технічного та інвестиційного співробітництва. Також керівництво Індії виступає за інституціоналізацію «Групи двадцяти», поглиблення тристоронньої взаємодії Росія-Індія-Китай та розширення співробітництва у рамках об'єднання БРІКС. Індія виявляє зацікавленість щодо діяльності ШОС та проводить політику зміцнення взаємодії по лінії «Південь-Південь» шляхом розвитку співробітництва в рамках механізму ІБСА (Індія-Бразилія-ПАР), одночасно індійське керівництво докладає максимум зусиль щодо надання державі місця постійного члена Ради Безпеки ООН [15]. Проте на державному рівні не прийнято єдиної стратегії Індії щодо співробітництва у рамках БРІКС, хоча за допомогою поглиблення взаємодії на рівні об'єднання держава може закріпити регіональні лідерські позиції.

Китай. У травні 2014 року в Пекіні вперше опубліковано дослідницький звіт про національну безпеку, в якому зазначено, що внаслідок розширення і поглиблення інтересів Китаю за кордоном країна буде стикатися з великими ризиками у сфері міжнародної безпеки. Тому основними цілями стратегії національної безпеки є формування мирного і стабільного навколишнього середовища, захист

суверенітету і незалежності, запобігання війнам і здатність контролювати виникнення кризових ситуацій. У зв'язку з напруженою геополітичною ситуацією в директивах КНР звертається увага на довгострокове зміцнення оборонного потенціалу держави та розвиток збройних сил як інструменту підтримки внутрішньополітичної стабільності [16; 17]. Формат БРІКС розглядається китайським керівництвом як інструмент розширення участі держави в міжнародних відносинах, що дозволить провести реформування міжнародної системи і посилити міжнародно-політичну взаємодію держави.

Південно-Африканська Республіка. Участь в об'єднанні забезпечує можливість збільшення політичної міцності держави як на континенті, так і у світі. Південноафриканські експерти розглядають БРІКС не тільки як економічне об'єднання, але й потенційну міжнародно-політичну силу, яка дозволить підтримувати відносини з традиційними геополітичними акторами та розвивати новітні зв'язки з іншими країнами. Також вони вважають, що у перспективі відбудеться поглиблення співпраці інших членів БРІКС з країнами африканського континенту через реалізацію галузевих проєктів БРІКС у рамках програми НЕПАД та підтримку миру і безпеки в Африці шляхом проведення миротворчих операцій або виконання функцій посередника на переговорах при врегулюванні конфліктів [18].

Країни-учасниці БРІКС розглядають співробітництво у сфері міжнародної безпеки у якості інструменту створення міжцивілізаційної системи міжнародних відносин, яка може сприяти зміцненню миру і стабільності на основі дотримання принципів суверенітету і територіальної цілісності інших держав. Головним форматом співпраці залишається активна взаємодія держав у рамках ООН, при цьому перспективи подальшої взаємодії залежать не лише від політичної волі кожного з учасників форуму, але й від досягнення міжкультурного порозуміння між ними.

Спостерігається тенденція до поглиблення політико-економічної взаємодії в рамках БРІКС, проте у сфері міжнародної безпеки країни учасниці будуть продовжувати дотримуватись положень національних безпекових стратегій внаслідок існування об'єктивних територіальних суперечок між країнами-учасницями та диференційованого підходу до співпраці з іншими геополітичними центрами сили. Хоча у липні 2014 року на черговому саміті БРІКС у Бразилії відбулась глибша інституціональна трансформація об'єднання, що пов'язано з нинішньою міжнародною діяльністю учасників об'єднання. У цілому Бразилія розглядає співпрацю у рамках БРІКС як можливість

розширення власного міжнародно-політичного впливу за межі Південної Америки, зокрема в Африці. Для Російської Федерації формат БРІКС дозволить підтримувати власний геополітичний статус через співробітництво з третіми країнами та протидіяти внутрішньому економічному спаду. За допомогою діяльності у рамках БРІКС Індія намагатиметься створити позитивний образ держави у регіоні та здобути військово визнання. Китай розглядає членство у БРІКС як інструмент підтримки власного світового лідерства на противагу США, тоді як ПАР намагається утримати лідерські позиції на африканському континенті та стати головним посередником у вирішенні внутрішньоконтинентальних конфліктів. Подальші дослідження безпекових стратегій країн-членів БРІКС повинні бути спрямовані на вивчення процесів впливу неінституціональних структур глобального управління на сучасну систему міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Андреев Ю. В.* БРИКС : через сотрудничество – к безопасности? // Пути к миру и безопасности. – 2013. – № 2 (45). – М. : ИМЭМО РАН – С. 127-129.
2. БРИКС – формы диалога и сотрудничества [Електронний ресурс] Режим доступу : <http://www.mid.ru/brics.nsf/0/A8FF0CE6CA84795FC325789D003B348A>. – Заголовок з екрана.
3. *Никонов В.* Слово главного редактора [Електронний ресурс] // Стратегия России. – 2013. – № 4. – Режим доступу : http://sr.fondedin.ru/new/fullnews_arch.php?archive=1365062063&subaction=list-archive&.
4. Пресс-конференция официального представителя МИД КНР Хун Лэя [Електронний ресурс] – 7 января 2013. – Режим доступу : <http://www.fmprc.gov.cn/rus/xwfw/fyrth/t1004038.shtml>. – Заголовок з екрана.
5. BRICS (Brazil, Russia, India, China and South Africa). High Representatives on National Security [Електронний ресурс] // Ministry of External Affairs, Government of India. – March, 2013. – Режим доступу : <http://www.mea.gov.in/in-focus-article.htm?21292/BRICS+Brazil+Russia+India+China+and+South+Africa>. – Заголовок з екрана.
6. *Невара А.* БРИКС предлагает бороться с организаторами пиратства [Електронний ресурс] // РИА-Новости – 2013. – Режим доступу : <http://ria.ru/politics/20130111/917664705.html#ixzz2ztawTDi6>. – Заголовок з екрана.
7. Четвертая встреча высокопоставленных представителей стран БРИКС по вопросам национальной безопасности [Електронний

- ресурс] // Агентство Синьхуа. – 2013. – Режим доступа : <http://russian.cri.cn/841/2013/12/07/1s493587.htm>. – Заголовок з екрана.
8. Ян Цзечи встретился с советником премьер-министра Индии по национальной безопасности Шив Шанкарар Менонем [Электронный ресурс] // Посольство Китайской Народной Республики в Республике Казахстан. – 2013. – Режим доступа : <http://kz.china-embassy.org/rus/gyzg/t1106723.htm>. – Заголовок з екрана.
 9. Ян Цзечи встретился с секретарем Совета Безопасности РФ Н. Патрушевым [Электронный ресурс] // Посольство Китайской Народной Республики в Республике Казахстан. – 2013. – Режим доступа : <http://kz.china-embassy.org/rus/gyzg/t1106724.htm>. – Заголовок з екрана.
 10. *Мартынов Б.* Бразилия в формате БРИКС [Электронный ресурс] // Свободная мысль. – 2012. – Режим доступа : <http://svom.info/entry/294-braziliya-v-formate-briks>. – Заголовок з екрана.
 11. *Onis J.* Brazil's Big Moment : A South American Giant Wakes Up [Электронный ресурс] // Foreign Affairs. – 2010. – № 6. – Режим доступа : <http://www.warandpeace.ru/ru/analysis/view/74216/>.
 12. *Eduardo C. Lins da Silva* BRICS : De acrônimo esperto a fórum influente [Электронный документ] // O brasil, os BRICS ea agenda International / Apresentação do Embaixador José Vicente de Sá Pimentel. – Brasília : FUNAG, 2012. – 344 p. – Режим доступа : <http://www.funag.gov.br/biblioteca/dmdocuments/OBrasileosBrics.pdf>.
 13. Концепция участия Российской Федерации в объединении БРИКС. [Электронный ресурс] // утв. Президентом Российской Федерации В. В. Путиным. – 9 февраля 2013. – Режим доступа : http://www.mid.ru/brp_4.nsf/newslines/D23D45D62C00F78E44257B35002ACD50.
 14. *Толорая Г.* БРИКС : попытка согласования долгосрочной стратегии [Электронный ресурс] // Российский совет по международным делам. – Март, 2013. – Режим доступа : http://russiacouncil.ru/inner/?id_4=1506#top.
 15. India's Foreign Relations-2012. Documents [Электронный документ] / Introduced and Edited by Avtar Singh Bhasin. – New Delhi : GEETIKA, 2013. – 2241 p. – Режим доступа : www.mea.gov.in/Images/pdf/India-foreign-relation-2012.pdf.
 16. В Китае опубликован доклад о национальной безопасности страны [Электронный ресурс] // Международное радио Китая. – 2014. – Режим доступа : <http://russian.cri.cn/841/2014/05/06/1s510374.htm>. – Заголовок з екрана.
 17. Правительство Китая опубликовало «Белую книгу» по национальной обороне [Электронный ресурс] // Новости Китая. – Апрель, 2013 – Режим доступа : <http://china24news.com/politics/221-china-issues-white-paper-on-national-defense>. – Заголовок з екрана.

18. Шубин В. Зачем Южной Африке БРИКС и зачем БРИКСУ Южная Африка [Электронный документ] // Индекс безопасности. – 2013. – № 2 (105). – Т. 19 – С. 57-70 – Режим доступа : <http://www.pircenter.org/media/content/files/11/13730353600.pdf>.

Зайцева М. В. Концепт международной безопасности в стратегии стран БРИКС.

В статье проанализирована безопасность как составляющая взаимодействия Бразилии, России, Индии, Китая и ЮАР в рамках объединения БРИКС, определены подходы стран-членов к сотрудничеству в сфере международной безопасности; также установлено, что страны БРИКС рассматривают форум как инструмент укрепления своего международного авторитета и как перспективу углубления многосторонних отношений.

Ключевые слова: БРИКС, Бразилия, Российская Федерация, Индия, Китай, Южно-Африканская Республика, международная безопасность.

Zaitseva M V. Concept of international security in the strategy of the BRICS.

In the article are analyzed the security as a component of the interaction of Brazil, Russia, India, China and South Africa in the BRICS and defined approaches of member countries to cooperate in the field of international security; also established that the BRICS countries consider this forum as a tool to strengthen its international prestige and as a prospect of deepening multilateral relations.

Keywords: BRICS, Brazil, Russian Federation, India, China, South Africa, international security.

Аманмырадов Н. А.

**ДЕМОКРАТИЯ И КОЛЛЕКТИВНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ
КАК ПРИНЦИПЫ СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ**

В статье проанализированы основные направления изменения философии международных отношений в контексте их демократизации и повышения международной безопасности; одновременно подчеркивается важность укрепления мира и принципа прав человека, солидарности и взаимного понимания, уважения национального выбора и толерантности.

Ключевые слова: человек, политика, международные отношения, культура, безопасность, демократия.

Новая философия международных отношений формируется как демократическая, открытая, системная и гуманистическая. И хотя в разных регионах мира возникают те или иные конфликты, фактом остается общее стремление человечества к реализации демократии, миротворчества, взаимопонимания и толерантности, сотрудничества. Остановимся на этом более детально.

Цель статьи – с политической точки зрения рассмотреть демократию и коллективную безопасность как принципы современной философии международных отношений.

В первую очередь рассмотрим основные параметры новой философии международных отношений в контексте становления идей «глобального гуманизма», демократии и «коллективной безопасности».

В целом тенденция гуманизации составляет характерную особенность современного этапа развития системы международных отношений. По словам П. Цыганкова, в международно-политической теории гуманизация международных отношений трактуется как неуклонный рост влияния на эту сферу норм морали и нравственности, как ее «очеловечивание», направленное на признание самоценности человека, более полное обеспечение его прав и свобод [12, 51].

При этом есть основания рассматривать современный гуманизм как глобальный гуманизм. Согласно мнению А. Кудишевой, как показывает анализ идей эволюционного, ноосферного, космического гуманизма, а также экогуманизма, базовые положения этих концепций определили одну из ведущих характеристик современного гуманизма: его планетарность, обращенность к мировому сообществу как ответственному субъекту не только планетарной этики, но и планетарного экологического сознания. Планетарность современного гуманизма предполагает его перспективизм, футуристичность и постеритизм, т.е. обращенность к будущему в связи с заботой о судьбах последующих поколений людей [5, 56].

Появление данного феномена является закономерным процессом, связанным как с внутренними свойствами самого гуманизма, так и интенсификацией межкультурных взаимодействий в условиях глобализирующегося мира. Как отмечает А. Кудишина, это, в сущности, произошло отнюдь не случайно, а является результатом как качеств, заложенных внутри гуманизма, изначально заявившего о себе как о космополитическом явлении, так и ввиду широкого распространения ценностей гуманизма по мере расширения границ демократии и активизации цивилизованных транскультурных

отношений между людьми, региональными и национальными культурами [5, 125].

Параллельно с идеями глобального гуманизма современная философия международных отношений обосновывает приоритет демократии. Сегодня признание в международном сообществе зависит от отношения к демократическим ценностям, принципам, процедурам. Как отмечает М. Лебедева, оставаться вне всемирного «демократического клуба» в современном глобализирующемся мире означает быть неким «изгоем» – вне системы, вне «Современности». Это побуждает все новые и новые государства ориентироваться на демократические ценности. В этом контексте можно рассматривать процесс демократических преобразований в конце XX столетия именно как тенденцию политического развития мира, в реализации которой все более важными оказываются не эндогенные (внутренние) факторы (уровень социально-экономического развития, политические процессы в обществе и т.п.), экзогенные по отношению к данному государству, т.е. международная среда. Именно она побуждает к демократическим преобразованиям [8, 175-176].

Реализация позитивных потенций процесса глобализации также требует опоры на демократические принципы в международных отношениях. Так, И. Новик подчёркивает, что глобальность реализуема в рациональных и гуманных формах лишь на фундаменте локальных и региональных демократий. Стало быть, важнейшая системная закономерность нынешнего мирового развития выражается в примате демократического над глобалистическим. Только предварительное установление демократии способно обеспечить последующее формирование оптимальной для человечества глобальной системы. Определяющей чертой сложного системного процесса формирования мировой демократии как глобальной системы служат добровольность и ненасильственность интеграции стран, народов, людей [9, 156].

Демократия рассматривается и как основа для поддержания мира между народами. Как отмечает Э. Баталов, с 80-х годов XX века в Америке начала складываться так называемая теория демократического мира («демократии друг с другом не воюют»), представленная работами М. Дойла, Б. Рассета и ряда других крупных теоретиков-международников. Получалось, что глобальная демократизация открывает путь к реализации давней мечты человечества – утверждению мира во всем мире [1, 148].

При этом необходимо отметить тесную взаимосвязь гуманизма и демократии как принципов современных международных отношений.

В частности среди основных принципов современного гуманизма А. Кудишина отмечает поддержку и защиту демократии, развития политического самосознания общества и гражданина, поскольку просвещённый гражданин – лучшая гарантия в достижении общественного блага. Демократия в обществе зависит от его открытости, наличия гражданских свобод, свободной прессы, власти большинства и прав меньшинств, права на легальную оппозицию и соответствующее законодательство [5, 124].

В. Спивак отмечает обратное влияние демократии на распространение гуманизма. Расширение поля демократического сосуществования свидетельствует не только о ценности данного института, но и одновременно создаёт возможности для реализации стратегий и программ гуманизации глобального развития [11].

В свою очередь, И. Новик рассматривает гуманизм и демократию как две подсистемы единой перспективной для выживания людей системы гуманно-демократических связей. Гуманное отношение к другим оказывается в конечном счете выгодным для всех на достигшем цивилизованности рынке. Гуманизм в высших своих проявлениях – как мировоззрение уважения к человеку, ненасилия по отношению к нему – сам становится оптимальным прагматизмом, т. е. реальным инструментом реализации демократии и в то же время ее ограничителем и регулятором, ибо антигуманная демократия люмпенов создает беспредел, ведет к фашизму. Демократия, в свою очередь, выступает практической реализацией гуманизма. Система «гуманизм – демократия» оптимальна и наиболее устойчива в исторической эволюции [9, 158].

Ещё одним базовым принципом современной философии международных отношений выступает коллективная безопасность. В целом безопасность сегодня рассматривается как универсальная ценность общества риска. Это то общее основание, на котором необходимо выстраивать международное сотрудничество, направленное на предотвращение глобальных катастроф.

Как отмечает О. Яницкий, продолжающийся рост народонаселения Земли, по крайней мере треть которого не обеспечена минимальным набором продуктов питания, терроризм, уже ставший повседневностью, все более многочисленные этнические и межнациональные конфликты, природные и техногенные катастрофы, угроза глобального изменения климата стимулируют в совокупности сдвиг в целях и ценностях евроатлантического сообщества: от накопления богатства и роста качества жизни к усилиям по снижению рисков и угроз. Безопасность и здоровая среда обитания «здесь и

сейчас» как высшие ценности для богатых и бедных вытесняют мечту о вечном всеобщем благоденствии [13, 156].

В свою очередь, И. Василенко обращает внимание на этическое измерение ценностей безопасности. Оказалось, что в конце XX века, как и столетие назад, процесс образования и актуализации новых ценностей связан с решением новых моральных вопросов. И поскольку глобальные проблемы являются единичными для всех цивилизаций, появляются и новые общие ценности. Человечество наконец стало совместными усилиями возделывать общее поле духовных проблем, и это естественным образом сблизило народы и культуры [2, 335].

При этом стоит отметить тенденцию расширения поля проблематики безопасности. По словам В. Кулагина, на рубеже веков в сфере безопасности формируется новый феномен – масштабное вторжение в пространство военно-политической безопасности (и в сопредельные области расширяющегося поля безопасности) новых негосударственных действующих лиц, а также изменение роли национальных государств. Поэтому речь идет уже не только о «международной безопасности» в ее межгосударственной ипостаси, а о явлении с более широким набором действующих лиц, которое по этой причине более корректно было бы именовать «мировой безопасностью» [6].

Таким образом, актуализация глобальных угроз и проблем международной безопасности приводит к необходимости объединения усилий всего мирового сообщества в рамках различных форм коллективной безопасности. Глобальные проблемы стимулируют процесс объединения усилий, направленных на поддержание безопасности в глобальных масштабах. С точки зрения М. Лагутиной, наличие глобальных проблем и появление в мировой политике «новых вызовов и угроз», впервые в истории ставящих под угрозу само существование человечества, подталкивает мировое сообщество к интеграции и обуславливает поиск новых форм сотрудничества мирового социума и новых инструментов управления мирополитическими процессами в условиях глобализации [7, 31].

Как пишет В. Кулагин, положение о том, что глобализация усиливает «сжатость» и взаимозависимость мира и влияет на мировую безопасность, давно стало банальностью. Заинтересованность подавляющего большинства наций в подключении к экономической и технологической глобализации стабилизирует мировое пространство безопасности, более или менее масштабное нарушение которой может привести к разрушению взаимосвязанной структуры мирового

хозяйства. Выход на передний план новых транснациональных угроз (например, терроризма) угрожает большей части мирового сообщества. Человечество начинает усваивать на практике благотворность коллективных подходов к решению некоторых ранее казавшихся непреодолимыми проблем – например, сокращения вооружений, урегулирования вооруженных конфликтов, борьбы с эпидемиями, природными и техногенными катастрофами. Хотя и в недостаточной степени, но возрастает общий мирный дивиденд от снижения уровня конфронтации [6].

При этом важным аспектом проблемы коллективной безопасности является её связь с демократией. С точки зрения В. Грубова, главными факторами поддержания международной стабильности и формирования среды безопасности на демократических принципах стали такие: приверженность всех участников системы безопасности относительно главных демократических ценностей; способность демократических элит отвечать на внешние вызовы без применения силы; взаимная возможность прогнозировать политические, экономические и социальные действия партнеров; необходимость общих базовых ценностей и коллективная идентичность. Таким образом, новые ориентиры не только соединили экономическую и духовную сферу бытия человека Запада, но и отобразили приоритет ценностей в формировании политики национальной и международной безопасности [3].

В свою очередь Н. Косолапов развитие нового подхода к обеспечению безопасности связывает с построением такой единой общечеловеческой системы международного правопорядка, которая формировалась бы на началах коллективизма, добровольности и демократизма, но в дальнейшем предполагала бы достаточно определенные и жесткие обязательства её членов [4, 204-205].

Несмотря на множество трудностей и проблем, с которыми сталкивается процесс создания и деятельности структур коллективной безопасности, практика международных отношений демонстрирует определённые успехи, позволяющие смотреть в будущее со сдержанным оптимизмом.

В целом в XX в. феномен «международной безопасности» как институт коллективного сдерживания войн постепенно, с крупными сдвигами все же начинает теснить феномен войны в качестве основного и, как казалось до той поры, неизбежного инструмента международных отношений. Военная сила оставалась важным фактором мирового взаимодействия, но новая логика «хочешь мира – укрепляй международную безопасность» постепенно дополняла, а

нередко и брала верх над многовековой догмой «хочешь мира – готовься к войне» [10, 417-418].

События последнего времени, особенно в Украине, требуют дополнительных исследований и обобщений. Современный мир – сложен и противоречив. Он не вписывается в любую, даже самую изобретательную теоретическую конструкцию.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Баталов Э. Я.* Человек, мир, политика. – М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2008. – 330 с.
2. *Василенко И. А.* Политическая глобалистика: Учебное пособие для вузов. – М.: Логос, 2000. – 360 с.
3. *Грубов В. М.* Ліберальна парадигма в формуванні європейської колективної безпеки ХХІ століття: Автореф. дис... д-ра політ. наук : 21.01.01. – К., 2008. – 34 с.
4. *Косолапов Н. А.* Сила, насилие, безопасность: современная диалектика взаимосвязей // Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений / Богатуров А. Д., Косолапов Н. А., Хрусталева М. А. – М.: НОФМО, 2002. – С. 190-206.
5. *Кудишина А. А.* Гуманизм – феномен современной культуры. – М.: Академический проект, 2005. – 504 с.
6. *Кулагин В.* Глобальная или мировая безопасность? [Электронный документ] // Международные процессы. – 2007. – Т. 5. – № 2 (14). – Режим доступа: <http://www.intertrends.ru/fourteen/004.htm>
7. *Лагутина М. В.* Мировая политика как инструмент управления новой системой международных отношений // Вестник международных организаций. – 2011. – № 1. – С. 29-40.
8. *Лебедева М. М.* Мировая политика: Учебник для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2007. – 365 с.
9. *Новик И. П.* Гуманизм – Демократия – Глобализм // Общественные науки и современность. – 1992. – №5. – С. 155-162.
10. *Современные международные отношения: Учебник / Под ред. А. В. Торкунова, А. В. Мальгина.* – М.: Аспект Пресс, 2012. – 688 с.
11. *Співак В. М.* Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. – К., 2011. – 34 с.
12. *Цыганков П. А.* Гуманизация международных отношений: противоречия и парадоксы // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 51-59.
13. *Яницкий О. Н.* «Турбулентные времена» как проблема общества риска // Общественные науки и современность. – 2011. – № 6. – С. 155-164.

Аманмирадов Н. А. Демократія і колективна безпека як принципи сучасної філософії міжнародних відносин.

У статті проаналізовано основні напрями зміни філософії міжнародних відносин у контексті їх демократизації та підвищення міжнародної безпеки; одночасно підкреслено важливість зміцнення миру і принципу прав людини, солідарності та взаємного розуміння, поваги національного вибору і толерантності.

Ключові слова: людина, політика, міжнародні відносини, культура, безпека.

Amanmyrad N. A. Democracy and collective security as a principle of modern philosophy international relations.

The article analyzes the main directions of change philosophy of international relations in the context of democratization and increasing international security; at the same time emphasized the importance of strengthening the principle of peace and human rights, solidarity and mutual understanding, respect for national selection and tolerance.

Keywords: people, politics, international relations, culture, security, democracy.

СОЦІОЛОГІЯ

Рак О. Ю.

ДИНАМІКА ПСИХОЛОГО-КОМУНІКАТИВНО-ІНТРОФОРМАЦІЙНОГО ВПЛИВУ НА ПРОЦЕС КОРЕКЦІЇ СОЦІУМУ В ІДЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛІЗМУ

У статті проаналізовано динаміку розвитку психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу на процес корекції (формування) соціуму щодо ідеології націоналізму. Окреслено характерні складові психолого-комунікативно-інтроформаційного і регіонального впливу на соціум (суспільство) в період нестабільності у державному апараті, зокрема війни в країні. Запропоновано нову програму державного корегування та виховання суспільства в ідеології націоналізму і формування національної самосвідомості, що має на меті змінити свідомість і мислення кожного українця, а також навчитися берегти свою землю, історію, культуру, мову, усі надбання розвитку нації.

Ключові слова: психолого-комунікативно-інтроформаційний вплив, ідеологія націоналізму, психокорекція, корекційна робота, національна свідомість, морально-інтелектуальний вплив, стратегічне бачення.

Зовнішній світ найбільш впливає на динаміку психологічного розвитку соціуму. Елементи виховання людини відображаються, як правило, у її поведінці, інтелекті, мисленні, свідомості, спілкуванні, мовленні тощо. Людина, народжена в сім'ї, спочатку переймає виховання батьків (внутрішній світ), а згодом зовнішнє середовище, робить свій вплив корекції поведінки і мислення. Без сімейної уваги дитина формується виключно зовнішнім світом – це вулиця, засоби масової інформації, політика, навчальні заклади, друзі і т.д.

Динаміка розвитку та формування особистості (соціуму) проходить шлях психолого-педагогічного довготривалого навчально-виховного процесу. Цей процес має виховну ланку роботи психолога з пацієнтом (соціумом). Вплив на соціум – це завжди теоретико-практичні розробки науки психології, яка розглядає психічні процеси, стан людської поведінки та життєдіяльності.

Сьогоднішня ситуація в Україні стривожила практично кожен увесь світ, звернула на себе увагу. Повернути свідомість у русло ідеологічного спрямування, зворушивши кожного громадянина, під впливом зовнішніх обставин, змусити повстати морально та фізично щодо позицій відстоювання своєї держави – це праця не одного дня і року. Тому основна мета психологічної корекції людини на державному рівні – це виховати покоління у руслі національному та демократичному задля збереження територіальної цілісності держави.

Боротьба за свою землю, країну, націю, мову – це і є процес корекції національної позиції та свідомості, що під собою несе позитивну стратегію розвитку держави. Важливим аспектом впливу зовнішнього середовища повинно бути однострійність та регіональна мобільність системи роботи психолого-комунікативної команди, основана на інтроформаційній взаємодії, що, в свою чергу, мала б створитись на засадах інформаційної війни [13]. Перспективою цієї команди було б доцільно працювати в напрямку національно-психолого-комунікативного корегування соціуму, а також суспільства в цілому.

Збереження культури народу та нації, зокрема психологічна культура як основна ланка морально-інтелектуального впливу повинні вбачати: моральні принципи, поведінковий та мовний етикет, мовлення та толерантне спілкування, правила поведінки та емоційних утримань тощо [17].

Проблемою виховання суспільства в ідеології націоналізму займалися відомі українські націоналісти, такі як Микола Міхновський, Дмитро Донцов, Лев Юркевич, Михайло Грушевський, Євген Коновалець, Дмитро Андрієвський, Макар Кушнір, Слава Стецько, Левко Лук'яненко та ін. Питаннями психокорекції, психотерапії та психоаналізом людини (соціуму) дослідження проводили такі науковці: З. Фрейд [16], Т. Яценко [20; 21], І. Дубровін, Г. Онищенко, Г. Абрамова [1], Е. Шостром [18; 19] та ін.

Метою статті є розробка динаміки зростаючого та покращеного психолого-комунікативного впливу на процес корекції соціуму в ідеології націоналізму задля забезпечення цілісності і міцності державності, а також виправлення і вдосконалення національної свідомості.

Психологія комунікативного спілкування займає особливе місце у житті людини, особливо у вирішенні конфліктів, налагодження різного роду відносин і стосунків. Мова та мовлення як психолого-комунікативний аспект дозволяють пізнавати світ, збагачувати розумові здібності, накопичувати знання, аналізувати та прогнозувати.

Насамперед варто зазначити, що комунікативний вплив має психологічне значення, що означає як відкритий, так і прихований підхід, а це розвиває динамічно-зростаючий розвиток впливу на соціум у різних кризових та надзвичайних ситуаціях чи, навіть, в період війни.

Динаміка – це енергія сили впливу, яка має вигляд кривої розвитку, що показує на скільки легко чи важко можна коригувати (маніпулювати) психікою, інтелектом, мисленням, пам'яттю, увагою, емоціями, почуттями, поведінкою, увагою людини тощо.

Як відомо, культурна диверсифікованість людей різна у кожному з нас, оскільки виховуємось у різних сім'ях, періодах, етносах та світах, а тому особливість психологічного впливу є складним та емпіричним процесом. Норми і правила життя є теж різними для кожного народу, тому психологічну підтримку необхідно надавати у кожній країні, місті, селі, районі і т.д., щоб соціум відчував захист, безпеку, спокій та свободу розвитку. Базовою основою такої підтримки повинна бути методологія теорії несилової взаємодії [13].

Для результативного і ефективного психологічного впливу важливими є такі пріоритети, як фактаж та достовірність, практичний та сугестивний позитивний досвід, а також вміння увійти в довіру і завоювати увагу. Отримати ефективний результат уваги – це складний довготривалий процес і вимагає індивідуалізованого психологічного підходу комунікативно-інтроформаційного впливу до кожного соціуму. За підтвердження багатьох вчених, не стільки впливають на нас засоби масової інформації, скільки безпосередній контакт з людьми, особливо за умов інтроформаційної взаємодії. Психологічний вплив проходить конструкцію за ієрархією: вік, стать, соціальний статус, інтелект, виховання, родинне дерево тощо (див. рис. 1). Оскільки для того, щоб провести маніпулювання чи психокорекцію людини, необхідно знати свою аудиторію, її світогляд та мислення, професійне спрямування, а також терм-історичну і регіональну складову, тільки тоді можна готуватися і йти на комунікативний контакт, шукати шлях до свідомості та відкрити відчуття до зацікавленості.

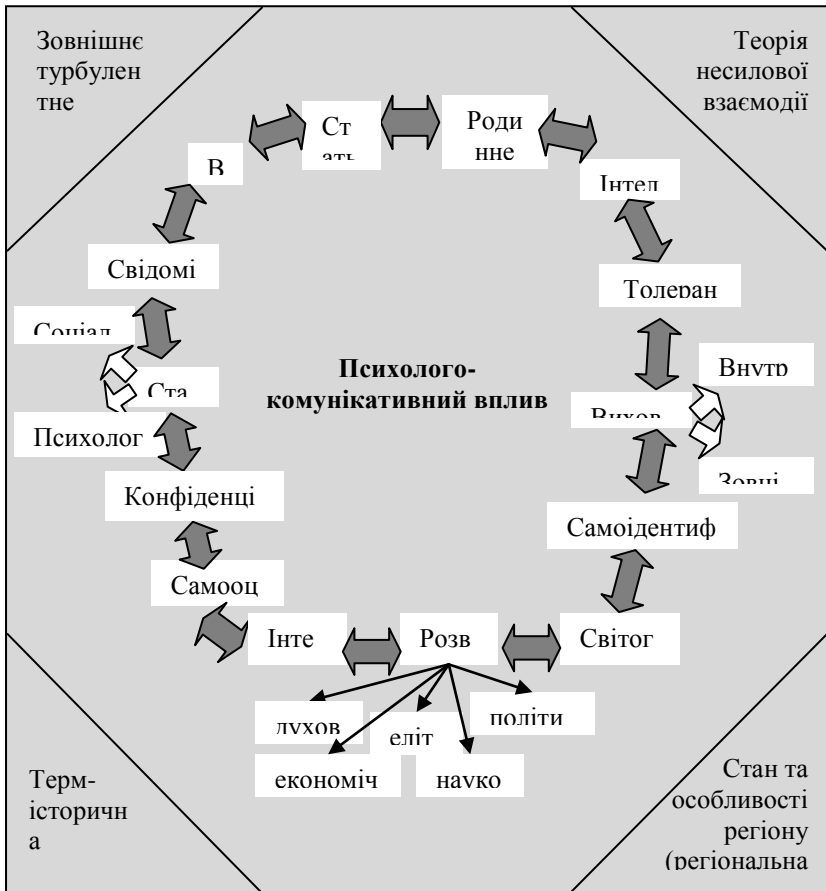

Рис. 1. Психолого-комунікативно-інтроформаційний вплив на соціум та його характерні терм-історичні та регіональні складові

Маніпуляція і психокорекція мають подібне значення. Відмінністю є те, що маніпуляція – це прихований вид впливу на людину, як правило, керується оманливістю і спричинює шкоду, проте психокорекція – це відкрита форма психологічного впливу, що має за мету розвивати, виправляти та вдосконалювати людину, а також допомагати усьому суспільству в життєвих проблемах та формувати новий соціум. Психокорекція змінює спосіб життя, формує, виховує і розвиває свідомість та самопізнання [2; 23]. Маніпулювання

відбувається у будь-яких умовах та обставинах, а психокорекція проводиться, як правило, на вимогу соціуму або ж за державною програмою [5; 12; 22].

Використання методів психокорекції із залученням теорії несилової (інфрорформаційної) взаємодії значно пришвидшує стан розвитку свідомості, патріотизму тощо, так як в основу закладено достовірну та правдиву інформацію, що відповідає реальності.

Соціальна корекція [14] суспільства на сучасний період у державі полягає в тому, щоб змінити мислення, бачення людей на течію національного, патріотичного, українізованого, етнічного та усвідомленого захисту «свого» (землі, мови, культури, нації тощо). Психокорекція виступає допоміжним каталізатором психології виходу людини із життєвих криз. Кожен повинен навчитись усвідомлювати національно дбати за свою державу, а це вимагає тривалого опрацювання людського інакомислення, проте використання методів чи методології теорії несилової взаємодії пришвидшує стан динаміки розвитку національної свідомості та гідності.

Завдання покращення та прискорення корекційної роботи над суспільством в ідеології націоналізму в період військових дій вимагає впровадження методології теорії несилової взаємодії, що дозволить інтенсифікувати наступне [15]:

- відновлення інтелекту та свідомості;
- компенсування недосягнутих вершин і цілей;
- зміна темпераменту характеру соціума;
- стимулювання науково-технічного прогресу, національної думки, патріотичного духу;
- виправлення застарілих стандартів тощо (див. рис. 2).

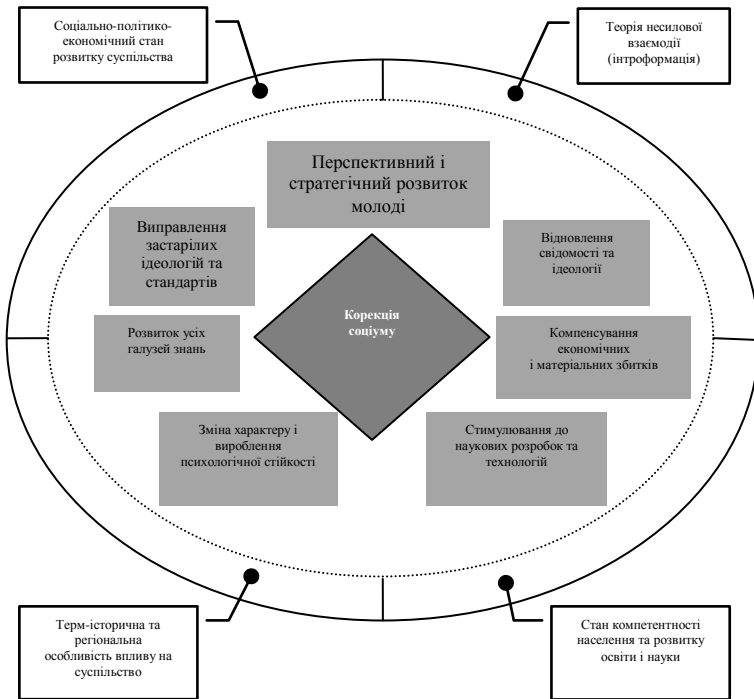

Рис. 2. Вплив війни на корекцію соціуму та систему державного управління

Таким чином, суспільство повинно навчитися мислити в позитивному напрямку, не нагнітати ситуацію і не проявляти свою байдужість, оскільки негатив дозволяє полонити нашу психіку і таким чином ми дозволяємо собою управляти в бажаному напрямку суб'єктом негативного впливу та піддаватися під повне його управління. Від позитивної думки людина розвивається, рухається вперед, самоутверджується та зміцнюється, а якщо так буде мислити суспільство усієї держави, тоді країна зміцніє і стане могутньою в усіх стратегічних цілях.

Для того, щоб корегувати суспільство в потрібному напрямку необхідно проводити різні психотерапевтичні прийоми впливу українізації: музикотерапія, бібліотерапія, логотерапія, дискусійна терапія, трудова терапія, терапія самовиховання, соціотерапія, кольоротерапія та арттерапія (мистецтво), натурпсихотерапія, ритмотерапія, нейролінгвістичне програмування (НЛП) тощо [15]. Усі

вищеперераховані терапевтичні прийоми корегування допоможуть людині самовдосконалитись і психологічно бути сильним до психологічних атак і небезпек інформаційної війни.

Найбільш цікавим, на нашу думку, і дієвим є використання психотренінгу оснований на методах інтроформаційної взаємодії, що пришвидшує процес навчання та вміння, на компетентнісному рівні, відстоювати власну думку, спокійно сприймати критику, аналізувати і розробляти стратегію розвитку творчого мислення.

Щоб не допустити розбіжностей в масовій ідеологіях людей необхідно інформацію подавати достовірну, що базується на реальних даних, підсумовувати і підводити координатора до спільної думки чи мети задля збереження і відновлення національної свідомості. Увійти в довіру людей – це шлях до процесу корекції, а для цього суб'єкт впливу повинен бути авторитетом та зразком, психолого-аналітиком, стабілізатором і мобікомунікативним стратегом та використовувати методи інтроформаційної взаємодії, що базуються на терм-історичній та регіональній складовій.

Яценко Т. С. зазначає: «Людина, яка пройшла курс психокорекції, здатна контролювати власний емоційний стан і поведінку. Їй властиві внутрішній спокій, рішучість, відкритий погляд, незмінна ввічливість, відсутність метушливості й вампіризму, тверезість і практичність розуму та послідовність поведінки. Намагається максимально використати набутий нею досвід, проте не «застрягає» на ньому» [22, 22]. Це свідчить про те, що над свідомістю, інтелектом та мисленням суспільству необхідно постійно працювати задля тверезості, гнучкості і небайдужості до своїх дій та національного самозбереження своєї рідної землі.

Микола Міхновський відомий як політичний теоретик, перший ідеолог українського націоналізму та організатор війська у 1905 р. писав: «Головна причина нещастя нашої нації, – брак націоналізму серед широкого загалу її [...]. У нас на Україні націоналізм дуже принизився: наша нація, виключаючи небагатьох переважно із інтелігенції, – не націоналістична...» [4]. Він був свідомий націоналіст, який вбачав основну зміну суспільства – це зміна ідеології політичної свідомості.

Соціум з психологічною стійкістю і глибоким розумом здатен фільтрувати інформацію, захищати себе від загрозового впливу і таким чином він стає жертвою маніпулятивної програми. Адже ми живемо в постійній спокусі впливових течій, тому завдання соціуму вміти утриматися і зайве відфільтрувати. Комунікативний зв'язок дозволяє передавати інформацію від суб'єкта до об'єкта, утворюючи

безперервну взаємoinформуючу віддачу. Для того, щоб увійти в контакт з людьми, необхідно володіти психологічними навиками навіювання, маніпулювання, переконання, знати основи соціально-психологічного впливу [6].

У корекцію варто віднести зміну ідеології, боротьбу з корупцією, те, що нині молоді важко сприймати і приймати за норму існування життя. Гельвецій К. зазначав: «Чим досконаліше виховання молоді, тим щасливіші народи» [9]. Дослідниця М. Пірен стверджує, що кожне молоде покоління повинне в різні історичні періоди пройти певні історико-політичні випробування незалежно від побажань і уподобань [9]. Фактично уся політична система може як руйнувати, так і формувати соціум згідно політико-психологічної програми.

Завдання політики – навчити соціум формувати своє стратегічне бачення національної свідомості, стимулюючи до патріотичних дій [10] та виховати нове покоління з раннього віку (6-7 років) у збереженні своєї мови, культури, релігії, традицій тощо; навчитися черпати позитивні моменти і шляхи кращого стилю життя у розвинутих країнах як новоутворення та удосконалення. Корегування повинно торкатися не тільки психологічної поведінки і мислення, але й професійних якостей та діяльності кожного працівника, адже кваліфікація та спеціалізація має удосконалюватися, а не занепадати і зазнавати глобальних некваліфікованих загроз та проблем, довівши державу до анархії.

Було б доцільно розробити і втілити програму «корегування державного суспільства в ідеології націоналізму», яка у своїй програмі мала б за мету формування національної свідомості у суспільстві, яка б враховувала вікові категорії та відповідним чином розподіляла на окрему аудиторію.

Успіх реалізації такої програми, у часовій складності можливий за умови впровадження інтроформаційної взаємодії соціуму із зовнішнім турбулентно-змінним середовищем, оперативності, режим реального часу, подання достовірної інформації та рівня компетентності усіх учасників процесу.

Основою програми корекції соціуму є наступне (див. рис. 3):

- етнічна мова;
- єдина державна мова та мовлення (жодної двомовності)
- історія та історична спадщина;
- традиції та звичаї: минуле та сучасне;
- культура;
- патріотичне виховання;

- духовне та релігійне виховання;
- інтелектуальне та елітне виховання;
- музика та мистецтво;
- література;
- одяг;
- духовне та релігійне виховання;
- українське телебачення;
- рекламна інформація та лозунги національного розвитку;
- національні символи;
- почуття любові до землі;
- регіональна особливість тощо.

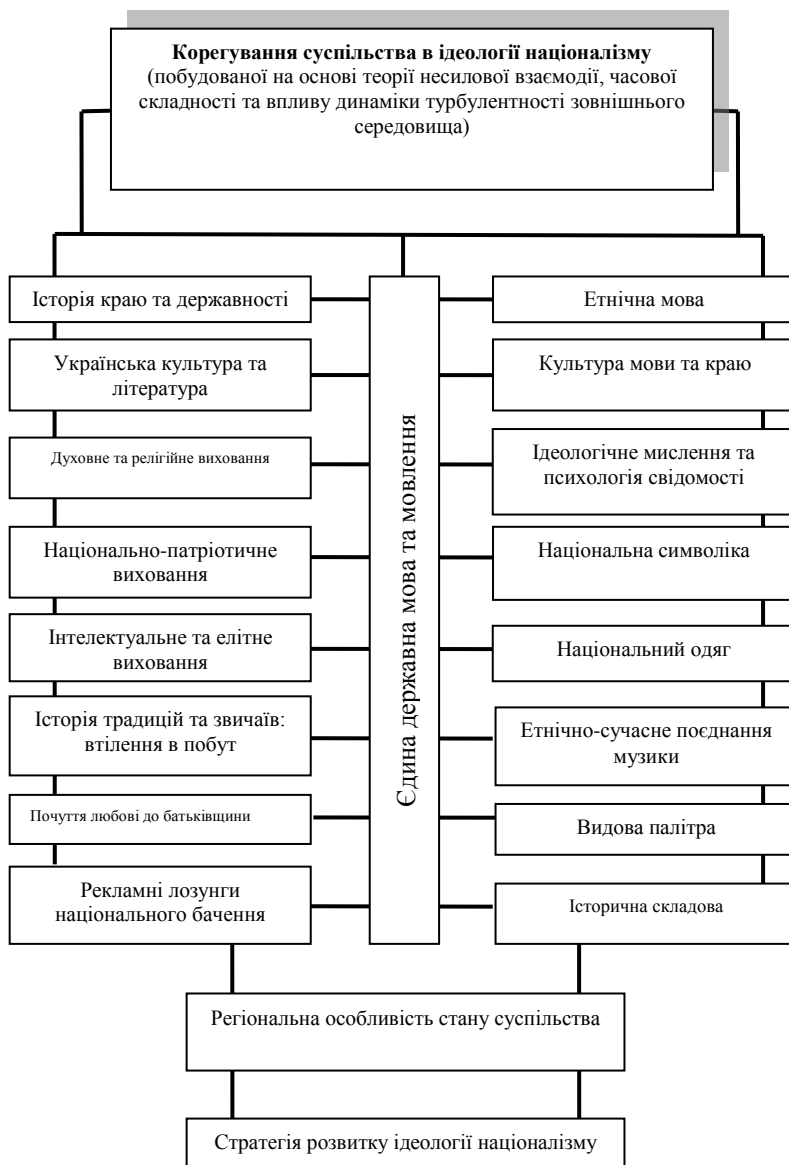

Рис. 3. Програма корегування державного суспільства в ідеології націоналізму

Сьогодні в Україні панує національно-ідеологічна криза, яка не коригує, не формує соціум, а навпаки, деградує національне мислення та бачення державотворення. Що ми бачимо нині? Ситуація стала вкрай складною і нестабільною, оскільки український націоналізм перетворився на російський монополізм усього українського. Проте межа краху та стурбованості українського народу нарешті досягнули «пікового» стану і сколихнула кожного громадянина України, змусила мислити по-українськи, по державному: дбати за свою землю, історію, мову, націю, культуру і т.д. Сформувавши національну свідомість та ідею, ми таким чином наповнимо свою державу теорією позитивізму, духовною та розумовою енергією, а це дасть поштовх розвитку молоді, а відповідно, науки, техніки та державотворення.

На жаль, виборювати свою націю, мову, державність і землю доводиться війною (силовою, психологічно-інформаційною), якщо це не можливо несиловою (інтроформаційною) взаємодією [11], але в будь-якому випадку суспільство необхідно виховувати через спеціальні програми, які включатимуть усі вищеперераховані складові процесу корегування соціуму (див. рис. 2, 3).

Сподівання народу на краще майбутнє досі присутнє, тому коли запрацюють суспільна нацсвідомість, державна економіка, нові техніка та технології, зросте рівень освіти і науки та сформується компетентний соціум (у своїй більшості) тощо, тоді дух націоналізму візьме значні вершини.

Великою перевагою на сьогодні буде створення «конкурентоспроможної особистості» [2], яка зуміє боротися за особливий статус у суспільстві і яка зможе психологічно легко адаптуватись до життя, а також усвідомить національну спрагу й психологічну енергію міцності.

Висновки. З огляду на проведений аналіз та дослідження психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу на соціум можна підвести підсумки.

Для того, щоб працювати із соціумом (суспільством в цілому), необхідно навчитися оперативно використовувати достовірну інформацію в режимі реального часу та психологічно впливати, знати способи завоювання уваги і теми зацікавлення, а це насамперед комунікативний зв'язок суб'єкта впливу на адресанта (відправника) і адресата (одержувача).

Корекція свідомості та мисленням, поведінкою людини тощо – це довготривалий процес психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу, який повинен містити характерні складові кожного соціуму: вік, стать, родовід, статус (соціальний, психологічний), інтелект,

самооцінку, світогляд, виховання, а також регіональність характеру тощо.

Динаміка психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу має розумове підґрунтя формування стратегії та виховування соціуму в ідеології національної свідомості та руслі українізації.

Вплив інформаційної війни та ситуація в Україні вимагає негайного створення державної програми корегування розвитку та стратегії суспільства у напрямку формування патріотичної національної свідомості задля збереження історії, мови, традицій та культури тощо.

Отже, формування свідомості українського соціуму – це нагальна проблема і потреба держави, що вимагає створення і втілення нової стратегії та динаміки розвитку націоналізму, формування національної свідомості соціуму, що базується на достовірності інформаційного ресурсу, інтроформаційній взаємодії та регіональності впливу на стан суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Абрамова Г. С.* Практикум по психологическому консультированию. – Екатеринбург : Деловая книга, М. : Изд. центр «ACADEMIA» 1995. – 128 с.
2. *Варій М. Й.* Загальна психологія: Підручник. – 2-е вид, випр. і доп. – К. : Центр учбової літератури. – 2007. – 968 с.
3. *Гапон Н.* Соціальна психологія. Навч. посіб. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 366 с.
4. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ століття. – Київ, 1997. – С. 253–254.
5. *Лозниця С.* Маніпуляція свідомістю: історико-культурні засади // Філософська думка. – 2008. – № 1. – С. 142–155
6. *Москаленко В. В.* Психологія соціального впливу. Навч. посіб. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
7. *Орбан-Лембрик Л. Е.* Психологія професійної комунікації: Навч. посібник. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2010. — 528 с.
8. *Осипова А. А.* Общая психокоррекция. Учебное пособие. – М. : Сфера, 2002 – 510 с.
9. *Пірен М. І.* Основи політичної психології: Навчальний посібник. – К. : Міленіум, 2003. – 418 с.
10. *Рак О. Ю.* Патріотизм і націоналізм – дві невід’ємні складові політики (інтроформаційний підхід) // Політологічні записки: Збірник наукових праць. – Луганськ, 2013. – Вип. 1(7). – С. 126–134.
11. *Рак О. Ю.* Культурний феномен етичної соціалізації та інтроформаційної взаємодії у політичному середовищі // Вісник

- Одеського національного університету. Серія: Соціологія і політичні науки. – Одеса, 2013. – Т. 18. – Вип. 2 (18). – Ч.3. – С. 80–87.
12. *Рак О. Ю.* Комунікативно-маніпулятивно-конфліктні впливи політики на психологію громадськості методами компетентнісно-несилової взаємодії // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2013. – Вип.8 (126). – С. 16–25.
 13. *Рак О. Ю.* Комунікативно-сугестивний вплив інформаційної війни на свідомість соціума інтроформаційними методами // Нова парадигма. – 2014. – № 122. – С. 182–195.
 14. Соціологія: Підручник / За ред. В.Г. Городяненка. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 544 с.
 15. *Тюття Л. Т.* Соціальна робота: теорія і практика: Навч. посіб. – 2-ге вид, перероб. і доп. / Л.Т. Тюття, І.Б. Іванова. – К.: Знання, 2008. – 574 с.
 16. *Фрейд З.* Методика и техника психоанализа // Психоаналитические этюды. – Минск, 1997. – С. 289.
 17. *Ходаківський С. І.* Психологія управління. Навчальний посібник / С.І. Ходаківський, Ю.В. Богоявленська, Т.П. Грабар. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 608 с.
 18. *Шостром Э.* Терапевтическая психология: основы консультирования и психотерапия. Пер. с англ. / Э. Шостром, Л. Браммор. – СПб, 2002. – С. 104.
 19. *Шостром Э.* Анти – Карнеги, или Человек – манипулятор / перев. с англ. А. Малышевой. – М.: Дубль-В, Дельта-92, 1998. – 128с.
 20. *Яценко Т. С.* Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика. Навч. посіб. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.
 21. *Яценко Т. С.* Психологічні основи групової психокорекції. Навч. посібник. – К.: Либідь, 1996. — 264 с.
 22. *Яценко Т. С.* Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання: Навч. посібник. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.
 23. 50 способів успішного маніпулювання человеком / сост. Л. Орлова. – Минск: Современный литератор, 2008. – 224 с.

Рак О. Ю. Динаміка психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу на процес корекції соціума в ідеології націоналізму.

В статті проаналізована динаміка розвитку психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу на процес корекції (формування) соціума в ідеології націоналізму. Определены характерные составляющие психолого-коммуникативно-интроформационного и регионального влияния на социум (общество) в период нестабильности в государственном аппарате и в частности войны в стране. Предложена новая программа государственной корректировки и воспитания общества в идеологии национализма и

формування національного самосознання, цель которой – изменить сознание и мышление каждого украинца, а также научиться беречь свою землю, историю, культуру, язык, все достижения развития нации.

Ключевые слова: психолого-коммуникативно-интроформационное воздействие, идеология национализма, психокоррекция, коррекционная работа, национальное сознание, морально-интеллектуальное влияние, стратегическое видение.

Rak O. J. The dynamics of psychological and communicative and introformational influence on the process of correction the society in the ideology of nationalism.

This paper examines the dynamics of the psychological and communicative and introformational influence on the process of society correction (formation) about the ideology of nationalism. The typical components of psychological and communicative and introformational along with regional influence on society during the period of instability in the state apparatus and in particular in the period of war are outlined. It is proposed and shown (in the form of diagrams) a new program of public correction and education of the society in the ideology of nationalism and the formation of national consciousness, which aims – to change the consciousness and thinking of each Ukrainian, as well as to learn how to protect their land, history, culture, language, and all the achievements of the nation development.

Keywords: psychological and communicative introformatsiynny influence the ideology of nationalism, correction, correction, national consciousness, moral and intellectual influence of strategic vision.

Семигіна Т. В., Лиховид Д. О.

«ГРОМАДА» ЧИ «СПІЛЬНОТА»? (ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФЕНОМЕНУ ГРОМАДИ СУЧАСНИМИ НАУКОВЦЯМИ)

У статті розкрито науково-історичний зміст понять «грумада» та «спільнота», зроблено порівняльний аналіз концепцій грумади у різних авторів. Зокрема, поняття «грумада» розкривається з позицій протиставлення її поняттю «суспільство» (Ф. Тьоніс), а також з позицій інституціоналізму та комунітаризму. Наголошено на складності концептуалізації поняття територіальної грумади в умовах урбанізованого суспільства. Грумада розглядається як визначена за територіальним чинником, а спільнота – за спільними інтересами. Спектр станів між ними створює складноці для дослідження феномену грумади.

Ключові слова: грумада, спільнота, суспільство, група, комунікація, соціальний капітал.

Проблематика чіткого визначення і розуміння поняття територіальної громади лежить у науково-практичній площині. Останнім часом у медійному просторі України активізувався дискурс децентралізації та територіальних громад. Мова йде здебільшого про посилення ролі територіальних громад в процесах прийняття рішень, що впливають на життя мешканців цих громад. Проблематика дискурсу територіальних громад в тому, що фактично ця тема часто стає об'єктом маніпуляцій зі сторони недобросовісних чи недостатньо знайомих з питанням засобів масової інформації та окремих громадян.

Завданнями цього дослідження є окреслення наявних в сучасній соціології теорій, які б виокремлювали територіальну громаду як специфічну спільноту, а також в концептуалізації поняття територіальної громади. Також одним із завдань статті є узагальнення існуючих щодо феномена територіальної громади дискурсів – наукового та політико-правового.

Чітко окресленого розуміння терміну «територіальна громада» наразі немає ні на політичному, ні на юридичному, ні на науковому рівні. Відсутнє розуміння того, хто буде суб'єктом та набуває статусу носія прав при проведенні реформування системи місцевого самоуправління. Тому до важливих завдань можна віднести конкретизацію терміну «територіальна громада», або, принаймні, виокремлення і відокремлення поняття саме територіальної громади від спільнот, об'єднаних, передусім, за іншими ознаками.

Поняття «громада» належить до суперечливих понять соціологічної науки. Якщо класик соціології Ф. Тьонніс [11] протиставляв невеликому, органічному утворенню домодерної епохи – *gemeinschaft* (громаді) – велике, формальне та механістичне *gesellschaft* (суспільство) епохи модерної, індустріальної, то сучасні вчені, зокрема італійський учений Р. Патнам [24], заперечують таке протиставлення. Наразі постмодерне суспільство має інші реалії, яким притаманне нівелювання простору за допомогою надшвидких комунікаційних технологій. Одним із послідовних прихильників концепції детериторізації є британський соціолог Е. Гідденс, у дослідженнях якого детериторізація постає ключовим аспектом трансформації локального в умовах глобалізації [4]. При цьому переконструювання суспільних систем зумовлює виникнення феноменів, що мають онтологічну природу, а відтак впливають на громади. Формування нових соціальних практик. Практики же, за твердженням П. Бурдьє, слід вважати продуктом як свідомої, так і несвідомої габітуально зумовленої налаштованості на певні поведінкові акти [3].

Такі зміни актуалізують потребу розуміння сутності громади (спільноти) у сучасному науковому дискурсі та осмислення нових реалій її функціонування. Уточнення також потребують ті соціальні практики існування територіальної громади, що їх можливо емпірично виявити, проаналізувати та концептуалізувати. Ця стаття представляє результати аналізу сучасної наукової літератури, на підставі якого пропонується узагальнення поглядів науковців на феномен громади у сучасному соціологічному дискурсі.

Власне, активізація уваги до вивчення явища громади та її соціальних практик у зарубіжній соціологічній науці відбувалась у 1970-х роках. Тоді американські науковці, що представляли різні напрями соціологічного теоретизування – Д.Бернард [16] (феміністична парадигма), Г.Рубін [25] (парадигма соціальної антропології), Р.Уоррен [29] (функціональна парадигма), – визначали три різновиди громад: територіальну, громаду за інтересами та локальну соціальну мережу, яка фактично є комбінацією двох попередніх типів громад. Основний фокус усе ж таки був на громаді територіальній, як на основі формування певних соціальних норм і соціальних практики. Як зауважує ізраїльська дослідниця Е.Садан [26], прихильниця конфліктологічної парадигми та ідей колективного наснаження, певна відокремленість особи від громади існує доти, доки ця особа не відчує, що вона належить до соціальної структури, де сформувались взаємна довіра та спільні завдання. Така громада розглядається як винятково територіальна і протиставляється авторкою спільнотам за професійним чи ідеологічним інтересом. Доцільно додати, що український вчений О.Безпалько визначає територіальну громаду як соціальну систему мезорівня соціального середовища та соціалізаційного простору [1].

У 1990-ті роки набуває поширення комунітаристська (від англ. «communitarian», похідне від «community» – громада) парадигма, що зародилась ще у середині XIX ст. у межах утопічного соціалізму. Провідником сучасного комунітаризму можна вважати американського соціолога А.Етціоні [20]. Теоретики цієї доктрини доводять потребу у прищепленні членам суспільства «гарних рис», створенні у територіальних громадах умов для того, аби громадяни демонстрували свої найкращі якості. Ідеї комунітаризму мали вплив на формування нових уявлень про громаду та соціальні практики, засновані на ціннісних орієнтаціях. Однак прихильники комунітаризму на практиці зіткнулися із низкою проблем. Ключова з них постає довкола питання про розуміння громади та її меж. Скажімо, чи входять люди із певним розладами здоров'я, як-от із важким ступенем

розумової відсталості чи важкими психічними розладами, які часто не є інтегрованими в систему локальних соціальних відносин, до місцевої громади, чи мусить громада опікуватися ними. Інше питання: що робити із тими, хто не дотримується цінностей громади, не до кінця їх поділяє.

У 1996 р. американський науковець Р. Баркер, характеризуючи розширення можливостей особистісної реалізації, що відбувається через взаємини у громаді, наголошував, що під громадами розуміються «групи індивідів або сімей, члени якої: поділяють певні цінності, мають спільні інтереси, або користуються послугами тих самих служб та організацій, або живуть в одній місцевості» [14]. У цьому визначенні привертає увагу сполучник «або», який вказує на певне протиставлення територіальних ознак належності людей до громади із належністю до громади за ознакою спільного інтересу чи проблеми, про що свідчить користування закладами у громаді. На противагу цьому підходу австралійський учений та активіст Д. Альтман, розглядаючи владу у громадах та самоорганізацію ініціативних груп і спільнот у відповідь на епідемію ВІЛ/СНІД, надав досить широке визначення громаді як групі людей, що відчуває достатньо багато спільного між собою з будь-якої причини, аби мати спільні прагнення, цілі та структури [13]. При цьому важливим критерієм є те, що люди спілкуються між собою та мають сформоване відчуття ідентичності з громадою.

Концептуально важливою для розуміння особливостей феномену сучасної громади є думка Р. Патнама (2001 р.) про те, що громади (спільноти) нового часу базуватимуться не на спільності норм, на яких свого часу наполягав Ф. Тьонніс, приписуючи їх територіальним утворенням, а на спільності інтересів. Вироблення ж соціальних норм буде відбуватись відповідно до плідності взаємодії в таких «спільнотах за інтересами» [24].

Слушною видається позиція деяких науковців (Д. Делтон, М. Еліас, Е. Уондерсмен [18]), які стверджували, що територіальна громада (*locality-based community*) та громада за інтересами (яка набула назви «*relational community*»), громади на основі зв'язків) більше не утворюють дихотомію, а становлять радше спектр, континуум між цими двома типами сталого об'єднання людей. Якщо йти за думкою цих авторів, то поняття «громада на основі зв'язків» можна ототожнити із поняттям «спільноти», що ним послуговуються соціальні психологи, які значну увагу приділяють «відчуттю належності до громади», «визнанню взаємозалежності з іншими, бажанню підтримувати цю взаємозалежність через надання чогось

іншим, відчуття себе частиною більшої стабільної структури» [27, 157]. До відчуття «чогось» (очікувань індивіда від громади) британський соціолог З. Бауман, зокрема, відносить «відчуття безпеки» [15]. Сучасна громада забезпечує своїм членам можливість реалізувати свої потреби у такий спосіб, в якій люди, що не мають «відчуття громади», не змогли б собі навіть уявити. Так, наприклад, «відчуття громади», за оцінками науковців [27], є предиктором участі людини у сусідських утвореннях та ініціативних групах у громаді. Позитивне відчуття громади (як свідчать дослідження [17; 22; 23]) сприяє зниженню рівня підліткової злочинності, кращому стану психічного здоров'я, відмові від вживання наркотиків, вищому рівню індивідуального добробуту тощо.

Заслуговує на увагу типологізація громад [18], яка визначає, що громади можуть існувати на різних системно-екологічних рівнях: 1) мікросистеми (наприклад, учнівські групи, групи взаємодопомоги); 2) організації (установи, де працюють люди; релігійні общини; групи інтересів, структури громадянського суспільства); 3) локальні громади (квартали у містах, міста, селища); 4) макросистеми (етнічні групи, нації, політичні партії). Отже, індивід може належати до різних громад одночасно, проте «відчуття громади», з огляду на дослідження [21], слід визнати контекстуальним, що залежить від культури та різновиду громади. Такий багаторівневий підхід дає підстави для різнопланового осмислення концепцій громад на різних рівнях.

Низка дослідників [15; 19] привертає увагу до того, що в сучасних умовах громада – це лише соціальний конструкт, певна умовна реальність. Наразі питання про межі громади є складним у більшості країн і суспільств [9], навіть якщо це громади одного рівня. Так, українські дослідники Л. Найдюнова та Л. Оцалюк твердять, що «поняття територіальної спільноти може бути ширшим, аніж поняття територіальної громади, яка формується на її основі» [8, 92]. Відкритим є й питання про те, хто визначає громади і чому деяким громадам доводиться боротися за право визначати себе самим.

Важливою ознакою сучасної громади (спільноти) можна вважати наявність у ній певної системи взаємодій, структур та механізмів, сформованих їх членами, а також існуючим у ній організацій та груп, покликаних здійснювати взаємодію, координацію та вжиття заходів у відповідь на виклики та потреби, що зачіпають ці спільноти. До такого висновку дійшла український фахівець Г. Довбах, котра досліджувала особливості мобілізації уразливих до ВІЛ спільнот [6]. Авторка наполягає саме на використанні поняття «спільнота», виразно пов'язуючи його із іншими категоріями та поняттями, як-от

«соціальний капітал», «мобілізація», «наснаження вразливих груп». Такі ж зв'язки виразно спостерігаються й у інших сучасних авторів (Д. Альтман [13], Д. Деланті [19]).

У розвинутих країнах повернення до ідей громади у 1990-х роках пов'язують із створенням сприятливих умови для відродження принципів демократії, підтвердження зв'язку між розвитком громади, місцевого самоврядування та рішучою політикою реформ [5]. Така діяльність розглядається як один зі шляхів справедливішого перерозподілу суспільних ресурсів на користь груп, які перебувають у невідгідному становищі. Наприклад, український науковець М. Яценко [12] пов'язує активізацію громад із здійсненням регіональної соціальної політики, а І. Лисенко [7] та О. Батанов [1] – із формуванням громадянського суспільства та розвитком місцевої демократії. При цьому активізація локальних структур перебуває у фокусі уваги глобальних акторів і прямо чи опосередковано стимулюється ними [10]. Таким чином, набуття громадами суб'єктності стало виявом політичної активності в широкому сенсі і підтверджує, що формування громад слугує забезпеченню як індивідуальних, так і суспільних потреб. Крім того, сьогодні із зростанням процесів децентралізації та плюралізації у наданні соціальних послуг територіальна громада стала потужним ресурсом у вирішенні соціальних проблем населення. Такий соціентальний погляд на сучасну громаду дає підстави для концептуалізації цього поняття з огляду на соціально-політичні перетворення та потребу розуміти сильні сторони громади, її потенціал до активізації і зміни ситуації в громаді на краще.

Підсумовуючи викладений теоретичний аналіз сучасного розуміння поняття «громада», слід відзначити, що громади – та наші взаємодії з ними – є складним явищем, що дає підстави для множинних інтерпретацій і залишає чимало відкритих питань. Науковий дискурс щодо громади можна відобразити через окремі теорії та підходи, у яких її теоретичне осмислення пов'язане з науковими теоріями та дисциплінами, які, залежно від свого основного предмету, вивчають той чи інший аспект соціальних практик у громадах. Політико-правовий дискурс, з одного боку, присвячений аналізу прав територіальних громад як територіально-адміністративних одиниць на управління своєю територією та ресурсами, тісно пов'язаний із концепціями місцевого самоврядування та демократизації, розвитком громадянського суспільства. Соціально-психологічний дискурс зосереджений на стосунках та взаємодіях осіб та груп, належних до певної громади (спільності людей).

Соціологічний – з точки зору структурно-функціонального, системного, інституційного, конфліктологічного, символічного інтеракціонізму, соціалізаційного підходів – розкриває громаду через соціальні практики, притаманні громаді, описує соціальні відносини, типові для певних груп та більш великих соціальних утворень як усередині громади, так і у відносинах із зовнішнім середовищем.

У науковій літературі сформувалось уявлення про відмінність «громад» (територіальних громад) від «спільнот» (громад за зв'язками або інтересами). Деякі науковці (Р. Баркер, Д. Бернард, Р. Патнем, Г. Рубін, Р. Уоррен; Л. Найдьева та Л. Оцалюк) визначають співвідношення між цими поняттями, як дихотомічне, інші (Д. Делтон, М. Еліас, Е. Уондерсмен) вибудовують континуум між цими поняттями, наполягаючи на існуванні цілого спектру громад/спільнот між ними, або вважають, що громадою (спільнотою) є будь-яка спільність людей, об'єднана за будь-якою ознакою і з достатнім рівнем комунікації між членами (Д. Альтман).

Сучасні вчені (О. Безпалько, Е. Гілхріст, Д. Делтон, М. Еліас та ін.) також аналізують різні системно-екологічні рівні громад, виокремлюючи низку рівнів, від мікрорівня до макрорівня, або визначають взаємозалежність і взаємовплив цих рівнів (Е. Гілхріст, Д. Деланті, Т. Семигіна). Це ставить виразні питання про межі громад та їх структурізацію, контекстуалізацію відчуття належності до громади, самоідентифікації громади. Таке питання набуває особливої ваги в умовах детеріоризації і діалектичного взаємовпливу глобальних і локальних рівнів, взаємозалежності суто соціального, психологічного та соціально-політичного вимірів життя громади, у межах якої формуються спільні цінності, задовольняються індивідуальні та суспільні потреби, формуються позитивні соціальні практики.

Ця стаття акцентує увагу на наявному в науковій літературі дискурсі щодо розуміння такого багатозначного поняття, як громада – і її особливий випадок – територіальна громада. В умовах наявного в українському суспільстві інтересу до питань самоуправління в територіальних громадах можна сказати, що однією з перспектив розвитку цієї тематики буде вивчення та дослідження практик самоорганізації та самоуправління в територіальних громадах як в минулому, так і сьогодні. Подальші розвідки в цьому напрямі можуть містити дослідження форм громадської активності та спроби їх соціологічного аналізу відповідно до викладених у статті теорій та дискурсів. Крім того, перспективними є дослідження здатності територіальних громад до самоорганізації (організаційної

спроможності), для чого необхідні розробка, апробація та впровадження відповідного дослідницького інструментарію.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Батанов О.* Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки. // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2. – С. 51-57.
2. *Безпалько О. В.* Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: Автореф. дис... д-ра пед. наук / Луган. нац. пед. ун-т ім. Т.Шевченка. – Луганськ, 2007. – 44 с.
3. *Бурдые П.* Структура, габітус, практика // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1 – № 2. – С. 44-59.
4. *Гіденс Е.* Нестримний світ: як глобалізація перетворює наше життя / пер. з англ. – К. : Альтерпрес, 2004. – 104 с.
5. *Демидова Т. Е.* Сравнительный анализ форм «работы в общине» в зарубежных странах // Российский журнал социальной работы. – 1997. – № 2. – С. 156–157.
6. *Довбах А.* Сильные Мы: Мобилизация и развитие потенциала сообществ, уязвимых к ВИЧ. – К. : МБФ «Международный Альянс по ВИЧ/СПИД в Украине», 2013. – 272 с.
7. *Лисенко І. М.* Розвиток територіальних громад як умова формування громадянського суспільства в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Тавр. нац. ун-т ім. В.І. Вернадського. – Сімф., 2011. – 20 с.
8. *Найдьонова Л. А.* Самоорганізаційні компоненти розвитку територіальних громад міста / Найдьонова Л. А., Оцалюк Л. М. // Наукові студії із соціальної та політичної психології. Зб. статей / Ін-т соц. та політ. психології. – Вип. 15 (18). – К. : Міленіум, 2007. – С. 89-101.
9. *Семігіна Т. В.* Робота в громаді: практика та політика. – К. : КМ Академія, 2004. – 178 с
10. *Семігіна Т.* Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального. – К. : вид-во «Киево-Могилянська академія», 2013. – 400 с.
11. *Гьонніс Ф.* Спільнота та суспільство : / пер. з нім. – К. : Дух і літера, 2005. – 262 с.
12. *Яценко М. А.* Самоврядувальний механізм здійснення регіональної соціальної політики за умов трансформації українського суспільства: автореф. дис... канд. соц. наук. : спец. 22.00.03. [Електронний ресурс] / Харківський нац. університет ім. Каразіна – Х., 2005. – 21 с.
13. *Altman D.* Power and Community // Organizational and Cultural Responses to AIDS, Taylor & Francis, London, 1994.

14. *Barker R.* Community // The Social Work Dictionary [3d ed.; ed. by Barker R]. – Washington : NASW Press, 1996. – P. 68.
15. *Bauman Z.* Community: Seeking Safety in an Insecure World. – Cambridge : Polity, 2001. – 159 p.
16. *Bernard J.* The Sociology of Community. – Glenview, IL: Scott, Foresman & Company, 1973. – 216 p.
17. *Cohen L.* Prevention is Primary: Strategies for community well-being / L. Cohen, V. Chavez, S. Chemini. – San Francisco : John Wiley and Sons Inc., 2007. – 367 p.
18. *Dalton J. H.* Community Psychology: Linking Individuals and Communities / Dalton J. H., Elias M. J., Wandersman A. – Washington : Wadsworth Thomson Learning, 2001. – 488 p.
19. *Delanty G.* Community. – London and New York : Routledge, 2003. – P. 65–66.
20. *Etzioni A.* Monochrome Society. – Princeton : Princeton University Press, 2003. – 336 p.
21. *Gilchrist A.* The Well-connected Community: A Networking Approach to Community Development. – Bristol : The Policy Press, 2004. – 234 p.
22. *Hoffman C.* Empowerment Movements and Mental Health: Locus of Control and Commitment to the United Farm Workers // Journal of Community Psychology. – 1978. – Vol. 6. – P. 216–221.
23. *Okui O.* Community participation: an abused concept? // Health Policy and Development Journal. – 2004. – Vol. 2. – № 1. – P. 7–10.
24. *Putnam R. D.* Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. – NY : Simon & Schuster, 2001. – 544 p.
25. *Rubin H. J.* Being a Conscience and a Carpenter: Interpretations of the Community-based Development Model // Journal of Community Practice. – 1997. – Vol. 4 (1). – P. 57–90.
26. *Sadan E.* Empowerment and Community Planning : Theory and practice. – Tel Aviv : Hakibbutz Hameuchad Publishers, 1997. – 188 p.
27. *Sarason S.* The Psychological Sense of Community: Prospect for a Community Psychology. – CA : Jossey-Bass Inc. Pub. 1974. – 290 p.
28. *Tooke J.* Spaces for community involvement: Processes of disciplining and appropriation // Space and Polity. – 2003. – Vol. 7. – № 3. – P. 233–246.
29. *Warren R.* The Community in America. – Chicago : Rand McNally. – 1972. – 418 p.

Семигина Т. В., Лиховид Д. О. «Община» или «сообщество»? (интерпретации феномена общины современными учеными).

В статье раскрыто научно-историческое содержание понятий «община» и «сообщество», проведен сравнительный анализ концепций общины у разных авторов. В частности, понятие «община» раскрывается с позиций противопоставления ее понятию «общество» (Ф. Тённис), а

также с позиций институционализма и коммунитаризма. Акцент сделан на сложности концептуализации понятия территориальной общины в условиях урбанизированного общества. Община рассматривается как определенная территориальным фактором, а сообщество – интересами. Спектр состояний между ними создает сложности для исследования феномена общины.

Ключевые слова: община, сообщество, общество, группа, коммуникация, социальный капитал.

Semyhina T. V., Lyhovid D. O. «Local-based community» or «relational community»? (interpretation of community phenomenon by modern scientists).

In article reveals scientific and historical meaning of «locality-based community» and «relational community», submitted a comparative analysis of the concepts of the community by various authors. In particular, the term «community» is revealed from the standpoint of its opposition to the concept of «society» (F. Tonnis), and from the standpoint of institutionalism and communitarianism. Emphasis is placed on the difficulty of conceptualizing the notion of locality-based communities in urban society. The local-based community is seen as determined by the territorial factor and the relational community – with common interests. The spectrum of states between them creates difficulties for the phenomenon of the community.

Keywords: community, society, group, communication, social capital.

Коломосць Т. Г.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто специфіку формування системи спеціальної освіти в сучасних умовах суспільних трансформацій. Запропоновано авторський підхід до формування системи спеціальної освіти. Систему спеціальної освіти поділено на чотири блоки: лікувальний, корекційний, реабілітаційний, абілітаційний. Окремо розглянуто корекційно-розвиткову освіту як складову системи спеціальної освіти. Визначено напрямки подальших досліджень в плані оцінки соціальної ефективності професійної діяльності працівників корекційної освіти.

Ключові слова: спеціальна освіта, корекційно-розвиткова освіта, корекційні заклади освіти, діти з особливими потребами, соціалізація освіти.

Питання виховання та соціалізації підростаючого покоління в навчальних закладах є надзвичайно важливим для кожного суспільства. Особливої уваги воно вимагає від педагогів, що працюють з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Значимість проблеми соціалізації дітей з особливими потребами обумовлена, в першу чергу, тим, що випускники корекційного закладу освіти відчують труднощі у визначенні своєї життєвої позиції, пошуку свого місця у суспільстві. Саме тому пошук наукових підходів до організації навчально-виховного процесу, до реалізації професійного трудового потенціалу працівниками корекційних закладів освіти є складовими компонентами здійснення їх місії, спрямованої на успішне вирішення завдань спеціальної освіти. Отже, педагогам і вихователям відповідних закладів дуже важливо відшукувати шляхи для подальшого удосконалення власного професійного потенціалу, спрямованого на соціалізацію своїх вихованців.

Питання соціалізації та соціальної адаптації дітей з особливими потребами після закінчення ними корекційних закладів освіти сьогодні є предметом дослідження цілої низки науковців, зокрема таких, як Л. Акменс, Т.Ф. Баєва, В.І. Бондар, Л.С. Виготський, О.М. Дікова-Фаворська, З.Н. Курлянд, В.М. Синьов, О.П. Хохліна, Н.В. Якса та ін. Водночас дослідження системи спеціальної освіти як осередку майбутньої соціалізації та соціальної адаптації вихованців майже не зустрічається в наукових колах.

Тому головною метою цієї статті визначено формування комплексного уявлення про систему спеціальної освіти як середовища соціалізації та соціальної адаптації її вихованців. Завданнями при цьому виступають наступні: охарактеризувати сутність та соціальну значущість корекційної роботи в системі спеціальної освіти; сформулювати систему спеціальної освіти для дітей з особливими потребами, визначити складові елементи, мету та завдання корекційно-розвиткової освіти.

На початку 90-х років набула особливої актуальності думка про те, що реабілітація дітей з особливими потребами має орієнтуватись не просто на існуючі захворювання, а на формування здорової гармонійно розвиненої особистості. Турбота суспільства про таких дітей стала виявлятися у якомога повнішому забезпеченні їх всім необхідним для гармонійного всебічного розвитку як повноцінних громадян суспільства. Запровадження Концепції розвитку інклюзивного навчання сприяло створенню умов для більш широкого залучення дітей з особливими потребами у суспільне життя на основі їх кооперації зі здоровими дітьми.

Проте не всі діти з вадами психофізичного розвитку мають можливість повноцінно навчатися поряд із здоровими дітьми, тому їх навчально-виховний процес відбувається в межах спеціальних корекційних закладів освіти.

Поряд із виконанням освітньої функції одним з головних завдань спеціальних закладів освіти є корекція розвитку дітей. Однак, незважаючи на важливість цього завдання, проблема умілої організації корекційних закладів освіти поки що залишається однією з малодосліджених та недостатньо розроблених в науково-методичному плані. Мова йде, зокрема, про неоднозначне розуміння сутності і ролі корекційної роботи в навчально-виховному процесі, її структури та змісту.

Відомий український вчений О. П. Хохліна під корекційною роботою розуміє спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення або подолання недоліків розвитку дитини, можливе запобігання їх появі та сприяння розвитку аномальної дитини в цілому з метою якомога більшого її наближення до норми [1, 67]. З наведеного визначення стає зрозуміло, що корекційна педагогіка має спиратися, перш за все, на рівень психофізичного розвитку дитини та за допомогою спеціальних методів підвищувати його до нормального рівня. Більш поширене уявлення про корекційні заклади, як об'єкти навчально-виховної та лікувальної роботи з окремими корекційними елементами потребує певного уточнення, а саме стосовно підвищення ролі розвивальної складової. Подібну думку знаходимо в працях Л. С. Виготського [2], Т. Ф. Баєвої [3], Н. В. Якси [4] та ін., де акцент зроблено не на процесі розвитку індивідуальних та суспільних якостей вихованців корекційних закладів освіти, а на взаємодію вихованця і педагога. Тобто поняття корекційної роботи звужується до рівня взаємодії двох індивідів, з яких один є суб'єктом, а інший – об'єктом такої взаємодії. А відтак недостатньо уваги приділено соціальному аспектові корекційної освіти. Крім того, корекційна робота – це, перш за все, соціальні відносини, оскільки її результат проявляється не лише через окремого індивіда та його життєву позицію, а й накладає свій відбиток на функціонування суспільства в цілому. За такого підходу відносини «суб'єкт-об'єкт» трансформуються у відносини «суб'єкт-суб'єкт», за яких вихованці набувають власного особистісного соціального статусу та отримують належне місце в системі суспільства.

До речі, на суб'єктності відносин у корекційній освіті наголошують також і сучасні вітчизняні науковці. Так, Л. Акменс в своїй праці вказує на важливості взаємозв'язку вчителя та вихователя

[5, 109], а весь навчальний процес має базуватись як на індивідуальному, так і диференційованому підході, що, на нашу думку, підвищує рівень соціалізації вихованців. Вона наголошує на важливості соціалізації дітей з особливими потребами в загальноосвітній простір, тому в межах корекційної роботи, на її думку, мають проводитись заходи навчально-виховного характеру за участю здорових дітей із загальноосвітніх шкіл, що допоможе вихованцям відчувати себе частиною загального учнівського соціуму.

Критерієм успішності результату корекційної роботи З. Н. Курлянд вважає той факт, наскільки успішно дитина зможе адаптуватись в соціальному середовищі та самореалізуватись [6, 126]. Відповідно до теорії В. М. Синьова, корекційна педагогіка «необхідна у тих розповсюджених сьогодні випадках, коли у людини виникають суттєві ускладнення у присвоєнні і реалізації норм соціальної поведінки через адиктивні явища розвитку» [7, 16]. Позиції цих науковців підтверджують соціальну значимість корекційної освіти.

Можна погодитись з В. І. Бондарем, що корекційну роботу варто розглядати як планомірний і цілеспрямований вплив на свідомість і поведінку дитини з метою формування відповідних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій, що забезпечують необхідні умови для її розвитку, підготовки до суспільного життя і трудової діяльності [8, 93].

У наукових працях О. М. Дікової-Фаворської знаходимо визначення корекційної та інклюзивної освіти як соціального феномену [9-11]. Зокрема, розглядаються проблеми адаптації дітей з особливими потребами у сучасному суспільстві, подається характеристика світового досвіду корекційної освіти у вирішенні цих проблем, звертається увага на важливість соціалізації дітей у суспільстві.

На нашу думку, такий підхід в дослідженні корекційної освіти є особливо важливим при вивченні соціальної ефективності професійної діяльності працівників відповідних закладів освіти, тому може бути прийнятий за основу формування подальших наукових результатів.

Систематизуючи у науковій літературі визначення корекційної освіти, можна констатувати, що це система спеціальних та специфічних психолого-педагогічних, соціокультурних та лікувальних методів і заходів, які спрямовані на подолання та послаблення у дітей з особливими потребами недоліків психофізичного розвитку та формування у них здатності до самооцінки своїх можливостей, та саморегуляція навичок комунікативності для соціалізації та визначення свого місця у суспільстві.

З огляду на це, а також для з'ясування основних завдань корекційних закладів освіти визначимо склад і структуру вітчизняної системи спеціальної освіти, регламентованої Державним стандартом [12]. Враховуючи еквівалентність освіти подібних категорій дітей з особливими потребами, стандартом виділено вісім базових навчальних планів спеціальної освіти, а саме: для дітей глухих, сліпих, зі зниженим слухом, зі зниженим зором, розумово відсталих, з затримкою психічного розвитку, важкими порушеннями мови, наслідками поліомієліту і церебральним паралічем. При цьому всі навчальні плани можуть реалізовуватись в різних умовах навчання: спеціальна школа-інтернат чи школа, інтегроване навчання в загальноосвітній школі чи класі, надомне навчання, екстернат, навчально-реабілітаційний центр. Стандартом спеціальної освіти виокремлено 4 варіанти навчання дітей з особливими потребами (загальноосвітня підготовка, корекційно-розвиткове, компенсаторно-адаптаційне та абілітаційне навчання), а також системи закладів спеціальної освіти (навчально-виховні (корекційні), реабілітаційні та медико-педагогічні центри, навчально-виховні комплекси, спеціальні (корекційні) класи при середніх закладах освіти. Комплексність системи спеціальної освіти подано на рис. 1.

Як видно з рисунку, корекційна освіта поряд із реабілітаційною посідає окремий блок в системі спеціальної освіти та, в свою чергу, поділяється на корекційно-розвиткове та інклюзивне навчання. Звертаючись до наявного в нормативних документах визначення інклюзивного навчання, можемо трактувати його як комплексний процес забезпечення дітей з особливими потребами рівним доступом до якісної освіти на основі організації їх навчання у загальноосвітніх навчальних закладах із застосуванням особистісно орієнтованих методів навчання, а також з урахуванням індивідуальних особливостей орієнтованого навчального процесу у комплексі з корекційно-розвитковою роботою для задоволення соціально-освітніх потреб, створення умов для соціально-трудової реабілітації та інтеграції в суспільство.

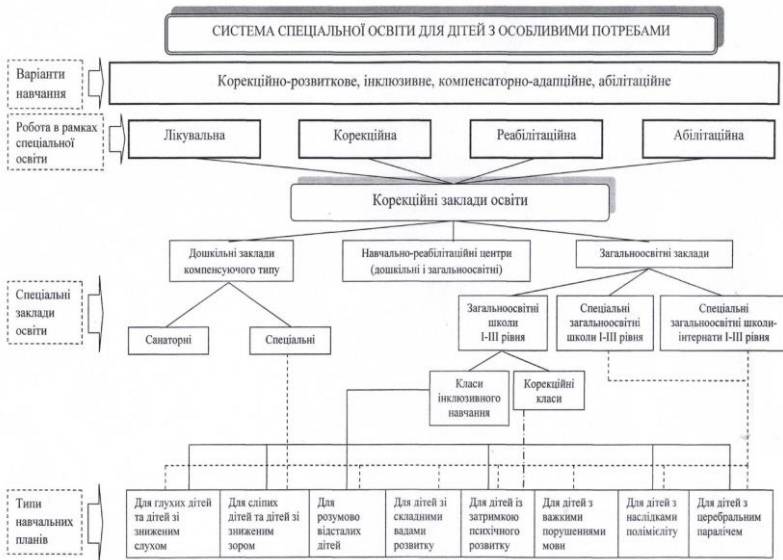

Рис. 1. Структура системи спеціальної освіти для дітей з особливими потребами (авторський підхід)

Повертаючись до думки про необхідність підвищення значущості розвиткового компоненту в системі корекційної освіти, вважаємо, що, оскільки інклюзивне навчання також передбачає наявність розвиткового елемента, та розвиваюча функція в ньому є одним з пріоритетів навчально-виховного реабілітаційного процесу, вся сукупність корекційної освіти має носити не тільки корекційний, але й корекційно-розвитковий характер. У свою чергу, корекційно-розвиткове навчання як елемент корекційно-розвиткової освіти має право на окреме існування із збереженням його назви. Зміст обох варіантів навчання при цьому не змінюється.

Отже, з урахуванням сказаного, а також спираючись на норми Стандартів [12, 13], корекційно-розвиткову освіту пропонуємо розуміти так, як представлено на рис. 2.

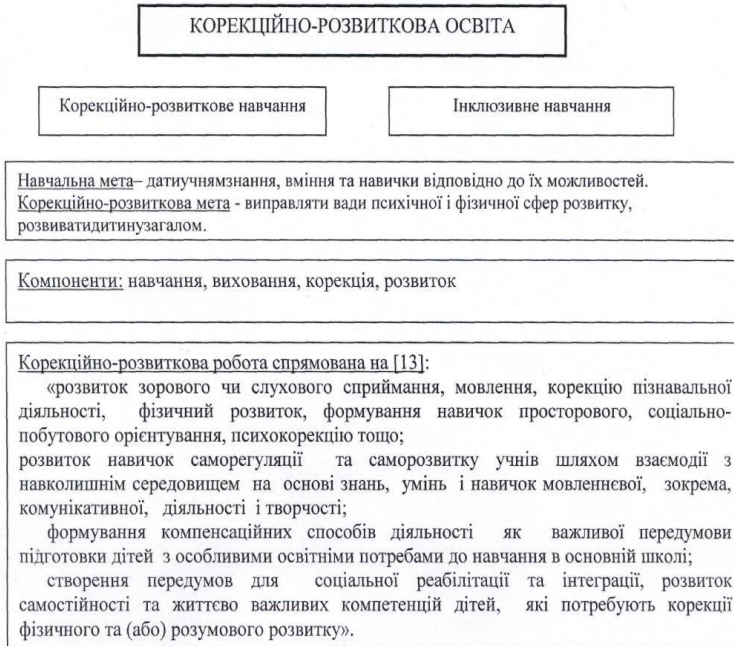

Рис. 2. Зміст корекційно-розвиткової освіти (авторський підхід)

Не слід також забувати, що корекція є основою єдиної системи спеціальної освіти, охарактеризованої на рис. 1, що включає у свій тезаурус компенсацію як внутрішній процес заміни втрачених функцій та реабілітацію як процес і результат поновлення функцій психофізичного розвитку дітей з особливими потребами.

Складовими компонентами корекційної освіти на рис. 2 було визначено навчання, виховання, корекцію та розвиток. При цьому корекція розглядається як основа навчально-виховної роботи в спеціальній школі, а саме: без цілеспрямованого подолання чи послаблення недоліків розвитку дитини знижується ефективність її навчання й виховання, ускладнюється процес оволодіння необхідними знаннями, вміннями, навичками, становлення у неї поведінки, соціалізація особистості та інтеграція в суспільство.

Ключовою особливістю корекційних складів освіти порівняно з традиційними можна вважати саме наявність корекційно-розвиткового

моменту. Саме від предмету корекції (того, що необхідно виправляти та розвивати у дитини) залежить зміст освітнього компоненту. Тобто рівень розвитку дитини та стан його особливих потреб визначають здатність та можливість дитини засвоювати ті чи інші знання навчальної програми. Чим менше потрібно корекційного впливу, тим більше наближеними до загальноосвітніх навчальних планів будуть робочі плани навчально-виховного процесу спеціального закладу освіти.

Загалом умови досягнення мети корекції у процесі спеціальної освіти, на нашу думку, вдало конкретизує О. П. Хохліна, представляючи їх наступним чином:

– *організація корекційно спрямованого навчання* – підготовка та створення умов, необхідних не лише для роботи над засвоєнням дитиною програмного матеріалу, а й для подолання в неї недоліків розвитку відповідно до попередньо поставленої спеціальної мети заняття і предмета корекції;

– *цілеспрямований добір змісту навчання та використання його можливостей* – забезпечення за рахунок змісту навчання досягнення освітньої мети, враховуючи особливості засвоєння матеріалу певною категорією аномальних дітей та уможливлення в процесі навчання проведення корекційно-розвиткової роботи;

– *визначення відповідної до предмета корекції методики впливу* (методи, засоби, прийоми, умови та ін.) – надання саме методиці провідної ролі у проведенні корекційно-розвиткової роботи. Методика корекційно спрямованого навчання – це не просто методика засвоєння знань, умінь і навичок, передбачених навчальною програмою, а й методика корекції та розвитку певної складової психофізичного розвитку дитини;

– *вибір показників результативності роботи з дитиною* – концентрація корекційних зусиль на найбільш загальних показниках розвитку: становлення в дитини діяльності (ігрової, навчальної, трудової), всіх її структурних компонентів, набуття таких характеристик діяльності, як її усвідомленість та довільність, загальнонавчальних та загальнотрудових умінь, розвиток чи сформованість визначених як предмет впливу складових психофізичного розвитку дитини [1, 67].

На нашу думку, для цього не достатньо простежується соціальний характер такої корекційної освіти, як організація сприятливого соціального середовища для здійснення її основних завдань: адаптації та соціалізації дітей з особливими освітніми потребами, що вимагає особливої уваги дослідників.

Таким чином, корекційно-розвиткова діяльність розглядається як основа навчально-виховного процесу у спеціальному закладі освіти, яка здійснюється, з одного боку, методами традиційного навчально-виховного процесу, а з іншого – спеціальними корекційними та розвиваючими методами в процесі доведення розвитку дітей з особливими потребами до максимально можливого нормального рівня.

Враховуючи окреслені вище специфічні моменти функціонування корекційних закладів освіти, особливого дослідження потребує питання забезпечення належної якості корекційно-розвиткової роботи, яка забезпечується професійною діяльністю та її рівнем відповідних фахівців, спроможних забезпечити спеціально організований навчально-виховний процес в комплексі з психолого-педагогічною, медичною, фізичною, соціальною реабілітацією для дітей з особливими потребами.

Забезпечення ефективного механізму реалізації навчально-виховних, корекційно-розвиткових, реабілітаційних та соціальних завдань спеціальних закладів освіти відбувається за рахунок постійної комплексної взаємодії таких категорій працівників. Досвід функціонування корекційних закладів освіти, наприклад у Дніпропетровській області, доводить, що саме комплексна їх взаємодія з метою допомоги дітям з особливими потребами в їх соціальній адаптації та інтеграції методами спеціальної педагогічної дидактики дає певні результати. Тобто індивідуальні форми реалізації трудового потенціалу кожного працівника утворюють загальний трудовий потенціал корекційного закладу освіти.

Перспективою подальших досліджень у цьому напрямку визначено формування механізму соціальної ефективності професійної діяльності працівників корекційних закладів освіти, який сприятиме досягненню бажаних соціальних результатів, зокрема кращій соціальній адаптації та соціалізації дітей з особливими потребами.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Хохліна О. П.* Сутність корекційно-розвивальної роботи в спеціальних закладах освіти для дітей з порушенням психофізичного розвитку / О. П. Хохліна, О. П. Глоба // *Освіта Донбасу.* – 2003. – № 2. – С. 66-68.
2. *Выготский Л. С.* Педагогическая психология / под ред. В. В. Давыдова. – М. : Педагогика. – 1991. – 480с.

3. *Баєва Т. Ф.* Корекційна педагогіка, як галузь педагогічної науки. // Освіта Донбасу. Науково-методичне видання. – 2011. – № 2. – С. 57-68.
4. *Якса Н. В.* Корекційна педагогіка: методичний посібник. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. – 2006. – 188 с.
5. *Акменс Л.* Корекційно-розвивальна спрямованість взаємозв'язку вчителя та вихователя в спеціальному навчально-виховному закладі // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2010. – №4. – С.109-113.
6. *Курлянд З. Н.* Сутність процесу виховання: Лекції зпедагогіки. – Одеса. – 1999. – 192 с.
7. *Синьов В. М.* Побудова науково-категоріального апарату корекційної педагогіки // Соціально-психологічні проблеми тифлопедагогіки. Зб. наук. праць. – 2010. – Вип. 2 (10). – С. 5-25.
8. Український дефектологічний словник / [за ред. акад. В. І. Бондаря]. – К. : Милосердя України.- 2001. – 212 с.
9. *Дікова-Фаворська О. М.* Специфічні групи осіб з обмеженими можливостями здоров'я у фокусі соціології. – Житомир : Полісся, 2009. – 488 с.
10. *Дікова-Фаворська О. М.* Віталістська модель соціальної роботи з інвалідами. // Вісник Одеського національного університету. – Том 14. – Випуск 13. – Одеса, 2009. – С. 33-39.
11. *Дікова-Фаворська О. М.* Соціальне самопочуття людей з особливими потребами як соціальна проблема. // Вісник Харківського Національного Університету ім.В. Н. Каразіна. Соціологічні дослідження суспільства: методологія, теорія, методи. – 2009. – № 844. – С. 274-276.
12. Концепція державного стандарту спеціальної освіти дітей з особливими потребами. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 23.06.99 № 7/5—7, Президії академії педагогічних наук України 16.06.99. П1—7/6—6 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mavkovychi.org.ua/?p=24>. – Заголовок з екрана.
13. Державний стандарт початкової загальної освіти для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 05.07.2004 № 848. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://iitzo.gov.ua/korektsijna-ta-inklyuzivna-osvita/prohramno-metodychne-zabezpechennya>. – Заголовок з екрана.

Коломеец Т. Г. Формирование системы специального образования детей с особенными потребностями: социологический аспект.

В статье рассмотрена специфика формирования системы специального образования в современных условиях общественных трансформаций. Предложен авторский подход к формированию системы специального образования. Система специального образования разделена на четыре блока: лечебный, корректирующий, реабилитационный,

абилітаційний. Отдельно рассмотрено коректуюче розвиваюче образование, как составляющая системы специального образования. Определены направления последующих исследований в плане оценки социальной эффективности профессиональной деятельности работников коррекционного образования.

Ключевые слова: специальное образование, коректуюче розвиваюче образование, корекційні заведення образования, діти з особливими потребами, соціалізація образования.

Kolomoec T. G. Formation of special education system for children with special needs: social aspect.

In the article the specific of forming of the system of the special education is considered in the modern terms of public transformations. The author going is given near forming of the system of the special education. The system of the special education parts on four blocks: therapeutically, correcting, rehabilitation, abilitation. Correcting developing education, as constituent of the system of the special education, is separately considered. Directions of subsequent researches are certain in the plan of estimation of social efficiency of professional activity of workers of correction education.

Keywords: special education, correcting developing education, correction establishments of education, children with the special necessities, socialization of education.

Химович О. С.

**ОЦІНКА РІВНЯ ЕТНОСОЦІАЛЬНОЇ ДИСТАНЦІЙОВАНОСТІ
СЕРЕД НАСЕЛЕННЯ ЛЬВІВЩИНИ**

У статті проаналізовано позицію мешканців Львівщини стосовно представників інших національних груп на основі шкали Богардуса, адже сьогодні особливу увагу приділено дискусії навколо питань формування мультикультурного суспільства на принципах толерантності та міжнаціональної терпимості. Метою нашого дослідження є порівняння рівня дистанційованості мешканців Львівської області від представників інших національностей. Здійснено порівняльний аналіз рівня дистанційованості від представників «інших» національних/етнічних груп на основі проведеного Львівського омнібусу та Моніторингу українського суспільства.

Ключові слова: соціальна дистанція, дискримінація, дистанція, шкала Богардуса.

У ситуації посилення глобалізаційних та міграційних процесів, а також посилення міжнародних контактів у більшості суспільств постає

питання формування засад толерантної взаємодії різних національних груп, культурного обміну та взаємозбагачення при необхідності збереження основи своїх самобутніх культур. Відповідно, особливої значущості у сучасній соціологічній науці набувають дискусії навколо питань формування мультикультурного суспільства на принципах толерантності та міжнаціональної терпимості. У дослідженнях ксенофобії і негативних стереотипів окрема роль відводиться впливу безпосередніх міжнаціональних контактів.

Особливої актуальності ці питання набули і в Україні. Країна знаходиться на роздоріжжі міграційних потоків. Будучи країною, що безпосередньо межує з країнами Євросоюзу, Україна засвідчує активні транзитні міграційні потоки. Водночас Україна сама активно постачає трудових мігрантів у країни ЄС та близького зарубіжжя. За останні двадцять років в українському соціумі сформувалася достатньо велика група громадян, яка мала досвід безпосередніх контактів з представниками інших національних груп.

Найінтенсивніший досвід міжкультурної взаємодії є у трудових мігрантів. Відповідно до даних держкомстату України [1] станом на травень 2013 р. найінтенсивнішого тиску з боку міграційних потоків зазнають саме прикордонні області, зокрема Закарпатська, Чернівецька та Львівська.

Проте більшість дослідників, які вивчають сучасні міграційні процеси (зокрема Малиновська О.М. Садова У.Я., Рогожин О.Г. та ін.) та їх вплив на український соціум, переважно зосереджуються на визначенні кількості трудових мігрантів, які полишають країну, на поясненні їх мотиваційних установок та інституційних чинників, що сприяють міграційним процесам, а також питанням адаптації трудових мігрантів у країнах-реципієнтах. Натомість значно менше уваги приділено вивченню змін та впливів, яких зазнає суспільство-донор (у нашому випадку український соціум). У сучасній соціологічній літературі багато говориться про роль прямих міжнаціональних контактів у формуванні та подоланні міжнаціональних стереотипів і упереджень, творенні мультикультурного простору в українському суспільстві. Тут у центрі уваги стають або старі національні діаспори або новоприбулі мігрантські спільноти. Проте нез'ясованим залишається питання про вплив, який на ці процеси мають колишні трудові та сезонні мігранти, що повертаються із закордонних мандрівок у свої локальні спільноти.

Метою нашого дослідження є порівняння рівня дистанційованості мешканців Львівської області стосовно представників інших національностей. Оскільки Львівська область є одночасно і активним

донором трудових мігрантів, і активним реципієнтом транзитних міграційних потоків, то вона формує природну «лабораторію» для вивчення впливу цих процесів на рівень толерантності певного соціуму.

Для дослідження проявів дискримінації/ксенофобії у міжнаціональних відносинах, українські дослідники найчастіше звертаються до шкали соціальної дистанції Е. Богардуса, зокрема такими дослідниками, як В. Паніотто, Н. Паніною, О. Шестаковським та ін.

Відповідно, для виявлення рівня етносоціальної дистанційованості було обрано саме шкалу соціальної дистанції Богардуса, що дозволить зіставити дані, отримані в результаті нашого дослідження, із загальноукраїнськими результатами. Для початку потрібно подати визначення «соціальної дистанції». Вважаємо за необхідне запропонувати наступне трактування поняття «соціальна дистанція» – ступінь відчутної відмінності власної соціальної групи від іншої/інших, залучених у процесі взаємодії. Етносоціальна дистанція – уявне ієрархічне розташування етнічних груп у системі міжетнічних стосунків на основі певних маркерів і критерій (наприклад – етнічне походження, різниця в рівні розвитку, культурні відмінності, етнічні звичаї тощо) [2, 91].

На думку В. Паніотто, соціальна дистанція Богардуса не може служити «гарним вимірником» рівня ксенофобії чи толерантності, проте він без сумніву пов'язаний із цим рівнем, адже у нас немає «справжнього Показника дійсного рівня» ксенофобії/толерантності, тому ми не можемо дати абсолютну оцінку рівня ксенофобії/толерантності, проте, на думку В. Паніотто, можемо порівняти різні соціально-демографічні групи між собою, а також можемо дати адекватну картину динаміки процесів. [3]

Шкала соціальної дистанції Богардуса дозволяє вимірювати психологічну готовність до зближення або, навпаки, до відторгнення людей іншої національності чи групи, незалежно від їхніх особистісних якостей та особливостей представників іншої національності. Шкала Богардуса надає нам змогу визначити ту дистанцію у соціальних контактах, котру людина бажає зберігати між собою та представниками цієї етнічної/національної групи. [4, 88]. Рівень соціальної дистанції між людьми із різних соціальних чи етнічних (расових) груп, включаючись в нову єдину соціальну систему, дозволяє, на думку Р. Парка, судити не тільки про ступінь інтеграції і солідарності утворюючого суспільства, але й про загальний рівень розвитку демократичної культури.

Серед українських соціологів, які використовували шкалу Богардуса у своїх дослідженнях, слід відзначити Н. Паніну. Дослідниця не лише адаптувала цей метод до української реальності, але й неодноразово апробувала його у рамках українського соціального моніторингу. Велика кількість розвідок щодо вивчення міжнаціональних відносин проводилися з 1989 р. Центрально-Українським відділом Всесоюзного центру вивчення думки та Інститутом соціології НАН України [4, 88-89]. Проте до шкали Богардуса існують й критичні зауваження, зокрема: уявна соціальна відстань не дорівнює числовому її виразу у вигляді шкали. На шкалі всі відрізки є однаковими, натомість у соціумі уявна відстань між індивідом та родиною (0-1) та між родиною і друзями (1-2) може бути дуже різною; шкала Богардуса не враховує соціокультурну специфіку різних суспільств. Виникають труднощі з «перекладом» позицій шкали. Наприклад, позиція 3 в оригіналі звучить як «neighborhood» – термін, актуальний для американських міст, який не зовсім відповідає українським реаліям.

Відповідно, постає питання добору відповідника: в Україні це поняття перекладають як «сусіди». Запропонована Богардусом низка категорій – кроків шкали соціальної дистанції – може по-різному спрацьовувати в різних суспільствах. Наприклад, для особи, що мешкає в сучасному мегаполісі, сусіди можуть репрезентувати більш віддалене коло соціальної дистанції, ніж колеги по роботі, бо він/вона своїх сусідів ніколи не бачить; хоча шкала Богардуса називається шкалою соціальної дистанції, вважається, що вона вимірює саме етносоціальну дистанцію, оскільки ми запитуємо респондентів про представників інших етнічних чи національних спільнот. Однак на вимірювану етносоціальну дистанцію можуть також накладатися інші параметри відчуження, як-от релігійна дистанція, соціально-класова чи расова.

Міжетнічна толерантність трактується як терпимість до проявів іноетнічного менталітету у поведінці, способі життя, висловлюваннях тощо. Варто зазначити, що саме міжетнічна толерантність слугує коректним та позитивним проявом міжетнічної взаємодії, а головна ознака – це готовність прийняти інших такими як вони є. [5, 232-233]. Соціолог О.В. Хижняк у своїй статті, яка стосується тематики толерантності, згадує про три головних підходи до розуміння толерантності:

- з позиції скептицизму (скептицизму?) (релятивізм, прагматизм, епістеміологічний скептицизм);
- з позиції плюралізму;

– з позиції причинності/раціональності (в контексті ліберального дискурсу вирішення проблем сучасного світу).

Проблему толерантності вивчали такі вітчизняні та зарубіжні дослідники: Є. Головаха, Н. Паніна, В. Паніотто, О. Хижняк, М. Уолтер та ін. Проблему інтолерантності досліджували Е. Дюркгайм, Т. Парсонс, К. Маркс, І. Косуля, О. Лебедева та ін.

Проте, на нашу думку, однієї шкали Богардуса не достатньо для того, щоб оцінити рівень етносоціальної дистанційованості. Відповідно, було розроблено власну методику, яка включала відкрите запитання про те, чи респонденти були свідками випадків дискримінації щодо українців зі сторони представників інших національностей. Для того, щоб дослідити, чи існує взаємозв'язок між досвідом перебування за кордоном та ставленням до інших національних спільнот, ми включили в запитальник фільтруюче запитання про те, чи респонденти коли-небудь були за кордоном. Причому у випадку ствердної відповіді ми просили респондентів вказати мету поїздки за кордон. Пізніше це дозволило нам виокремити контрольну групу, а саме трудових мігрантів, і порівняти показники проведеного нами дослідження з результатами Моніторингу українського суспільства.

Наша дослідницька методика вперше апробувалася у рамках Омнібусу, який проводиться з 2011р у Львівській області кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету. Було опитано 400 осіб, віком від 18 років. Вибіркова сукупність була сформована за принципом квот, розрахованими за такими параметрами генеральної сукупності, як вік, стать та тип населеного пункту, місце проживання респондентів.

Омнібус складався з наступних тематичних блоків запитань: міжнаціональні та міжгенічні стосунки, міграції, правова свідомість, екологічна свідомість, ринок страхування, медицина тощо. Наша методика передбачала використання шкали Богардуса для вимірювання соціальної дистанції щодо різних національних груп, а також 7-бального семантичного диференціалу для виявлення уявлень про риси, притаманні тій чи іншій національній групі. З метою подальшого порівняння у блоці питань, які вимірювали соціальну дистанцію стосовно заданого переліку національностей, було використано ті самі національності, які використовувалися у Моніторинзі українського суспільства, який проводиться Інститутом соціології НАН України. Проте цей перелік було доповнено такими національностями, як англійці, греки, португальці та італійці, іспанці та французи, проте до нашого списку не ввійшли такі національні та

етнічні групи, як азербайджанці, афганістанці, кримські татари та чеченці. Згадані групи були включені або не включені до списку на основі результатів власних глибинних інтерв'ю, проведених з трудовими мігрантами. Як свідчать дані інших досліджень, саме ці країни є реципієнтами великої кількості трудових мігрантів із західних теренів України. Цікавою виявилася реакція респондентів на запропонований нами перелік національних груп. Під час проведення дослідження інтерв'юери зіткнулися із критикою з боку респондентів стосовно таких груп, як «негри» та «цигани», як некоректних. Причина полягала в тому, що нами було використано список національних груп, який використовувався в інших дослідженнях міжнаціональної дистанції, а тому для збереження можливості порівняльного аналізу результатів, отриманих в ході різних соціологічних опитувань, нами було вирішено зберегти назви вказаних груп, які не є толерантними. Проте при проведенні наступних досліджень ми виправимо цю помилку.

На додаток, респондентам було запропоновано визначити своє ставлення стосовно рис поданого переліку національних груп. Перелік рис було сформовано на підставі результатів проведених раніше глибинних інтерв'ю з трудовими мігрантами. Одним з завдань, закладених у запитальник інтерв'ю, було завдання описати мешканців тих країн, які вони відвідували, а також змалювати образ представника тієї країни, в якій вони перебували. Перелік рис представників різних національних груп було переведено у шкальний формат і на його основі було сформульовано семантичний диференціал (див. таб. 1).

Т а б л и ц я 1

Риси представників різних національних/етнічних груп

№	Зміст шкали	№	Зміст шкали
1	Щедрі Жадібні 1 2 3 4 5 6 7	6	Демократичні Недемократичні 1 2 3 4 5 6 7
2	Патріоти Непатріоти 1 2 3 4 5 6 7	7	Неагресивні Агресивні 1 2 3 4 5 6 7
3	Працьовиті Ледачі 1 2 3 4 5 6 7	8	Толерантні Нетолерантні 1 2 3 4 5 6 7
4	Релігійні Нерелігійні 1 2 3 4 5 6 7	9	Щирі Лицемірні 1 2 3 4 5 6 7
5	Багаті Бідні 1 2 3 4 5 6 7	10	Ліберальні Консервативні 1 2 3 4 5 6 7

На основі даних Львівського омнібусу та Моніторингу українського суспільства нами вираховано середнє значення етносоціальної дистанції щодо тих чи інших національних/етнічних груп, які представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

Середні значення етносоціальної дистанції щодо національних груп серед населення України та Львівської області

№	Етнічна група	Львівський омнібус	Моніторинг українського суспільства
1.	Американці	4,0	5,5
2.	Англіїці	4,0	—
3.	Араби	6,0	6,0
4.	Білоруси	4,1	4,0
5.	Греки	4,9	—
6.	Грузини	5,1	5,5
7.	Євреї	5,7	5,1
8.	Іспанці	4,7	—
9.	Італійці	4,6	—
10.	Китайці	5,6	5,9
11.	Молдавани	5,3	5,3
12.	Негри	5,9	5,9
13.	Німці	4,4	5,3
14.	Поляки	3,8	5,0
15.	Португальці	4,9	—
16.	Росіяни	4,7	3,3
17.	Румуни	5,2	5,4
18.	Словаки	4,6	5,1
19.	Турки	5,5	5,7
20.	Угорці	4,9	5,2

21.	Українці	2,1	2,2
22.	українці, які живуть в ін. країнах	2,6	3,1
23.	Французи	4,3	—
24.	Цигани	6,4	6,1
25.	Чехи	4,6	5,2

Як бачимо, найбільшу етносоціальну дистанцію ми спостерігаємо стосовно таких груп, як цигани – 6,4, негри – 5,9 та араби – 6,0. Відповідно до Моніторингу українського суспільства за 2010р., стосовно згаданих соціальних груп також спостерігається найвищий рівень соціальної дистанції: цигани – 6,1, негри – 5,9 та араби – 6,0. Н. Паніна пояснює цей факт тим, що більшість населення України першою чергою відсторонюються від тих національностей, які асоціюються із кровопролитними міжнаціональними конфліктами, прагнуть відмежуватися від усіх учасників конфліктів, навіть не намагаючись визначити правих і винуватих, потерпілих і переслідувачів [5, 327]. І з цим аргументом важко сперечатися, проте, нашу думку, варто враховувати й можливість іншого пояснення: дистанційованості від інших утворюється через брак інформації та досвіду спілкування.

До інших національних груп, стосовно яких мешканці Львівської області демонструють високий рівень дистанційованості, відносяться: євреї – 5,7, китайці – 5,6, турки – 5,6, молдаванці – 5,3, румуни – 5,2 та грузини – 5,1. Результати проведеного нами дослідження демонструють подібні тенденції з результатами загальноукраїнського дослідження, проведеного Н. Паніною, починаючи з 1994 року.

Наступну групу становлять португальці – 4,9, греки – 4,9, угорці – 4,8, росіяни – 4,7, іспанці – 4,7, словаки – 4,6, італійці – 4,6, чехи – 4,6, та італійці – 4,3. Це ті народи, як показують дослідження міграції, до яких львів'яни найчастіше їздять на заробітки, отож існує досвід спілкування, відповідно, саме на території цих національних груп проживає чимало українців. Отже, можемо зробити попередній висновок про те, що на зменшення соціальної дистанції впливає рівень спілкування та обміну досвідом, який зазнають трудові мігранти перебуваючи на території тієї чи іншої країни.

Найближче до себе мешканці Львова та області розташовують американців – 4,0, англійців – 4,0 білорусів – 4,1 та поляків – 3,8. З такими групами, як білоруси та поляки, ситуація зрозуміла, це наші найближчі сусіди, також це країни посткомуністичних режимів. От з

американцями та англійцями можливим пояснення, що ці держави позиціонують себе як найбільш демократичні та відкриті для всього світу.

Отож варто зауважити, що існує різниця в рівні дистанційованості в львівському омнібусі до даних загальноукраїнського моніторингу. Зокрема, ця різниця чітко простежується серед американців: львівський омнібус – 4,0, моніторинг українського суспільства – 5,5, відповідно німці – 4,4 та 5,3, поляки – 3,8 та 5,0. Можливо, спостерігається менший рівень дистанційованості серед мешканців Західної України через ситуація, пов'язану з прагненням вступу до НАТО та інших союзів з Європою та значним досвідом роботи саме в цих країнах.

Також варто відмітити й зворотній бік ситуації, а саме про більшу дистанційованість львів'ян та мешканців області від представників російської національної групи, ситуації виглядає наступним чином: львівський омнібус – 4,7, моніторинг українського суспільства – 3,3. Тут можлива ситуація, пов'язана з історією та негативним радянським досвідом, а також з небажанням західних регіонів вступати в Митний Союз з Росією, але це окрема тема для дискусії стосовно бажання та небажання вступати в ті чи інші союзи серед мешканців окремих регіонів. Цікавим для нас виявився і той факт, що дані за такими національними/етнічними групами, як араби, негри та цигани, не відрізняються ні у львівському омнібусі, ні в моніторингу українського суспільства. Можливо, ситуація пов'язана ще й з тим, ці групи є «чужими» для всього українського суспільства, а не тільки для окремо взятого регіону.

Необхідно проаналізувати результати на основі даних Львівського омнібусу та Моніторингу українського суспільства стосовно того, якою є позиція трудових мігрантів відносно представників «інших» національних/етнічних груп (таблиця 3).

Таблиця 3

Середні значення етносоціальної дистанції щодо національних груп серед трудових мігрантів

№	Етнічна група	Львівський омнібус	Моніторинг українського суспільства
1.	Американці	3,9	5,4
2.	Англійці	4,0	

3.	Араби	5,5	6,1
4.	Білоруси	3,7	4,1
5.	Греки	4,6	—
6.	Грузини	4,7	5,1
7.	Євреї	5,5	5,5
8.	Іспанці	4,5	—
9.	Італійці	4,4	—
10.	Китайці	5,4	5,2
11.	Молдавани	5,1	5,3
12.	Негри	5,7	5,4
13.	Німці	4,4	5,9
14.	Поляки	3,8	5,2
15.	Португальці	4,6	—
16.	Росіяни	4,3	5,0
17.	Румуни	5,0	3,4
18.	Словаки	4,6	5,4
19.	Турки	5,2	5,2
20.	Угорці	4,8	5,7
21.	Українці	2,4	2,3
22.	Українці, які живуть в інших країнах	2,6	3,0
23.	Французи	4,4	—
24.	Цигани	6,1	6,1
25.	Чехи	4,6	5,3

Отже, із поданої таблиці можемо зробити висновок, що ставлення трудових мігрантів до представників «інших» національних/етнічних груп кардинально різниться від ставлення середньостатистичного українця практично не відрізняється, що для нас є доволі непередбачуваним. Виняток становлять дві національні групи: росіяни та румуни. Середнє значення в моніторингу українського суспільства щодо росіян становить 3,3, то соціальна дистанція до російської

національної групи серед трудових мігрантів становить 5,0, що ж стосується львівського омнібусу, то тут ситуація суттєво не відрізняється: середнє значення до російської національної групи становить 4,7, то позиція трудових мігрантів до росіян – 4,3, що навпаки свідчить хоч і про незначне, проте про зменшення рівня дистанційованості від російської національної групи. Про такий рівень дистанційованості може свідчити те, що до вибірки моніторингу українського суспільства потрапили представники всіх регіонів України, зокрема і Східних, які характеризується високою частотою трудової міграції саме до Росії, що вказує на негативний досвід контактів з представниками російської національної групи, тому, відповідно, і вищий рівень дистанційованості щодо представників цієї групи. Що ж стосується румунської національної групи, то тут ми спостерігаємо зворотну ситуацію: нижчий рівень дистанційованості серед трудових мігрантів – 3,4, ніж середнє значення соціальної дистанції до румунів – 5,4. Що ж до цієї країни, то знову ж таки найчастіше з метою заробітків, туди відправляються Західні регіони, тому загальний рівень знань про представників цієї національної групи є доволі низький, тому й загальна тенденція у ставленні до румунів є високою.

Отже, можемо підсумувати, що рівень толерантності українського соціуму зокрема й мешканців та трудових мігрантів Львова та регіону загалом до представників різних національних/етнічних груп є доволі низьким. Результати нашого дослідження та дослідження, проведеного Інститутом соціології, засвідчили достатньо високий рівень дистанційованості українського суспільства від представників «інших» національностей та етносів. Що ж стосується етносоціальної дистанції трудових мігрантів, то ситуація змінюється на краще, адже спростовує нашу гіпотезу про вищий рівень дистанційованості серед трудових мігрантів Львівщини та України від представників «інших» національних/етнічних груп, а також створює позитивну тенденцію в українському соціумі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Міграційні процеси (за даними Держкомстату України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
2. *Середа В. В.* Етносоціологія: Навчальний посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 106с.
3. *Паніотто В.* Динаміка ксенофобії й антисемітизму в Україні (1994-2007) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kiis.com.ua.

4. Панина Н. В. Избранные труды по социологии: В трех томах. / Наталия Панина – Том I. Вопросы теории, методологии, технологии социологического исследования и профессиональной этики / Сост., ред., вступ. Статья Е.И. Головахи. – К. : Факт, 2008. – 472 с.
5. Арбеніна В. Л. Етносоціологія: Навчальний посібник. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 360 с.

Khymovych O. S. Comparative analysis of ethno-social distance population of Lviv with experience of migration.

The article reveals the position of the residents of Lviv region on representatives of other national groups on the basis of the scale Богардуса, because today special attention is paid to the discussion around the issues of the formation of a multicultural society on the principles of tolerance and interethnic tolerance. The aim of our study is to compare the level of distance the residents of Lviv oblast, the representatives of other nationalities. A comparative analysis of the level of distance to the representatives of «other» national/ethnic groups on the basis of the Lviv omnibus and Monitoring of the Ukrainian society.

Keywords: tolerance, intolerance, discrimination, distance, Bogardus scale.

Химович О. С. Сравнительный анализ уровня этносоциальной дистанционированности среди населения Львовщины, имеющего опыт трудовой миграции.

В статье раскрывается позиция жителей Львовщины относительно представителей других национальных групп на основе шкалы Богардуса, ведь сегодня особое внимание уделено дискуссии вокруг вопросов формирования мультикультурного общества на принципах толерантности и межнациональной терпимости. Целью нашего исследования является сравнение уровня дистанционированности жителей Львовской области в отношении представителей других национальностей. Осуществлен сравнительный анализ уровня дистанционированности к представителям «других» национальных/этнических групп на основании проведенного Львовского омнибуса и Мониторинга украинского общества.

Ключевые слова: толерантность, интолерантность, дискриминация, дистанция, шкала Богардуса.

НАШІ АВТОРИ

АМАНМИРАДОВ
НУРБЕРДИ
АМАНМИРАДОВИЧ

здобувач НПУ імені М.П.Драгоманова

БЕХ
ВОЛОДИМИР
ПАВЛОВИЧ

доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри управління,
інформаційно-аналітичної діяльності та
євроінтеграції НПУ імені М.П.Драгоманова

БЕХ
ЮЛІЯ
ВОЛОДИМИРІВНА

доктор філософських наук, професор
кафедри методології науки та міжнародної
освіти НПУ імені М.П.Драгоманова

ВОЛИНЕЦЬ
АНДРІЙ
АНДРІЙОВИЧ

аспірант кафедри філософії та
культурології Чернігівського національного
педагогічного університету імені
Т. Г. Шевченка, старший викладач кафедри
суспільних дисциплін та методики їх
викладання Чернігівського обласного
інституту післядипломної педагогічної
освіти імені К. Д. Ушинського

ГОНЧАРЕНКО
МАРИНА
МИХАЙЛІВНА

кандидат філософських наук, асистент
кафедри філософії гуманітарних наук
КНУ імені Т. Шевченка

ЗАВАЛЬНЮК
ОЛЕНА
ВАЛЕНТИНІВНА

кандидат педагогічних наук, викладач
НПУ імені М.П.Драгоманова

ЗАЙЦЕВА
МАРІЯ
ВАСИЛІВНА

здобувач кафедри міжнародної інформації
Інституту міжнародних відносин
КНУ імені Т. Шевченка

КОЛОМОЄЦЬ ТАМІЛА ГРИГОРІВНА	старший викладач Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ «Криворізький національний університет»
КРАПІВНИК ГАННА ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету
КРИВОРУЧКО НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	аспірант кафедри міжнародних відносин Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника
ЛИХОВИД ДМИТРО ОЛЕГОВИЧ	аспірант Національного університету «Києво-Могилянська Академія»
МИКОЛЬЧЕНКО ВІРА СЕРГІЙВНА	викладач кафедри філософії і соціальних наук Криворізького національного університету
НЕСТЕРОВА МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА	кандидат філософських наук, докторант філософського факультету КНУ імені Т. Шевченка
ОСЬМАК ТЕТЯНА ВАЛЕНТИНІВНА	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри образотворчого мистецтва НПУ імені М. П. Драгоманова
ОТРОХ НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА	кандидат історичних наук, доцент кафедри інновацій та інформаційної діяльності в освіті НПУ імені М.П. Драгоманова
ПУТРОВ СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ	доцент кафедри фізичної реабілітації Інституту фізичного виховання та спорту НПУ імені М.П. Драгоманова
РАК ОЛЬГА ЮРІЙВНА	кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент кафедри психології та соціології Львівського державного університету внутрішніх справ

РЯБЕКА
ОЛЕКСАНДР
ГРИГОРОВИЧ

кандидат політичних наук, доцент
НПУ імені М.П. Драгоманова

САКУН
АЙТА
ВАЛДУРІВНА

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософських і правових
дисциплін Донецького національного
університету економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

СЕМИГІНА
ТЕТЯНА
ВАЛЕРІЇВНА

доктор політичних наук, доцент,
Національний університет
«Києво-Могилянська Академія»

ТІМЕНИК
ЗИНОВІЙ
ІВАНОВИЧ

кандидат філософських наук, доцент
кафедри філософії Національного
університету «Львівська політехніка»

ХИМОВИЧ
ОКСАНА
СТЕПАНІВНА

асистент, старший лаборант кафедри історії
та теорії соціології Львівського
національного університету
імені Івана Франка

ШЕДЯКОВ
ВОЛОДИМИР
ЄВГЕНОВИЧ

доктор соціологічних наук, кандидат
економічних наук, незалежний дослідник

ШЕЛЮК
ЛЮДМИЛА
ОЛЕКСАНДРІВНА

кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Рівне)

ЗМІСТ

ФІЛОСОФІЯ

Гончаренко М. М.

Світоглядні засади управління соціоприродною системою в умовах глобальної екокризи 3

Отрох Н. В.

Інноватика в безперервній освіті дорослих: філософсько-педагогічний аспект 14

Бех В. П., Бех Ю. В.

У пошуках нової парадигми освіти 19

Рябека О. Г.

Погляд на сучасний планетарний світ на порозі соціальної сингулярності 32

Нестерова М. А.

Трансдисциплінарність когнитивістики 42

Шедяков В. Є.

Інформаційна взаємодія в контексті логіки процесів соціогенезу 50

Путров С. Ю.

Механізм управління використанням та розвитком біосоціальних технологій впливу на здоров'я людини 68

Завальнюк О. В.

Особливості управління спортивною діяльністю у сучасному суспільстві 76

Осьмак Т. В.

Культурологічне виховання майбутніх педагогів: аксіологічний підхід 89

Шелюк Л. О.

Особливості освітньої політики в умовах суспільного транзиту 95

Сакун А. В.

Синергія «свободи» і «несвободи» у суперечностях глобального світу 102

Волинець А. А.

Естетичні трансформації символіки хаосу 111

Крапивник А. А.

Детективний жанр как медиум правовой культуры: философско-антропологический аспект 121

Микольченко В. С.

Стратегія героїко-патріотичного виховання у вітчизняному соціокультурному просторі 132

ПОЛІТОЛОГІЯ

Криворучко Н. В.

Асиметрія безпеки у контексті чесько-американських відносин 145

Зайцева М. В.

Концепт міжнародної безпеки у стратегії країн БРІКС 155

Аманмырадов Н. А.

Демократия и коллективная безопасность как принципы
современной философии международных отношений 165

СОЦІОЛОГІЯ

Рак О. Ю.

Динаміка психолого-комунікативно-інтроформаційного впливу
на процес корекції соціуму в ідеології націоналізму 173

Семігіна Т. В., Лиховид Д. О.

«Громада» чи «спільнота»? (інтерпретації феномену громади
сучасними науковцями)..... 186

Коломоєць Т. Г.

Формування системи спеціальної освіти дітей з особливими
потребами: соціологічний аспект 195

Химович О. С.

Оцінка рівня етносоціальної дистанційованості серед населення
Львівщини..... 205

НАШІ АВТОРИ 217

ЗМІСТ 220

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЖУРНАЛІ «НОВА ПАРАДИГМА»

1. Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ВАК (див. Постанову Президії ВАК України № 7-05/1 від 15. 01. 2003 р.) до структури наукової статті, згідно з якими стаття повинна містити такі елементи:
 - постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор;
 - виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
 - формулювання мети та завдань статті;
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
 - висновки із запропонованого дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.
2. До публікації в журналі приймають раніше не опубліковані наукові праці. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.
3. Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжують рецензією доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку.
4. Рукопис статті подають в одному примірнику (українською або російською мовами), надрукованому з одного боку аркуша паперу формату А-4. Разом із рукописом подають електронний варіант статті у вигляді файлу, виконаний у текстовому редакторі MS Word for Windows (формати *.doc* або *.rtf*). Електронний варіант статті подають на диску, флешносії чи електронною поштою за адресою: novaparadigma@ukr.net.
5. **Основний** текст статті має супроводжуватись трьома анотаціями (українською, російською, англійською). Всі анотації повинні містити прізвище, ініціали автора, назву статті, текст анотації (до 50 слів), перелік ключових слів (див. зразок на рисунку).

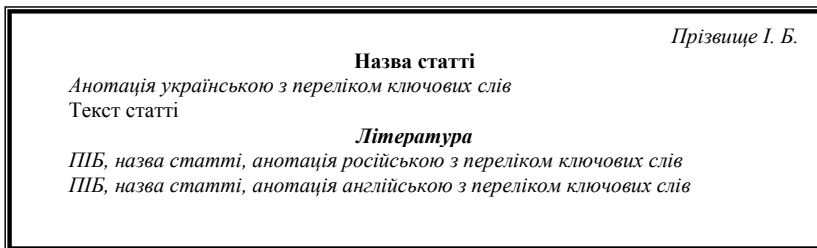

Рис. 1. Розташування структурних елементів статті

6. Окремим файлом автори обов'язково подають електронну версію **розширеної анотації статті (1-2 сторінки формату А 4) англійською мовою**, яка буде розміщена на web-сторінці видання відповідно до наказу № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України» (кількість сторінок розширеної анотації не входить до загальної кількості сторінок статті). Розширена анотація повинна бути професійно та якісно перекладена англійською мовою.
7. Вимоги для оформлення тексту: всі поля по 20 мм; шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; абзацний відступ – 10 мм. Рисунок і таблиці оформляються згідно з ДСТУ.
8. Перелік літературних джерел розташовують за алфавітом або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком *Література* і виконують мовою оригіналу.
9. Обов'язковим є зазначення в переліку посилань загальної кількості сторінок (для книг) або номерів сторінок початку і кінця тексту джерела (для статей). Джерела в переліку посилань нумерують вручну без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*». Посилання на літературу в тексті подають за таким зразком: [5, 87], де 5 – номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел водночас подають так: [3; 5; 7] або [3, 145; 5, 25; 7, 348].
10. Статтю обов'язково супроводжують **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по батькові (повністю); наукового

ступеня, вченого звання, посади, місця роботи; а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти.

11. У статтю можуть бути внесені зміни редакційного характеру без згоди авторів. Редакційна колегія залишає за собою право відхиляти статті, які не відповідають вимогам ВАК України.

До уваги авторів!

Електронні версії усіх статей, надрукованих у журналі «Нова парадигма», безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма» (згідно з наказом № 1111 Монмолодьспорту України від 17.10.2012 р. «Про затвердження порядку формування переліку наукових фахових видань України»). Автор, подаючи статтю до редакції журналу, надає тим самим згоду на безоплатну публікацію електронної версії своєї статті на зазначених сайтах.

Наукове видання
Журнал «НОВА ПАРАДИГМА»
Випуск 123

- Журнал виходить щоквартально.
- Редакція приймає матеріали від авторів у друкованому вигляді з обов'язковим електронним варіантом у форматі будь-якої версії MS-Word.
Адреса редакції:..... вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01030
Телефон:.....(044) 230-92-85
E-mail:.....novaparadigma@ukr.net
- Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, які до неї надходять.
- Відповідальність за точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів.
- Редакція матеріали не рецензує і не повертає. Статті до друку підписують за рекомендацією Вченої ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
- У разі передруку посилання на «Нову парадигму» *обов'язково*.
- Журнал регулярно розсилають у бібліотеки за переліком, встановленим ВАК України, а також безоплатно публікують на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України у розділі «Наукова періодика України» та на сайті журналу «Нова парадигма».

Головний редактор – В. П. Бех
Відповідальний секретар та наукове редагування – Ю. В. Бех
Літературне та технічне редагування – І. В. Григоренко

Підписано до друку *25 вересня 2014 р.*
Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Друк офсетний.
Умовн. друк. аркушів 13,06. Облік. видав. арк. 14,07. Наклад 300.
Віддруковано з оригіналів

Видавництво
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
01030, м. Київ, вул. Пирогова, 9.
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002
(044) тел. 230-92-85